

**JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
HISTORICKÝ ÚSTAV FILOZOFICKÉ FAKULTY**

**Reflexe jinakosti? Šlechtičny na cestách
v první polovině 19. století**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Autor diplomové práce: Jitka Kotalová

Vedoucí diplomové práce: Prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc.

České Budějovice 2007

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně
a s použitím uvedených pramenů a literatury.

V Českých Budějovicích

Poděkování patří prof. PhDr. Mileně Lenderové, CSc. za velikou trpělivost, s níž zodpovídala mé otázky, a stálou podporu práce. Za cenné připomínky a podněty děkuji PhDr. Ivu Cermanovi, Ph.D. Dík náleží také rodině a přátelům, kteří mě neustále povzbuzovali a podporovali.

Anotace

V této diplomové práci se zkoumá fenomén ženského cestování na základě teorií *strukturace prostoru*, *vnímání „těch druhých“* a *upevňování pozice sebe sama*. Studuje se, jak se šlechtičny, které v první polovině 19. století cestovaly z habsburské monarchie do zemí na západ od svého domova, mohly pohybovat ve veřejném prostoru, jak do něj mohly zasahovat a jak se na stránkách svých cestovních deníků vyrovnávaly se setkáním s „jiným“.

Východiskem je teze, že ženy na základě dobové preskriptivní literatury pro cestovatele nemohly samy cestovat, ale přesto se především v době před svým sňatkem na cesty vydávaly. Srovnává se proto dobová literatura určená cestovatelům s cestovními deníky několika šlechtičen, aby se přispělo k pochopení fenoménu ženského cestování, který se v době první poloviny 19. století objevuje nově.

V kontextu výzkumů gender history a kulturní antropologie se prostřednictvím studia pramenů určených cestovatelům zkoumá dobový genderový diskurz a jeho působení na každodenní život na cestách i na způsob psaní ženských šlechtických cestovních deníků

Annotation

In this thesis is researched the phenomenon of women's travelling on the basis of the theories of *structuring of space*, *perception of „the others“* and *self-positioning*. The attention is paid to study of noblewomen's journeys from the Habsburg Monarchy to west of their homes in the first part of the 19th century. It is examined, by which means they could get exercise in the public space, how could they engage in it and how did they deal with perception of „the others“ on the pages of their travel journals.

The initial point is the proposition that women could not travel free on the basis of the contemporary prescriptive literature for the travellers but after all did they go on journeys above all before their marriages. Consequently it is compared the contemporary literature intended for travellers with the travel journals of several noblewomen to contribute to understanding of the phenomenon of women's travelling that appears new in the first part of the 19th century.

Within the researches of gender history and cultural anthropology is examined by the means of the study of resources dedicated to travellers the contemporary gender discourse and his implications for the everyday life on roads and the way of writing of the noblewomen's travel journals.

Obsah

1. Kontext výzkumu – obsahové a metodické otázky.....	8
1.1 Zamyšlení úvodem	8
1.2 Zakotvení tématu v rámci sociálních a historických věd.....	11
1.2.1 Vymezení pojmových kategorií.....	11
1.2.2 Východiska a cíle	15
1.3 Kritika pramenů a literatury.....	22
1.3.1 O autobiografiích obecně.....	22
1.3.2 Archivní prameny.....	24
1.3.3 Edice.....	25
1.3.4 Dobová literatura pro cestovatele.....	27
2. Společenskohistorické podmínky pro ženské cestování a psaní.....	34
2.1 Gender a „přivlastnění prostoru“	34
2.2 Jean Jacques Rousseau a jeho představy o ženě a ženské sféře vlivu v díle Emil	36
2.3 Sophie La Roche a její ideál ženy a ženského pole působnosti.....	40
2.4 Franz Posselt a jeho pohled na postavení ženy a ženské „herní pole“.....	46
2.5 Funkce diskurzivních pravidel.....	49
3. Vybrané cestovatelky – jejich původ a výchova.....	52
3.1 Výchova šlechtičen v první polovině 19. století	52
3.2 Eleonora ze Schwarzenbergu, Elisa Schliková, Gabriela ze Schwarzenbergu	56
3.3 Sidonie Hoyos.....	58
4. Interpretace vybraných cestovních deníků.....	66
4.1 Průběh cesty Sidonie Hoyos	66
4.2 Cestovní deníky jako prameny pro poznání myšlenkových světů několika šlechtičen	76
4.2.1 Každodenní život na cestě	77
4.2.2 Reflexe „jinakosti“	86
5. Závěr.....	98
Ediční poznámka	100
Edice cestovního deníku Sidonie Hoyos	101
Obrazové přílohy.....	125
Seznam obrazových příloh	132
Použité prameny a literatura	133

1. Kontext výzkumu – obsahové a metodické otázky

1.1 Zamyšlení úvodem

Cestování znamenalo vždy vyrovnávání se s jinakostí. Vyrovnávání se s „cizím“, které na své cestě člověk potkává, se kterým se střetává. Na cestě se vlastně setkávají dva světy: svět cestovatele a svět poznávaného. Tyto dva světy mohou být natolik rozdílné, že může dojít ke *kulturnímu šoku*. Ovšem také natolik podobné, že spíše než o kulturním šoku bychom mohli hovořit o kulturní spřízněnosti, sounáležitosti. Jedná se pak vůbec o „pravé“ cestování v případě, kdy cestovatel přichází do prostředí známého? Nepochybně ano. Při této cestě ale cestovatel nepřekračuje vlastní hranice v tom smyslu, že se nemusí vyrovnávat s cizím, nemusí „rekapitulovat“ své vlastní hodnoty, bránit a utvrzovat je. Přichází a je přijat, aniž by došlo k nějakému střetu, který vyvolává výraznější potřebu uvědomění si vlastních hodnot a postojů.

Těžištěm našeho výzkumu je právě to cestování, při kterém nedochází ke *kulturnímu šoku*, případně střetu dvou výrazně odlišných světů, hodnotových systémů. V centru pozornosti se ocitnou šlechtičny z habsburské monarchie, které v první polovině devatenáctého století cestovaly do západní Evropy. Všechny tyto ženy cestovaly v doprovodu svých příbuzných (případně jiných průvodců) a přicházely do prostředí, na které byly připravené. Jestliže se pohybovaly v jiných šlechtických společnostech (případně na jiných dvorech), byly přijaty víceméně vřele. Pakliže cestovaly, aby poznávaly rozmanitosti přírody, sledovaly „rozmary přírody“ spíše z uctivé vzdálenosti. Necestovaly „na vlastní pěst“, ani nevyhledávaly „exotické“ či „cizí“. Přesto ale i v jejich zápiscích tu a tam cítíme jistou potřebu vyrovnat se s „jinakostí“, reflektovat „jiné“.

Proč se šlechtičny vydávaly do jiných zemí? Co je motivovalo vydávat se za zemské hranice? Chtěly vůbec cestovat? Cestovaly

z povinnosti? Mohly svoji cestu chápat jako jakousi *vzdělávací cestu* završující fázi dospívání a umožňující přechod do společnosti dospělých? Cestovaly jen pro pobavení? Nebo chtěly navštívit své příbuzné a známé? Jaký mělo jejich cestování vlastně smysl?

Všechny výše zmíněné otázky pokládáme z perspektivy současného badatele. Když bychom na cestování žen v první polovině devatenáctého století chtěli nahlížet očima člověka, který v „době předbřeznové“ žil, museli bychom se ptát takto: jak je vůbec možné, že ženy cestují, že se nedrží u svých otců a mužů, když jim je „odpradávná“ souzeno zůstat v domě a pečovat o rodinný krb? Co je to dnes „za módu“, že se ženy vydávají na cesty?

Podle dobového diskurzu totiž žena měla pobývat doma, starat se o chod domácnosti, být manželovi či rodičům vždy „po ruce“. Naproti tomu muži se mohli volně pohybovat, vystupovat z domácnosti do veřejného prostoru, aktivně jednat. Dichotomie muž – žena, aktivní – pasivní, mobilní – stabilní víceméně určovala tehdejší myšlení. Tento diskurz, jak se pokusíme ukázat, nacházel odezvu ve světě nové občanské vrstvy i šlechty.

Proto také dobové příručky pro cestovatele ženě nepřiznávaly právo na to, aby, expresivně vyjádřeno, vůbec překračovala práh domu. A pokud ano, jen v doprovodu muže. Jak je ale možné, že diskurzem vytýčené normy nenacházely v každodenním životě vždy odezvu? Jak se mohlo stát, že v době „prošpikované“ cenzurními opatřeními cestovala celá řada dívek a žen z „dobrých rodin“? Vystupuje „žena na cestě“ z role, jež je jí dána?

V naší diplomové práci se vynasnažíme zmíněné nejasnosti když ne vysvětlit, tak alespoň přispět k jejich pochopení. Pozornost zaměříme na studium norem pro cestování i cestovatelské praxe, abychom na základě konfrontace diskurzu o ženách cestovatelkách a každodenní reality na cestách vypátrali, jaký charakter a smysl mělo ženské šlechtické cestování v první polovině devatenáctého století. Pokusíme se analyzovat texty vzešlé z per samotných cestovatelek i texty vytvářející dobový diskurz a interpretovat kontext jejich vzniku. Zajímat nás bude, jak a proč ženy měly (či spíše neměly) cestovat, jak

cestovaly a jak své zkušenosti zapisovaly. Přitom si je ale třeba stále uvědomovat, že jak v roli cestovatelky, tak i spisovatelky žena „doby předbřeznové“ na jeviště vstupuje dvakrát, ze své role „pasivní a stabilní čekatelky“, jak se zdá, dvakrát vychází.

1.2 Zakotvení tématu v rámci sociálních a historických věd

1.2.1 Vymezení pojmových kategorií

Abychom se vůbec mohli daným tématem zabírat, je nutné je zasadit do patřičného kontextu: vidět, v jakém kulturním klimatu texty samotných cestovatelek, stejně tak jako dobové cestovatelské příručky vznikaly. V první polovině devatenáctého století zaznamenala cestovatelská literatura stejně jako psaní cestovních deníků velký rozkvět. Ženy z vyšších společenských vrstev ale zálibu v psaní cestovního deníku právě v této době teprve objevily.

Literatura psaná cestovatelkami stejně jako ženské cestování se dostalo do centra pozornosti historiků a kulturních antropologů¹ už v osmdesátých letech minulého století.² Tato diplomová práce se opírá

¹ Jména všech zahraničních historiček a kulturních antropoložek, případně jiných badatelek a pisatelek jsme se rozhodli nepřechylovat, protože to nepovažujeme za správné ani vhodné.

² Vzpomeňme například výzkumy Annegret Pelz či Elke Frederiksen spolu s Tamarou Archibald. Annegret PELZ, „... von einer Fremde in die andre?“ Reiseliteratur von Frauen, in: Gisela BRINKER-GABLER (ed.), *Deutsche Literatur von Frauen*, Bd. 2: 19. und 20. Jahrhundert, München 1988, s. 143 – 153; Elke FREDERIKSEN – Tamara ARCHIBALD, *Der Blick in die Ferne. Zur Reiseliteratur von Frauen*, in: Hiltrud GNÜG – Renate MÖHRMANN (edd.), *Frauen. Literatur. Geschichte. Schreibende Frauen vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Stuttgart 1989, s. 104 – 122; K fenoménu cestování dále například Stefanie OHNESORG, *Mit Kompaß, Kutsche und Kamel. (Rück-) Einbindung der Frau in die Geschichte des Reisens und der Reiseliteratur*, St. Ingbert 1996; Chloe CHARD, *Pleasure and guilt on the Grand Tour. Travel writing and imaginative geography 1600 – 1830*, Manchester – New York 1999; Hermann BAUSINGER – Klaus BEYER (edd.), *Reisekultur. Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus*, München 1991; Justin STAGL, *Eine Geschichte der Neugier. Die Kunst des Reisens 1550 – 1800*, Wien – Köln – Weimar 2002; Arnd BAUERKÄMPER – Hans Erich BÖDEKER – Bernhard STRUCK (edd.), *Die Welt erfahren. Reisen als kulturelle Begegnung von 1780 bis heute*, Frankfurt am Main 2004; Zdeněk HOJDA, *Cestování v době biedermeieru*, in: Helena LORENZOVÁ – Taťána PETRASOVÁ (edd.), *Biedermeier v českých zemích. Sborník příspěvků z 23. ročníku symposia k problematice 19. století*, Plzeň, 6. – 8. března 2003, Praha 2004, s. 128 – 141; Milan HLAVÁČKA, *Cestování v éře dostavníku. Všední den na evropských cestách*, Praha 1996; Miloslav MAN, *Cestovní deníky Jiřího Františka Buquoye z cest do Francie a Itálie v letech 1803 až 1805*, Diplomová práce HÚ JU, České Budějovice 2004; Milena LENDEROVÁ, *Cestování a „obraz druhého“*. Obraz Čechů ve francouzských cestovních denících 19. století. Studie k sociálním dějinám 4, Ústav sociálních a hospodářských dějin UK Praha, Kutná Hora - Praha - Opava 1999, s. 9 - 52; TÁŽ, *Z Francie do srdce Evropy. Příspěvek k dějinám cestovních zpráv*, Český časopis historický 99, 2001, s. 253 - 278; Eva FRIMMOVÁ – Elisabeth KLECKER (edd.), *Itineraria Posoniensia. Zborník z medzinárodovej konferencie Cestopisy v novoveku*,

o kulturně-antropologické a historické výzkumy zmíněného fenoménu. Hlavní pozornost je věnována kategorii gender jako centrální analytické kategorii, jelikož „...sociální konstrukce genderu by mohly být nazírány jako konstrukce, které mají větší než jen místní důsledky (důsledky pro ženy); gender by mohl být nejen jedna z mnoha užitečných kategorií analýzy, ale jeden z klíčů – možná právě ten klíč – k západní koncepci vědění, objektivitě a pravdy.“³ Konstrukce genderu (čili sexuality, jak se vyjadřuje Foucault) byla pro „kolonizaci lidské identity a sebeurčení“ v kontextu společenské disciplinace nesmírně důležitá.⁴ Zkoumány budou proto i společenské vztahy (mezi mužem a ženou, „vlastní“ versus „cizí“) a jejich diskurzivní konstrukce.

Kategorii gender chápeme jako „sociální a kulturní pohlaví“, systém rolí, rolového chování a norem připisovaných mužům a ženám, který je v průběhu času různý.⁵

S kategorií gender úzce souvisí i kategorie sexualita. Pojem sexuality užíváme ve smyslu, jak jej chápe Michel Foucault, tedy jako pojem v podstatě shodný s termínem gender. Sexualita není podle Foucaulta „přírodní danost“, nýbrž jen pouhý název jistého historického dispozitivu, „velká síť povrchu, kde jsou stimulace těla, intenzifikace

ktorá sa konala v dňoch 3. – 5. novembra 2003 v Bratislave, Bratislava 2005; Hans-Wolf JÄGER – Wolfgang GRIEP, *Reise und soziale Realität am Ende des 18. Jahrhunderts*, Heidelberg 1983; Wolfgang GRIEP (ed.), *Sehen und Beschreiben. Europäische Reisen im 18. und frühen 19. Jahrhundert. Erstes Eutiner Symposium vom 14. bis 17. Februar 1990 in der Eutiner Landesbibliothek*, Heide 1991; Hans-Wolf JÄGER, *Europäisches Reisen im Zeitalter der Aufklärung*, Heidelberg 1992; Boris Ilich KRASNOBAEV – Gert ROBEL – Herbert ZEMAN (edd.), *Reisen und Reisebeschreibungen im 18. und 19. Jahrhundert als Quellen der Kulturbeziehungsforshung*, Essen 1987.

³ „Social construction of gender could be seen to have more than local implications (implications for women); gender might be not just one of many useful categories of analysis but one of the keys – perhaps the key – to western conception of knowing, objectivity, and truth.“ Lynn HUNT, *The Challenge of Gender. Deconstruction of Categories and Rekonstruktion of Narratives in Gender History*, in: Hans MEDICK – Anne-Charlotte TREPP (edd.), *Geschlechtergeschichte und allgemeine Geschichte. Herausforderungen und Perspektiven*, Göttingen 1998, s. 68.

⁴ Gabriele HABINGER, *Geschlecht, Differenzen und die Macht der Räume. Diskurse und Repräsentationen von reisenden Europäerinnen im 19. Jahrhundert und beginnenden 20. Jahrhundert*, Wien 2002, s. 59. Gabriele Habinger zde vychází z teorií Foucaulta.

⁵ Kategorií gender se obšírně zabývá například Ann OAKLEYOVÁ, *Pohlaví, gender a společnost*, Praha 2000.

slastí, podněty k diskurzům, formování poznání, posilování kontrol a odporů navzájem propojeny podle některých strategií vědění a moci.“⁶

Pojem diskurz definujeme na základě výzkumů předního antropologa Stuarta Halla jako „skupinu výpovědí, které dávají k dispozici způsob vyjádření, jak o něčem mluvit“.⁷ Tyto výpovědi působí tak, že vytvářejí *diskurzivní formaci*, uspořádání, ve kterém všechny výpovědi spolu souvisejí, protože jedna ovlivňuje druhou (Michel Foucault). Diskurz prostřednictvím jistých lingvistických prostředků vytváří vědění a současně také *diskurzivní praxi*, praxi produkce významů. Poněvadž všechny sociální praktiky mají jistý význam, obsahují také určitý diskurzivní aspekt. Diskurz navíc působí bezprostředně do praxe a to, co popisuje, stává se pravdou. Z toho vyplývá, že lidé, kteří vytvářejí diskurz, mají také moc jej činit pravdivým. Vědí totiž, jak co představit jako pravdivé, a proto jsou také mocní.⁸ Tito producenti diskurzu tak určují mocenské vztahy a podrobují si ty, o kterých „něco vědí“.⁹

Abychom si vytvořili jasnou představu o Foucaultově diskurzivní teorii, je třeba vyzdvihnout několik bodů. Zaprvé, diskurz se vytváří ve velmi rozdílných institucionálních prostředích, jako například v rodinách, školách, ústavech. Jednota či jednoznačnost diskurzu nezávisí na tom, jestli jej vytváří jeden člověk v určitém prostředí. Podle Foucaulta konstruuje diskurz sám jisté „pozice“, které mají určitý smysl. Každý, kdo rozvíjí diskurz, se musí vcítit do takové role, jako by byl sám subjektem diskurzu. Foucault připomíná, že charakterizovat nějakou výpověď neznamena popisat vztahy mezi autorem výpovědi a tím, co řekl, nýbrž stanovit, jakou pozici každý člověk přijímá, aby se stal subjektem výpovědi.¹⁰ V našem konkrétním případě se zaměříme na to, jakou pozici

⁶ Michel FOUCAULT, *Dějiny sexuality I*. Vůle k vědění, Praha 1999, s. 124.

⁷ „...eine Gruppe von Aussagen, die eine Sprechweise zur Verfügung stellen, um über etwas zu sprechen...“ Stuart HALL, *Der Westen und der Rest*. Diskurs und Macht, in: Ulrich MEHLEM (ed.), Stuart HALL, *Rassismus und kulturelle Identität*. Ausgewählte Schriften 2., Hamburg 1994, s. 150.

⁸ TAMTÉŽ, s. 150.

⁹ TAMTÉŽ, s. 154.

¹⁰ Michel FOUCAULT, *Archäologie des Wissens*, Frankfurt am Main 1992, s. 139. Citováno podle Stuart HALL, TAMTÉŽ, s. 151.

ženy-cestovatelky zaujímaly, aby se staly subjekty diskurzu, tudíž jak diskurz spoluutvářely.

Zadruhé, diskurzy nejsou žádné uzavřené a neměnné systémy. Právě naopak: mají svůj vlastní život, rostou, sílí, vládou, odcházejí. Diskurz se nerodí z ničeho. Navazuje na starší systémy a schovává je pod plášť svých inovací.

Zatřetí, výpovědi v rámci jednoho diskurzu nemusejí být jednotné. Musí být ale vyslovovány systematicky a pravidelně, nikoliv náhodně. Jeden a tentýž diskurz mohou využívat skupiny s různými zájmy a cíly. Foucault se, jak je zřejmé, svojí definicí diskurzu přibližuje definici pojmu ideologie jako souboru výpovědí a předpokladů, které produkují vědění, jež slouží jako nástroj zájmů určité skupiny (určitých skupin). Proč tedy používat další pojem, jestliže už jeden byl vytvořen? Podle Foucaulta diskurz na rozdíl od ideologie nepředstavuje „realitu“ jednoznačně černobíle. „Realita“ může být konstruována velmi rozdílnými způsoby. O tom, zda to či ono bude „špatné“ nebo „dobré“, rozhoduje, na základě jaké intence jednáme, když to či ono popisujeme, jestli už jednáme s vírou, že to či ono je „dobré“ nebo „špatné“. Proces našeho popisu „reality“ proto přímo „realitu“ ovlivňuje. Tento popis se pak stává „pravdou“. Naše *sociální konstrukce reality*¹¹ považujeme za reálné, pravdivé, nikoliv za konstruované.

Ačkoliv koncept diskurzu také může (i když zřídka) pracovat s kategoriemi „dobré“/„špatné“, zaobírá se tématem moci, protože je to právě moc, která jistou „skutečnost“ činí „pravdivou“.¹² Jak se výše zmíněné promítá do cestovatelské praxe? Jestliže uvážíme, že moc dává realitě punc pravdivosti, můžeme dobové texty určené cestovatelům nahlížet jako texty preskriptivní, jako texty, podle nichž by se cestovatel měl řídit, aby zapadal do rámce „pravdivé skutečnosti“. Cestovatelé se tak vehementně drželi předepsaných tras, aby se pohybovali v „reálném“, „pravdivém“ světě.

¹¹ K tomuto fenoménu více například Peter L. BERGER – Thomas LUCKMANN, *Sociální konstrukce reality*. Pojednání o sociologii vědění, Brno 1999.

¹² Stuart HALL, *Der Westen*, s. 151 – 153.

1.2.2 Východiska a cíle

Při studiu cestování šlechticů do západní Evropy v první polovině devatenáctého století si musíme vymezit několik tematických okruhů, které nám pomohou se k předmětu našeho výzkumu lépe přiblížit. Fenomén ženského cestování lze samozřejmě sledovat z více úhlů pohledu: z pohledu dějin každodennosti (popis cestovatelské praxe - jak a čím se cestovalo, jaké bylo vybavení a zázemí cestovatelek a tak dále), z pohledu historické geografie či třeba historické demografie.

Pro potřeby této diplomové práce jsme si vytýčili následující okruhy otázek: zaprvé, jak si lidé v první polovině devatenáctého století strukturovali prostor, aby se v něm mohli pohybovat, zasahovat do něj a využívat jej, zadruhé, jak si ženy během cestování upevňovaly své vlastní pozice, identitu, zatřetí, jak se na svých cestách vyrovnávaly s „jiným“, případně „cizím“, které potkávaly. Domníváme se totiž, že právě antropologickou optikou můžeme do myšlení jedince v první polovině devatenáctého století proniknout nejlépe.

Teorie strukturace prostoru, resp. gendrově-specifické možnosti pohybu v prostoru, *teorie upevňování pozice sebe sama a teorie vnímání druhého*, resp. *cizího*, byly v sociálních vědách již dostatečně tematizovány.¹³

Prostor má v západní kultuře své dějiny. Ve středověku tu byl hierarchicky uspořádaný ansámbl míst nahlížený v protikladech posvátný – profánní, chráněný – otevřený (bez ochrany), případně městský – venkovský. V novověku, přibližně od doby Galileovy, se prostor nesmírně rozšířil, takřka až do nekonečna. Začalo dobývání prostoru, poznávání „nového“ světa. Zrodila se vášně pro cestování. Později se prostor začal rozdělovat na soukromý a veřejný, rodinný a společenský, kulturní a užitkový, prostor pro volný čas a prostor pro práci.¹⁴

Na přelomu osmnáctého a devatenáctého století se upevnil diskurz, který jasně určoval, v jakém prostoru se kdo smí pohybovat. Rozdělení

¹³ Gabriele HABINGER, *Geschlecht*. Zde i další literatura k tématu.

¹⁴ Michel FOUCAULT, *Andere Räume*, in: Martin WENTZ (ed.), *Stadt Räume*, Frankfurt am Main 1991, s. 66 - 67.

veřejného a soukromého prostoru, spojené s jasným určením rolí a přiřknutím jistých vlastností oběma pohlavím¹⁵ údajně vycházelo ze změněných socioekonomických podmínek, které si novou strukturaci prostoru i rolí vyžádaly.¹⁶

Polarizace genderových rolí, která koncem osmnáctého století nabývá stále výraznějších kontur, se často připisuje novým společenským a hospodářským výdobytkům. Označuje se za důsledek industriálně – kapitalistického vývoje. Předložené teze znějí věrohodně a nechají se také velmi snadno doložit dobovými prameny. Genderové role se koncem osmnáctého století skutečně – alespoň v diskurzu – jasně oddělily, ovšem vysvětlit je pouze novou socioekonomickou situací by bylo příliš zjednodušující. Co se schematicky vykládá jako „produkt“ konce osmnáctého století, má ve skutečnosti velmi dlouhé, až do antiky sahající kořeny.¹⁷

K čemu zásadnímu došlo na konci osmnáctého století, že vyvstala potřeba znova vymezit role mužů a žen? Genderové role byly na konci osmnáctého století opětovně zformulovány s cílem upevnit tradiční společenské vztahy. Neboť čím více byl stávající řád včetně společenského postavení žen a mužů osvícenci a francouzskými revolucionáři, byť jen parciálně, zpochybnován, tím důslednější byly snahy – alespoň v diskurzivní rovině – tradiční společenské vztahy stabilizovat. Neustálé opakování tradičních genderových stereotypů a dokazování, že tradiční genderové role nacházejí své opodstatnění

¹⁵ Tradiční gendrové role se vymezovaly v následujících opozicích: aktivní – pasivní, rozkazující – poslouchající, teplý – chladná, suchý – vlhká, výmluvný – tichá, dobrý – zlá, silný/udatný – slabá/zbabělá, racionální – nestálá, slabého ducha, ctnostný (ve smyslu *virtus*) – ctnostná (stydlivá, cudná). Brita RANG, *Zur Geschichte des dualistischen Denkens über Mann und Frau*. Kritische Anmerkungen zu den Thesen von Karin Hausen zur Herausbildung der Geschlechtercharaktere im 18. und 19. Jahrhundert, in: Jutta DALHOFF – Uschi FREY (edd.), *Frauenmacht in der Geschichte*. Beiträge des Historikerinnentreffens 1985 zur Frauengeschichtsforschung, Düsseldorf 1986, s. 199.

¹⁶ Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě*. Žena v minulém století, Praha 1999, s. 119; Gabriele HABINGER, *Geschlecht*, s. 3 – 4.

¹⁷ Brita RANG, *Zur Geschichte des dualistischen Denkens*, in: Jutta DALHOFF – Uschi FREY (edd.), *Frauenmacht in der Geschichte*, s. 194 – 204.

v přírodě, že jsou „přirozené“, vyplývá právě z jejich zpochybňování a kritiky.¹⁸

Nakolik ovšem genderové koncepty konce osmnáctého století odrážejí dobovou realitu a nakolik jsou pouhou „sociálně-konzervativní ideologií“, zůstává otázkou. Citované autorky Brita Rang a Anne-Charlott Trepp se domnívají, že koncept polarizovaných genderových rolí buďto realitu vůbec nezrcadlil (Brita Rang), nebo jí odrážel jen v malé míře (jak soudí Anne-Charlott Trepp). Také příklad ženského cestování, jak se na první pohled zdá, dobovému genderovému diskurzu o „vrozené“ stabilitě a pasivitě ženy odporuje.

Na základě zmíněného diskurzu byla ženě, zjednodušeně řečeno, přiřknuta domácnost, zatímco muži veřejný prostor. Muž měl ženu navenek zastupovat, jednat za ni. Proto se měl také více než žena vzdělávat. Žena podle dobových teorií postrádala schopnost dosáhnout stejných intelektuálních výsledků jako muž. Jestliže se vzdělávala, pak především proto, aby vystupovala jako dobrá manželka, matka, hospodyně.¹⁹ Své teoretické znalosti měla každopádně uplatňovat v praxi. Pakliže nabyté vzdělání nezúročila v každodenním životě při vedení domácnosti či výchově dětí, případně k pobavení salónní společnosti, stávala se nedůvěryhodnou partnerkou.²⁰ Smysl vzdělávání se tedy zásadně nezměnil: žena sice mohla nabývat hlubších znalostí než v raném novověku, ale stále je mohla upotřebit jen v soukromé sféře. Výjimky toto pravidlo jen potvrzují.

V souladu s výzkumy gender historie studujeme kategorie „veřejný“ a „soukromý“ jako genderově specifické společenské kategorie, které do značné míry přispěly k tomu, co se považovalo za historicky relevantní. Na prahu devatenáctého století se na základě kategorie gender

¹⁸ TAMTÉŽ, s. 202 – 203; Anne-Charlotte TREPP, *Anders als sein „Geschlechtercharakter“*. Der bürgerliche Mann um 1800. Ferdinand Beneke (1774 – 1848), Historische Anthropologie. Kultur. Gesellschaft. Alltag, 1996, Heft 1, s. 61- 62.

¹⁹ Alena BUDÍKOVÁ, *Výchova šlechtice v první polovině 19. století*, diplomová práce PF JU, České Budějovice 2001, s. 21.

²⁰ Vzpomeňme například na karikatury vzdělaných cestovatelek do Orientu či na americký kontinent. Srv. Hiltgund JEHLÉ (ed.), „*Gemeiniglich verlangt es aber die Damen gar nicht sehr nach Reisen...*“: Eine Kartographie zur Methodik, Thematik und Politik in der historischen Frauenreiseforschung, in: Doris JEDAMSKI – Hiltgund JEHLÉ – Ulla SIEBERT (edd.), „*Und tät das Reisen wählen!*“. Frauenreisen – Reisefrauen, Zürich – Dortmund 1994, s. 25.

začala společnost nově strukturovat. Gender jako kategorie „diference“ (v každodenním životě i v diskurzu) se stal hlavním konstitučním prvkem nové občanské společnosti,²¹ která začala udávat tón i životnímu stylu šlechty.²² Proto genderu věnujeme takovou pozornost.

Diskurzem stanovené opozice veřejný – soukromý, rozumový – pocitový, aktivní – pasivní však dobové myšlení, jak už jsme naznačili, nepronikly naplno. Jak například ukázaly výzkumy vztahů mezi muži a ženami v době revolučních let 1848 – 1849, role mužů a žen se prostupovaly mnohem více, než se předpokládalo. V sociální praxi se tedy normativně stanovené protikladné kategorie zcela neuplatnily.²³ Někteří badatelé ale dobový diskurz považují za víceméně vševládny.²⁴

Vraťme se v této chvíli k tomu, co jsme již nastínili. Na základě výše vypsanych úvah o diskurzu nové občanské společnosti by se mohlo zdát, že studovat „ženské cestování“ vlastně nelze, jestliže diskurz „vykázal“ ženu do domácnosti. Právě příklad ženského cestování nám ale také (stejně jako například výzkum chování mužů a žen během „Jara

²¹ Hans MEDICK – Anne-Charlotte TREPP, *Vorwort*, in: Hans MEDICK – Anne-Charlotte TREPP (edd.), *Geschlechtergeschichte*, s. 9, 11.

²² Michelle PERROT (ed.), *Geschichte des privaten Lebens 4. Von der Revolution zum Großen Krieg*, Augsburg 2000, s. 86 – 91; Heinz-Gerhard Haupt při srovnání postavení západno-, středo- a východoevropské šlechty dospívá názoru, že na rozdíl od prolínání životního stylu šlechty a měšťanstva (nové vrstvy občanů) v západní Evropě, určovala způsob života v Čechách, v Uhrách a v polských územích připojených k habsburské monarchii právě šlechta. Srv. François FURET (ed.), *Mensch der Romantik*, Essen 2004, s. 55; Hannes STEKL – Marija WAKOUNIG, *Windisch-Graetz. Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert*, Wien 1992; Hannes STEKL, *Österreichs Aristokratie im Vormärz. Herrschaftsstil und Lebensformen der Fürstenhäuser Liechtenstein und Schwarzenberg*, Wien 1973; F. M. L. THOMSON, *Aristocracy, Gentry, and the Middle Class in Britain 1750 – 1850*, in: Adolf BIRKE – Lothar KETTENACKER (edd.), *Bürgertum, Adel und Monarchie. Wandel der Lebensformen im Zeitalter des bürgerlichen Nationalismus = Middle classes, aristocracy and monarchy*, München 1989; Zdeněk BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století*, České Budějovice 2005 (= Monographia historica 5). Zdeněk Bezecný ve své monografii přehledně shrnuje stav bádání o šlechtě především ve středoevropském prostoru.

²³ Hans MEDICK – Anne Charlotte TREPP, *Vorwort*, in: Hans MEDICK – Anne-Charlotte TREPP (edd.), *Geschlechtergeschichte*, s. 11 – 12; Anne-Charlotte TREPP, *Anders als sein „Geschlechtercharakter“*, s. 57 – 77; Brita RANG, *Zur Geschichte des dualistischen Denkens*, in: Jutta DALHOFF – Uschi FREY (edd.), *Frauenmacht*, s. 194 – 204.

²⁴ Viz například Karin HAUSEN, *Die Polarisierung der ‚Geschlechtercharaktere‘. Eine Spiegelung der Dissoziation von Erwerbs- und Familienleben*, in: Werner CONZE (ed.), *Sozialgeschichte der Familie in der Neuzeit Europas*, Stuttgart 1976, s. 376 – 393; TÁŽ, *Frauenräume*, in: Karin HAUSEN – Heidi WUNDER (edd.), *Frauengeschichte – Geschlechtergeschichte*, Frankfurt am Main 1992, s. 21 – 24.

národů“) jasně ukazuje, že dobový diskurz každodenní život plně neopanoval. Smíme ale jednoduše tvrdit, že žena ve chvíli, kdy cestovala, vystupovala ze své role stabilní ochránkyne domácího krbu, a tím vlastně dobový diskurz nerespektovala? Odpověď na tuto otázku můžeme vyslovit až jen po zevrubné analýze několika ženských šlechtických cestovních deníků. Uvědomujeme si ale, že neodpovíme přesně a jistě. Studujeme totiž jen několik jednotlivých případů, které, ač nesou jisté společné znaky, nelze považovat za „typově stejné vzorky“. Ačkoliv zkoumáme individuality, které ze své podstaty nelze měřit, vycházíme při jejich studiu z několika sociálních teorií, to abychom se v předkládaném výzkumu měli o co opřít.

Teorie poznávání „druhého“ a upevňování pozice sebe sama stojí v centru pozornosti sociálních psychologů i antropologů. Člověk si utváří svoje sebevědomí na základě konfrontace s „druhým“, na základě uvědomění si rozdílu mezi „já“ a „ten druhý“, mezi „my“ a „ti druzí“. Právě ono vědomí difference umožňuje, aby slova jako „já“ a také „ten druhý“ nesla jistý význam (vždy odvislý od vztahů, jak průkopnický prohlásil již Ferdinand de Saussure). Zdá se, že nazírání na svět v takovýchto binárních opozicích je vlastní všem lingvistickým a symbolickým systémům.²⁵

*Druhého ode mne odděluje a odlišuje to, že já jsem tu, kdežto druhý je tam. Já jsem „doma“, kdežto druhý se nachází v „cizím“ prostředí. Jak člověk druhého vnímá, jaké dojmy si o něm utváří – to vše zakládá sociální interakci. Vytváření obrazu „toho druhého“ bývá nazýváno *sociální percepce*. Tento pojem ovšem označuje pouze to, jak člověk vnímá druhého jako fyzický objekt. Proto je vhodnější používat zastřešující pojem *sociální kognice* (poznávání), jenž popisuje, „jak si lidé vytvářejí dojem o jiných lidech a o sobě samých“. *Sociální kognice* v sobě zahrnuje nejen vnímání, ale i další mimopercepční fenomény jako například *atribuci*.²⁶*

V průběhu poznávání druhého člověka se uplatňuje několik základních procesů, které byly sociálními psychology popsány jako

²⁵ Stuart HALL, *Rassismus*, s. 140 – 141.

²⁶ Milan NAKONEČNÝ, *Sociální psychologie*, Praha 1999, s. 81.

procesy *kategorizace, selekce a inference*. Je přirozené, že druhého si subjekt kategorizuje, čili zařazuje poznávaný objekt (věc, osobu nebo událost) do jistých tříd charakterizovaných shodnými znaky. Zároveň i selektuje vnímané podněty na základě toho, v jakém vztahu jsou k němu. Subjekt vnímá jen to, co je *ego-vztažné*, co se jej nějak osobně dotýká. Identifikuje jen některé vlastnosti objektu. Ostatně již při kategorizaci je nutné, aby subjekt akcentoval určité podstatné znaky objektu a na základě nich kategorizoval. Nakonec inference znamená, že subjekt poznává nejen to, co je smyslově zachytitelné, ale i to, co se skrývá za smyslovými dojmy. Subjekt například odhaduje emoční stav objektu.²⁷

Vztah k druhému probíhá na více frontách, odehrává se ve více rovinách. Problematika *alterity* se odráží v několika, nejméně třech osách. Poznávání druhého probíhá zaprvé v rovině *axiologické*,²⁸ zadruhé v rovině *praxeologické*,²⁹ zatřetí v rovině *epistemické*.³⁰

Druhého člověk nepoznává většinou takového, jaký skutečně je, ale spíše jej nazírá v obrazech, reprezentacích. Během procesu „*zpísemnění*“, „*textové objektivace toho druhého*“, který je tématem navýsost etnologickým, si pisatel ve vytvářených obrazech druhé objektivuje a zároveň se od nich distancuje. Definuje a konstruuje „jiné“ jako „ty druhé“, případně „cizí“ a současně se od nich odvrací a snižuje jejich hodnotu, čímž si sám upevňuje svoji vlastní pozici.³¹ Tento proces bývá někdy označován termínem *othering*. „*Reprezentace*

²⁷ TAMTÉŽ, s. 83 – 85.

²⁸ Druhého hodnotíme v kategoriích dobrý / špatný, mám rád / nemám rád, může se mi rovnat / nemůže se mi rovnat (neboť člověk vnímá přirozeně sám sebe jako toho „dobrého“).

²⁹ Druhému se člověk snaží přiblížit či se od něj vzdálit. To znamená, že do svého hodnotového systému druhého přebírá, ztotožňuje se s ním, nebo naopak se druhého snaží přizpůsobit sobě, usiluje o to, aby přijal jeho vlastní obraz. Druhého ale též může vnímat neutrálně, lhostejně, což je tedy mezistupeň, rovnovážný stav mezi podřízením se druhému a podrobením druhého sobě. Pojem „praxeologické“ používáme k označení modelové situace, nikoliv ve smyslu popisu každodenní praxe.

³⁰ V rovině epistemické subjekt zná či nezná identitu druhého. Na této úrovni se ale samozřejmě neuplatňují žádné absolutní hodnoty, nýbrž neohraničená řada různých stupňů *kognice*. Tzvetan TODOROV, *Dobytí Ameriky*. Problém druhého, Praha 1996, s. 217.

³¹ Mějme ale na paměti, že antropologové takto popisovali utváření západní identity, která se formovala na základě vymezení se vůči cizím (čili neevropským) civilizacím. Srv. výzkumy Stuarta Halla.

jako distancování se“ (od vytvářeného obrazu) je tak jedním z nejmocnějších účinků psaní.³²

Setkávání a vyrovnávání se s „jinakostí“ lze sledovat třeba na příkladu vztahu člověka k jeho životnímu prostředí, k *přirozenému světu*. Můžeme se například ptát, jak jedinec vnímá kulturu, v níž žije (vlastní hodnoty a normy), a také kulturu „těch druhých“, kulturu, kterou poznává.³³ Nás konkrétně zajímá, jak cestovatelky vnímaly neznámou, „cizí“ krajinu, kterou projížděly, a „druhé“, „cizí“ lidi, se kterými se na svých cestách setkávaly.

Šlechtičny-cestovatelky si samy sebe, vlastní hodnoty a normy nejsilněji uvědomovaly právě při setkávání se s hodnotami a normami „těch druhých“. Při studiu fenoménu cestování by (teoreticky) nemělo být tak komplikované proniknout do systému hodnot a norem šlechtické kultury první poloviny devatenáctého století, jelikož právě při cestování normy a hodnoty „jedněch“ a „těch druhých“ vystupují „z útroby“ na povrch. Problematickou ale zůstává otázka možnosti interpretace pramenů, cestovních deníků psaných značně stereotypně, nespontánně. Šlechtičny se totiž „svěřovaly“ většinou s velmi banálními poznatky a jen málokdy se z roviny popisu viděného posunuly do roviny reflexe poznávaného.

³² Gabriele HABINGER, *Geschlecht*, s. 21.

³³ Luďa KLUSÁKOVÁ – Markéta KŘÍŽOVÁ – Karel KUBIŠ – Miloš ŘEZNÍK – Daniela TINKOVÁ, *Namísto úvodu. „My“ a „oni“ – náčrt teoretické reflexe problematiky, Obraz druhého v historické perspektivě II. Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*, AUC, *Philosophica et historica* 5, 1999, s. 12.

1.3 Kritika pramenů a literatury

1.3.1 O autobiografiích obecně

V centru pozornosti našeho výzkumu stojí především prameny autobiografické povahy. Hlavní pozornost věnujeme deníkům (cestovním i osobním), částečně se ale dotkneme i korespondence a memoárů.

Autobiografie jsou žánrem velmi specifickým. Prameny tohoto typu poskytují cenné informace; více o pisateli, než o popisovaném. Teoreticky badatelé umožňují nahlédnout do myšlenkového světa pisatele. Veškeré autobiografie však, což musíme mít neustále na paměti, podléhaly přísné vnitřní („co chci psát“) i vnější cenzuře („co bych měl psát“).

Formy, funkce i obsahy dívčích a ženských deníků byly vždy silně normovány kulturním i sociálním prostředím, ve kterém vznikaly. Jako normy byly tehdy vnímány oblíbená vydání deníků či románů psaných v podobě deníků kvůli pevně vymezeným genderovým rolím „dobré“ manželky a matky, jimž se dívky i ženy chtěly přiblížit. Dívky a ženy si psaly deníky proto, aby dostály jisté normě a zároveň byly „moderní“. Některé se samozřejmě na stránkách deníků „vypisovaly“ ze svých problémů. Vést si deník se stalo přibližně od doby Francouzské revoluce nutností a zároveň životní praxí většiny dívek a žen z „lepších“ rodin. Dívčí a ženské deníky psané v první polovině devatenáctého století nabývají spíše formy diaristik než podoby „journal intime“. Mají víceméně charakter popisu; hlubší úvahy či reflexe se nevyskytují často.³⁴

Záliba v psaní dopisů v ženském prostředí dosáhla svého prvního vrcholu už kolem roku 1800. Zprvu si korespondovaly především dámy ze vzdělaných rodin. Snažily se psát „přirozeně“ a „procítěně“ v souladu

³⁴ Christa HÄMMERLE, *Nebenpfade? Populare Selbstzeugnisse des 19. und 20. Jahrhunderts in geschlechtervergleichender Perspektive*, in: Thomas WINKELBAUER (ed.), *Vom Lebenslauf zur Biographie. Geschichte, Quellen und Probleme der historischen Biographik und Autobiographik*. Referate der Tagung „Vom Lebenslauf zur Biographie“ am 26. Oktober 1997 in Horn, Horn – Waidhofen/Thaya 2000, s. 151 – 157.

se „svým charakterem“. Ačkoliv měšťanská společnost vnímala psaní dopisu jako „*prostředek ženského vzdělávání*“, masivně bránila ženám jejich dopisy zveřejňovat, aby se snad u jiných nepoučily „až příliš“.³⁵

Psaní deníků, korespondence a memoárů, které se postupně prosazovalo od doby osvícenství, nemělo v první řadě funkci jakéhosi „*cvičení v osamělosti*“, nýbrž bylo skutečnou společenskou praxí. Připomeňme si, že jakákoliv „starost o sebe“ v sobě zahrnuje i prvek jisté sebekontroly a sebedisciplinace v souladu se soudobým diskurzem. Autobiografie nezrcadlí tolik bezprostřední zážitky a pocity pisatele, jako spíše vypovídají o ukáznění sebe sama. „*Zkoumání svědomí, disciplinace a sebekontroly, náboženství a morálky byly... významné motivy pro mnoho dívčích a ženských deníků.*“³⁶

Do žánru autobiografií náležejí také cestovní deníky. Donedávna byly zkoumány především publikované ženské cestovní deníky a zprávy.³⁷ V archivech se přitom nachází celá řada dosud neprobádaných ženských cestovních deníků. Některé z nich byly (v Česku především zásluhou Mileny Lenderové a jejích studentů) již zpracovány, ale o dalších máme často jen mlhavé či vůbec žádné tušení. Přitom právě archivní cestovní deníky a zápisky mohou osvětlit téma ženského cestování z úplně nového úhlu pohledu. Pozůstalost cestovatelky se ale musí často přímo „vystopovat“. Nestačí jen prolistovat inventář, neboť prameny privátního charakteru z pera žen se často zařazovaly do pozůstalostí jejich manželů či otců.³⁸

³⁵ TAMTÉŽ, s. 144 – 145.

³⁶ „*Gewissenserforschung, Disziplinierung und Selbstkontrolle, Religion und Moral waren... bedeutsame Motive für viele Mädchen- und Frauentagebücher.*“ TAMTÉŽ, s. 158. Autorka se zde inspiruje myšlenkami Foucaulta. Srv. Michel FOUCAULT, *Sexualität und Wahrheit III. Die Sorge um sich*, Frankfurt am Main 1992.

³⁷ Vydané cestovní deníky a zprávy pocházející z pera významných cestovatelek či spisovatelek zkoumala například již mnohokrát citovaná Gabriele Habinger. Srv. Gabriele HABINGER, *Geschlecht*. Dále například Susanne HÄRTEL – Magdalena KÖSTER (edd.), *Die Reisen der Frauen. Lebensgeschichten von Frauen aus drei Jahrhunderten*, Weinheim - Basel - Berlin 2003; Tamara FELDEN, *Frauen reisen. Zur literarischen Repräsentation weiblicher Geschlechterrollenerfahrung im 19. Jahrhundert*, New York 1993; Irmgard SCHEITLER, *Gattung und Geschlecht. Reisebeschreibungen deutscher Frauen 1780 – 1850*, Tübingen 1999.

³⁸ Hiltgund JEHLE (ed.), „*Gemeiniglich verlangt es aber die Damen gar nicht sehr nach Reisen...*“, in: Doris JEDAMSKI – Hiltgund JEHLE – Ulla SIEBERT (edd.), „*Und tät das Reisen wählen!*“, s. 23 – 24.

Pro cestovní deníky platí podobné charakteristiky jako pro deníky osobní. Často byly psány nikoliv z pouhého potěšení, ale proto, že se to slušelo a patřilo. Deníky psané na cestách se od osobních zpravidla liší menší mírou reflexe prožitého. Ve většině dosud prozkoumaných případů převažují popisné oddíly nad pasážemi úvahovými.

1.3.2 Archivní prameny

V rámci výzkumu jsme se zaměřili na poznání osobnosti Sidonie Hoyos (1818 – 1898) prostřednictvím jejího cestovního deníku zaznamenávajícího rýnskou cestu podniknutou v roce 1842.³⁹

Sidonie Hoyos cestovala na jaře a v létě roku 1842 do Porýní jako neprovdaná dáma (až v roce 1846 si vzala Aloise Prokopa Lažanského) v doprovodu svých rodičů, hraběte Johanna Ernesta Hoyos-Sprinzensteina, svobodného pána na Stüchsensteinu, a Marie Theresie, hraběnky Schlabrendorf.

Cestovní poznámky zapisované do koženého sešitu o formátu A6 čítají sedmdesát tři stran. Předpokládáme, že Sidonie si dělala poznámky přímo během cesty, protože pod textem psaným perem jsou jasné tahy tužkou. Původní text psaný tužkou nijak neopravovala, jen výjimečně vynechala slova, která by se opakovala, či opravila nějaké formální chyby.

Jestliže si deník vedla již během cesty, měli bychom mít před očima poměrně „autentický“ pramen. „Autentický“ v tom smyslu, že napsané dodatečně nekorigovala, „necenzurovala“. Jakou výpovědní hodnotu má předkládaný pramen? Sidonie se vyjadřovala poměrně úsporně, což nás dnes samozřejmě mrzí. Přesto ale čtení jejích řádků není nudné. Nepsala jen líbivě. Uměla si i postěžovat, vyjádřit nespokojenost. V určitých okamžicích dokonce dokázala popustit uzdu své fantazii,

³⁹ SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, Reisebeschreibung der Comtesse Sidonie Hoyos wahrscheinlich aus dem Jahr 1842, inv. č. 243 – 245, kart. 18.

zvláště v pasážích, ve kterých líčila krajinu či popisovala návštěvu svatostánku. Lidi, které na své cestě potkala, až na výjimky, nijak významně nehodnotila.

Z jejích řádků můžeme vyčíst, jak se identifikovala s vlastní kulturou (s rodinným prostředím, se šlechtickými normami a hodnotami), jak vnímala krajinu, kterou projížděla, a z části i lidi, s nimiž se setkávala.

Pro lepší poznání osobnosti Sidonie Hoyos čerpáme některé informace i z jejího intimního deníku⁴⁰, který si vedla v letech 1838 až 1859. Pro potřeby našeho výzkumu vycházíme pouze z jejích ranějších zápisků, z poznámek do roku 1842, abychom tak doplnili údaje z cestovního deníku. Domníváme se, že intimní deník Sidonie Hoyos smíme považovat ze skutečně intimní vyznání. Sidonie na jeho stránkách vyslovuje své nejniternější pocity, pojmenovává své emoce, reflektuje své vztahy k rodičům, příbuzným i přátelům, svůj vztah k Bohu. (Nedokážeme ovšem s jistotou posoudit, do jaké míry píše spontánně a nakolik se chce přiblížit literárním vzorům.) Na základě výše zmíněných charakteristik hodnotíme Sidoniin intimní deník jako pramen typu „journal intime“.

Předkládaný intimní deník je zajímavým pramenem pro poznání duševního a duchovního světa mladé šlechtičny, vychovávané na jednom z venkovských sídel rodiny Hoyos v Dolních Rakousích. Z jejích řádků lze vyčíst, jaké vztahy panovaly v jejich rodině, jak byly rozdělené mužské a ženské role. Nejvíce nás bude zajímat, jaký vztah zaujímala Sidonie ke svému otci a k matce.

1.3.3 Edice

Osobnost Sidonie Hoyos a její cestu do Porýní srovnáme s osobnostmi několika dalších šlechtičen, které žily v českých zemích.

⁴⁰ TAMTÉŽ, Aufzeichnungen der Gräfin Sidonie Hoyos, verm. Gräfin Lažanský, 1838 – 1859, inv. č. 243 – 245, kart. 18.

Vybíráme Gabrielu ze Schwarzenbergu⁴¹, Eleonoru ze Schwarzenbergu⁴² a Elisou Schlikovou⁴³, které přibližně ve stejné době jako Sidonie Hoyos cestovaly na západ od svých zemských hranic. Prostřednictvím analýzy jejich editovaných deníků bychom chtěli šlechtické ženské cestování zasadit do širšího kontextu, překročit hranice Dolních Rakous a jedné šlechtické rodiny, rodiny Hoyos. Srovnáním životního stylu několika mladých šlechtičen získají snad naše úvahy více na objektivitě, ovšem při vědomí, že už jen samotný způsob výběru pramenů je značně subjektivní, podmíněný zachováním a též přístupností studijního materiálu.

Deník Gabriely ze Schwarzenbergu (1825 – 1843) z cesty do Nizozemí, Belgie a Francie podniknuté v letech 1840 až 1841 je dobrým pramenem pro studium každodenního života šlechty v „době předbřeznové“, pro výzkum sociability a festivit. Při vědomí, že deník psala jako patnáctiletá, musíme ocenit její znalosti a rozhled. Gabriela si pravidelné zápisky vést musela, takže její deník podléhal přísné vnitřní i vnější cenzuře.

Z deníku Eleonory ze Schwarzenbergu (1783 – 1846) psaného při cestě do Paříže roku 1808 můžeme vyčíst, jakým způsobem žila středoevropská šlechta na počátku devatenáctého století, jak trávila volný čas, jak se bavila. Zároveň najdeme zmínky o tom, jak se Eleonora ztotožňovala se sociální vrstvou a zemí, k níž přináležela, jaký vztah zaujímal ke svým mužským a ženským příbuzným, jak poznávala prostředí „cizí“ Francie.

Elisa Schliková (1790 – 1855) cestovala v roce 1844 do německých zemích, Švýcarska a Nizozemí. Navštívila několik stejných míst jako dva roky před ní Sidonie Hoyos. Stejně jako Sidonie také Elisa se dokázala nadchnout pro rozmanitost přírody a také je barvitě vylíčit.

⁴¹ Milena LENDEROVÁ – Jarmila PLŠKOVÁ (edd.), *Gabriela ze Schwarzenbergu. Krátká cesta životem a Evropou*, Praha 2006.

⁴² Milena LENDEROVÁ (ed.), *Paříž rok 1808*. Deník Eleonory ze Schwarzenbergu, *Minulostí západočeského kraje* 33, 1998, s. 161 – 197.

⁴³ SOA Zámorsk, RA Šliků, inv. č. 311, V, 58, kart. 31, poznámky Elisy Šlikové. Za přepis deníku a překlad do češtiny děkuji prof. Mileně Lenderové. Jana SEKYROVÁ, *Eliška Šliková. Život neprovdané hraběnky v první polovině 19. století*, diplomová práce HÚ JU, České Budějovice 2006.

1.3.4 Dobová literatura pro cestovatele

Výše zmíněné cestovní deníky srovnáme s několika dobovými cestovními průvodci. Na základě konfrontace cestovní praxe s dobovou normou pro cestování chceme ukázat, jak dobový diskurz, resp. společensko-historický rámec, určoval ženské cestování, jak diskurz ovládal či neovládal každodennost několika cestovatelek.

Studované cestovní průvodce mají svůj původ v apodemické literatuře. *Ars apodemika* se zrodila už v raném novověku, v době, ve které se díky novým vědeckým objevům nesmírně rozšířil obzor poznání. V době renesance se začíná také stále více cestovat i z jiných než náboženských důvodů. Na důležitosti nabývají například cesty za obchodem, cesty diplomatického, politického a vojenského rázu i cesty za vzděláním (akademické peregrinace a kavalírské cesty).⁴⁴ Současně vděčí apodemika za svůj vznik metodizaci cestování, jež probíhala v souvislosti s humanistickou reformou vzdělávání. Člověk mohl nově mnohé jevy, kterým chtěl porozumět, sám pozorovat, poměrně přesně přezkoušet a nemusel se tak už spoléhat jen na to, co se povídá a co kde slyší.⁴⁵

Autoři apodemik se zaměřují na vědecké stejně jako morální a filosofické úvahy o nutnosti, případně škodlivosti cestování, na rady a pravidla pro cestovatele. Zdůrazňují důležitost učení a vzdělání pro správný průběh cesty a zaměřují se i na cestovatele různého profesního původu (učence, obchodníky, umělce, studenty a další). Spektrum rad autorů apodemik pro ty, kteří chtějí opustit teplo svého domova a vydat se do neznámé ciziny, je opravdu velmi široké. Zahrnuje téměř vše – od jednoduchých hygienických předpisů a prostředků na léčení přes rady týkající se vzdělávání až po doporučení, jak se správně křesťansky a morálně chovat. Vše pak korunují příležitostné filosofické úvahy o smyslu a účelu života.

⁴⁴ Jaroslav PÁNEK, *Čeští cestovatelé v renesanční Evropě*. (Cestování jako činitel kulturní a politické integrace), Český časopis historický 88, 1990, s. 661-682.

⁴⁵ Uli KUTTER, *Der Reisende ist dem Philosophen, was der Arzt dem Apotheker*. Über Apodemiken und Reisehandbücher, in: Hermann BAUSINGER – Klaus BEYER (edd.), *Reisekultur*, s. 38.

Apodemické příručky mají charakter učenecké literatury (ostatně, byly dlouho psány výhradně latinsky). Až v osmnáctém století se postupně témata vyhrazená dříve čistě apodemické literatuře začínají probírat na stránkách nově vznikajících osvěcenských časopisů. Filosofická reflexe cestování se z apodemik postupně vytrácí a z tradiční apodemické literatury se tak pomalu stávají cestovní průvodce víceméně v dnešním smyslu slova. V „bedekrech“ se fenomén cestování krátce probírá už jen v úvodu, největší pozornost je totiž věnována výčtu památek a zajímavostí v jednotlivých destinacích.

Mnohá apodemika stejně jako cestovní průvodce musely mít velký vliv na své čtenáře, neboť byly vydávány znovu a znovu.⁴⁶ Ačkoliv většina z cestovatelů zamlčuje, které příručky používali, lze poměrně snadno prokázat, že se jimi inspirovali. Už jen podle toho, jaká místa cestovatel navštívil, můžeme usuzovat, jakého průvodce asi použil. Někdy cestovatelé opisovali celé pasáže ze svých příruček, aniž by uvedli, odkud informace přebírají. Velmi často se nechávali svými průvodci inspirovat ve stylu psaní, resp. způsobu vyprávění a líčení dojmů z cest.⁴⁷

Vzhledem k tomu, že analyzujeme genderově specifické možnosti pohybu v prostoru, vybírali jsme nejprve prameny primárně určené ženám. Cestovatelky však pravděpodobně četly také průvodce určené spíše mužům, proto vycházíme i z těchto pramenů. Nevíme, zda kromě apodemika z pera Sidonie Hedwig Zäunemann vydaného (po šesté!) v roce 1737⁴⁸ byla určena výhradně ženám nějaká cestovní příručka. Při studiu cestovního průvodce německého vydavatele Franze Posselta jsme narazili na poznámku, aby se ženy na cestách řídily radami spisovatelky

⁴⁶ TAMTÉŽ, s. 38 – 39.

⁴⁷ Srv. například vliv Franze Posselta či Sophie La Roche na všední den na cestách i způsob psaní deníků šlechticů, jenž bude dále tematizován.

⁴⁸ *Curieuseuser und immer waehren astronomisch-meteorologisch-oekonomisch-frauenzimmer Reise und Hand- Kalender...* mit einer Vorrede von Mademoiselle Sidonia Hedwig Zäunemann, Erfurt 1737. O tomto apodemiku více Justin STAGL - Klaus ORDA – Christel KÄMPFER (edd.), *Apodemiken. Eine räsonierte Bibliographie der reisetheoretischen Literatur des 16., 17. und 18. Jahrhunderts*, Paderborn 1983.

a cestovatelky Sophie La Roche.⁴⁹ Proto cestovní deníky madame La Roche považujeme za svého druhu apodemickou literaturu pro ženy.

Z rozsáhlého díla Sophie La Roche (1730 – 1807) vybíráme na prvním místě její švýcarský deník⁵⁰, abychom postihli okolnosti zrodu zájmu o cesty do později jednoho z nejoblíbenějších turistických cílů Evropy. Ve zmíněném švýcarském deníku nalezneme nejen výčet přírodních a kulturních pamětihodností, které stojí za to navštívit. Tento deník je především skvělým pramenem pro poznání genderových rolí na prahu moderní doby. Tady stejně jako v dalších dílech Sophie La Roche, která jsme studovali,⁵¹ se jasně deklaruje, jaké postavení smí žena zaujímat a kde se smí pohybovat.

Dílo Sophie La Roche jsme vybrali nejen proto, že podle Franze Posselta bylo považováno za vhodnou literaturu pro ženy-cestovatelky, ale též kvůli velikému vlivu textů La Roche na tehdejší (nejen dámské) čtenářské publikum.⁵² La Roche psala velmi procítěně o svých intenzivních zážitcích a dojmech, což bylo v její době poměrně nové. Její dílo tak připravilo půdu pro vývoj moderní zábavné literatury.⁵³

V *Briefe über Mannheim* se Sophie La Roche při líčení přírodních krás odvolává na hraběnkou Genlis,⁵⁴ známou francouzskou autorku literatury pro děti a mladé. Stéphanie-Félicité Du Crest Genlis (1746 - 1830) je mimo jiné autorkou jedné cestovní příručky určené emigrantům z Francie, ve které zohledňuje také „ženské potřeby“ na cestách.⁵⁵

⁴⁹ Franz POSSELT, *Apodemik oder die Kunst zu reisen*. Ein systematischer Versuch zum Gebrauch junger Reisenden aus den gebildeten Ständen überhaupt und angehender Gelehrten und Künstler insbesondere, Leipzig 1795, sv. 1., s. 740.

⁵⁰ Sophie LA ROCHE, *Tagebuch einer Reise durch die Schweiz*, von Verfasserin von Rosaliens Briefen, Altenburg 1787.

⁵¹ TÁŽ, *Pomona für Teutschlands Töchter*, Erstes Heft, Januar 1783; TÁŽ, *Tagebuch einer Reise durch Holland und England*, von der Verfasserin von Rosaliens Briefen, Offenbach am Main 1788; TÁŽ, *Briefe über Mannheim*, Mannheim 1791; TÁŽ, *Briefe an Lina als Mädchen*. Ein Buch für junge Frauenzimmer, die ihr Herz und ihren Verstand bilden wollen, 1. sv., Leipzig 1807 (4. vydání).

⁵² Sophie La Roche zaznamenala obrovský úspěch u čtenářů už v roce 1771. Tehdy byl třikrát vydán její „citový román“ *Geschichte des Fräuleins von Sternheim*. V tomto svém díle vytvořila ženský typ „krásné duše“, duše, která ač trpí, neuzavírá se do sebe, nýbrž aktivně jedná a stará se o své povznesení. Annette KUHN (ed.), *Die Chronik der Frauen*, Wien 1993, s. 301.

⁵³ Walther KILLY – Rudolf VIERHAUS, *Deutsche biographische Enzyklopädie 6.*, München 1997, s. 254.

⁵⁴ Sophie LA ROCHE, *Briefe über Mannheim*, s. 52.

⁵⁵ Stéphanie-Félicité Du Crest GENLIS, *Manuel du voyageur, ou Recueil de dialogues, de lettres, etc.* Suivi d'un itinéraire raisonné, á l'usage des François en Allemagne et des

Dílo hraběnky Genlis je psáno ve francouzštině a němčině formou rozhovorů a dopisů. Podle Genlis se cestovatel v prostředí, kam přijíždí, má vyptat na vše, co souvisí s cestovatelskou každodenností i s mimořádnými událostmi na cestě. Rozhovory i modelové dopisy se většinou týkají praktických záležitostí. Genlis nezapomíná, na rozdíl od jiných autorů cestovatelských příruček, na specifika ženského cestování. V jednom z rozhovorů se například zabývá tím, jak ubytovat v zájezdním hostinci dítě s matkou. Z toho a dalších připomínek specificky ženských záležitostí usuzujeme, že studovaná cestovní příručka byla skutečně primárně určena ženám.

Genlis se svým dílem snaží ulehčit situaci francouzských emigrantů v německých zemích. Ve svém průvodci řeší vysloveně praktické otázky. Názorně, co nejsrozumitelněji se snaží cestovateli z Francie přiblížit charakter německých zemí, jejich hospodářství i kultury (včetně jazyka). Politickým otázkám se, až na výjimky, vyhýbá.

Cestovní průvodce hraběnky Genlis je dobrým pramenem především pro poznání cestovatelské každodennosti na konci osmnáctého století, pro srovnání francouzských a německých každodenních zvyklostí, méně pak pro genderové role té doby. Jelikož v poslední části své příručky připojuje také „*Räsonnierendes Tagebuch auf einigen Reisen*“, tedy jakýsi „Rozumný cestovní deník“, můžeme snadno zjistit, jaké trasy a destinace byly považovány za nejpřitažlivější.

Na konci osmnáctého století si čtenáři velmi oblíbili dílo knihovníka z durynského města Gotha Heinricha A. Ottokara Reicharda. Reichard vydal svého prvního cestovního průvodce už v roce 1784.⁵⁶ Další „vylepšená“ vydání prvního exempláře se objevovala v průběhu celé první poloviny devatenáctého století.⁵⁷ Jeho příručky se na

Allemands en France, par Madame de Genlis. Avec la traduction allemande par S.-H. Catel. Pour servir de suite ou de tome II aux Exercices de prononciation, de grammaire et de construction, Berlin 1799. Za upozornění na toto apodemikum děkuji Mileně Lenderové.

⁵⁶ Heinrich August Ottokar REICHARD, *Handbuch für Reisende aus allen Ständen, Nebst zwey Postkarten, zur großen Reise durch Europa von Frankreich nach England; und einer Karte von Schweiz und den Gletschern von Faucigny*, Leipzig 1784. Reichard v tomto vydání svého průvodce počítá s tím, že se za hranice domoviny vydávají jen mladí muži. Srv. s. 638.

⁵⁷ TÝŽ, *Der Passagier auf der Reise in Deutschland, in der Schweiz, zu Paris und Petersburg*. Ein Reisehandbuch für Jedermann, Prag 1814; TAMTÉŽ, Berlin 1826;

knihkupeckých pultech a knihovných náruživých cestovatelů i obdivovatelů cestování vyskytovaly až do roku 1861 ve stále nových a upravovaných vydáních.⁵⁸

Reichardovy spisy jsou dobrými prameny pro dějiny vnímání přírody. Můžeme z nich vyčíst, jak se v průběhu několika desetiletí proměňoval vztah lidí „divoké“ k přírodě, již se po dlouhou dobu obávali. Nezapomeňme, že příroda ještě v době Lehmannově⁵⁹ byla pouhou nezajímavou (někdy i strašidelnou) kulisou lemující historické pamětihodnosti.⁶⁰ Méně pak lze Reichardovy průvodce využít pro poznání „obrazu toho druhého“. Odpovědi na genderově specifické otázky v jeho díle, až na výjimky, nenacházíme. Proto Reichardovi věnujeme jen malou pozornost.

Na příkladu Reicharda si můžeme dobře uvědomit vývoj od „klasických apodemik“ k cestovní příručce. Reichard se v raných vydáních svého spisu zaobírá, jak tomu bylo v klasických apodemikách zvykem, smyslem cestování. Postupně ale dává svému průvodci charakter „bedekru“, to znamená, že pouze popisuje z jeho pohledu zajímavé destinace.

Charakter apodemika si zachovává další průvodce, kterého jsme studovali, totiž dílo Franze Posselta.⁶¹ Posseltův průvodce je návodem,

TÝŽ, *Reichard's Passagier auf der Reise in Deutschland, der Schweiz, nach Venedig, Amsterdam, Kopenhagen, Paris und St. Petersburg*. Mit besonderer Berücksichtigung der vorzuglichsten Badeörter, der Gebirgsreisen, der Donau- und Rheinfahrt. Ein Reisehandbuch für Jedermann, Berlin 1837.

⁵⁸Uli KUTTER, *Der Reisende*, s. 46.

⁵⁹Peter Ambros LEHMANN, *Die vornehmsten europäischen Reisen*, Wie solche durch Deutschland, Frankreich, Italien, Holland, England, Dänemark und Schweden vermittelt der dazu verfertigten Reisekarten, nach den bequemsten Postwegen anzustellen und was auf solchen Curieuses zu bemerken. Wobei die Nebenwege, Unkosten, Münzen und Logis zugleich mit angewiesen werden, Hamburg 1729. Na tento spis volně navazuje (v samostatném vydání) spis o poštovních spojích – Peter Ambrosius LEHMANN, *LVII. Accurate Post und Botencharten der vornehmsten Residentz- und Handelstädte in Europa*, Hamburg 1729. Spis zmíněný jako druhý v pořadí pojednává o poštovních spojích v oblasti dnešního Německa a odtud jdoucích cestách do Prahy, Salcburku, Vídně, na jih do Benátek a na sever do Štětína a odtud na východ do Rigy a dalších oblastí Pobaltí. Na západě zasahuje oblast Paříže a Amsterdamu.

⁶⁰O proměnách vnímání přírody více Karel STIBRAL, *Proč je příroda krásná? Estetické vnímání přírody v novověku*, Praha 2005.

⁶¹Franz POSSELT, *Apodemik*. Franz Posselt byl až encyklopedicky vzdělaný ve filosofii, dějinách, politice a státovědě. Prý byl neuvěřitelně jazykově nadán. Wurzbach uvádí, že Posselt si osvojil latinu, řečtinu, italštinu, francouzštinu, angličtinu, španělštinu, portugalštinu, holandsštinu, dánštinu, švédštinu, staroslověnštinu, ruštinu, novořečtinu, maďarštinu a sanskrt. Podnikl cestu do Německa, Francie a Anglie, na

jak smysluplně, pohodlně a účelně cestovat. Není na rozdíl od Reicharda strukturován podle destinací, zajímavých míst, které stojí za to vidět. Posselt se v celém svém díle vyrovnává s *ars apodemika*. Probírá, jak by se člověk měl na cestu připravit, výhody cestování a konečně způsoby, jak zástupci jednotlivých společenských vrstev mohou cestovat. Zcela na konci prvního svazku se Posselt také táže, jestli vůbec a jak by měly cestovat ženy.⁶²

Zmíněná kapitola je pro nás skvělým pramenem pro poznání genderových rolí v době okolo roku 1800. Posselt tu hovoří o zvláštním (před)určení ženy pro manželský stav, o tom, jaké charakteristiky jsou jí „vlastní“. Pohybovat se v „cizím“ prostoru podle Posselta žena smí jen tehdy, když ze své role dcery, manželky či matky na cestě nevystoupí.

Další průvodce, kterého jsme studovali, je příručka Adolfa von Schaden.⁶³ Von Schaden napsal už typického „bedekra“. Nezabývá se významem a smyslem cestování. Své dílo strukturuje podle jednotlivých destinací (zaměřuje se na poměrně malou oblast Bavorska a Tyrolska). Tento průvodce je dobrým pramenem pro dějiny vnímání přírody, pro poznání genderových rolí v první polovině devatenáctého století jej ale vůbec nelze využít.

Z von Schadenova průvodce čerpáme ve chvíli, kdy z cestovního deníku Sidonie Hoyos získáváme neúplné či nepřesné informace o krajině, jíž projížděla. Údaje z právě zmiňovaného průvodce vpisujeme přímo do poznámek pod čarou v edici deníku Sidonie Hoyos, aby se její text pro nás stal plynulejší a jasnější. Doplňujeme tak mozaiku, kterou (pro nás ne zcela pochopitelně) Sidonie sestavila.

Do apodemické literatury konce osmnáctého století samozřejmě náleží celá řada dalších děl, mezi jinými například známé dílo Leopolda Berchtolda. Cestovní příručka⁶⁴ moravského hraběte v této práci zůstala

jejímž podkladě sepsal zmiňované apodemikum. Působil jako knihovník v Göttingen, Vídní a Praze. Constant von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich* 23., Wien 1872, s. 140 – 141.

⁶² Ob und wie Frauenzimmer reisen sollen?, s. 733 – 740.

⁶³ Adolph von SCHADEN, *Taschenbuch für Reisende durch Bayerns und Tyrols Hochlande...*, München 1833.

⁶⁴ Leopold BERCHTOLD, *An Essay to direct the Inquiries of Patriotic Travellers*, London 1789. TÝŽ, *Essai pour diriger et étendre les recherches des voyageurs*, Paris 1797.

stranou pozornosti, protože byla již vícekrát interpretována.⁶⁵ Nestudovali jsme ji také proto, že se nám ji nepodařilo objevit v pražských, brněnských ani vídeňských knihovních ani archivních fondech. Za jejím studiem se badatel může vypravit například do pařížské Francouzské národní knihovny (BNF).

⁶⁵ Srv. Milena LENDEROVÁ, *Z Francie do srdce Evropy*; Eva FRIMMOVÁ – Elisabeth KLECKER (edd.), *Itineraria Posoniensia*; Jiří KROUPA, *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost*, Brno 1986; Justin STAGL, *Eine Geschichte der Neugier*, s. 283 – 304.

2. Společenskohistorické podmínky pro ženské cestování a psaní

2.1 Gender a „přivlastnění prostoru“

Zmínili jsme se již o tom, že prostor je konstruován, že má své dějiny. Určité části prostoru byly na základě dobového diskurzu přisouzeny buďto mužům nebo ženám. Sociální a diskurzivní konstrukce genderu jsou velmi úzce propojeny s přiznáním jistého pole působnosti tomu či onomu pohlaví. Otázky vynořující se při studiu fenoménu cestování tak vystupují spolu s otázkami po osvojování si jistého pole působnosti, přivlastňování si určité části prostoru.

Konstatovat, že ženě byla přisouzena sféra privátní zatímco muži prostor veřejný, by ale bylo dosti laciné, nedostačující. Zeptejme se proto, jakou společenskou funkci zmíněné genderově specificky rozdílné přidělení určité části prostoru a jeho osvojení plnilo.

Řekli jsme již, že pojetí fyzického prostoru a sociálního světa má celou řadu styčných bodů. „...*Prostor – stejně jako gender – funguje jako sociální princip řádu a distinkce...*“, a proto různé koncepce prostoru můžeme vnímat jako různé aspekty „*symbolického řádu*“.⁶⁶ Gabriele Habinger dále cituje Shirley Ardener, která se zabývá souvislostmi konstrukce prostoru a sociální organizace: „*Společnosti vyvinuly svoje vlastní kulturně podmíněná pravidla proto, aby vytvářely na zemi hranice, a rozdělily neviditelnými ploty a půdorysy společnost do oblastí, úrovní a území, aby [tyto pak] byly měřeny abstraktními žebříky a překlenovány nedefinovatelnými mosty se stejným rozehvěním nebo nadšením jako lávka přes dravý proud.*“⁶⁷

⁶⁶ „...*Raum – ebenso wie Gender – als soziales Ordnungs- und Distinktionsprinzip funktioniert...*“ Gabriele HABINGER, *Geschlecht*, s. 54.

⁶⁷ „*Societies have generated their own rules, culturally determined, for making boundaries on the ground, and have divided the social into spheres, levels and territories with invisible fences and platforms to be scaled by abstract ladders and crossed by intangible bridges with as much trepidation or exultation as in a plank over a raging torrent.*“ TAMTĚŽ, s. 54 – 55.

Okolo roku 1800 se občanská společnost, jak už jsme připomněli, začala na základě kategorie gender nově strukturovat. Gender jako kategorie „diference“, „neviditelný plot“ v nově rozdělených sociálních sférách, vytvořil nové osy, podél nichž se občanská společnost začala konstituovat. Proto měly genderové vztahy v rámci společenských konstrukcí takový význam.

Koncepty ideálního ženství a mužství, které stojí v opozici, ale zároveň se doplňují (jedno bez druhého nemůže existovat), samozřejmě existovaly vždycky, na konci osmnáctého století se jen výrazně znovu zformulovaly.⁶⁸ Stejně tak i gendrově specifické kategorie „veřejný“ a „soukromý“ se nepochybně profilovaly po delší dobu; nevznikly „z ničeho“. Zvláště v prostředí šlechty se život na „veřejný“ a „soukromý“ rozdělil bezesporu dříve než okolo roku 1800. (Ostatně, také opatrné vyjádření „okolo roku 1800“ mluví za vše.) Vzpomeňme namátkou na zemsky české šlechtice, kteří po roce 1620/1627 začali pracovat u dvora ve Vídni a domů na venkovské sídlo jezdili skutečně jako do „oázy klidu“ z rušného velkoměsta. V jejich případě, pochopitelně, uvědomění si „soukromého“ a „veřejného“ s procesem industrializace nesouvisí. V případě obyvatel měst a venkova je tomu ale právě naopak. Je ovšem třeba zdůraznit, že nyní jsme uvedli příklady z každodenní praxe. V diskurzivní rovině se, jak se zdá, kategorie „veřejný“ a „soukromý“ jako výrazně genderově specifické reflektují právě v době okolo roku 1800 v souvislosti se zpochybňováním tradičního společenského řádu.

Dejme v této chvíli již slovo osvícenským autorům a podívejme se na koncepty mužství a ženství, které se reformulovaly okolo roku 1800, a jejich pole působnosti dobovými očima. Vybíráme autority typu J. J. Rousseaua, S. La Roche, a F. Posselta, abychom ozřejmili, jak utvářely dobový diskurz.

⁶⁸ Také Gabriele Habinger upozorňuje na výzkumy kritiků Karin Hausen, kteří připomínají, že gendrové charaktery „získané od přírody“ lidé nevymysleli na konci osmnáctého století, nýbrž již v antice. Přesto „nově“ zformulované gendrové role dává do souvislosti především s industrializací a přibývajícím prací mimo domov. Říká, že teprve poté, co se změnily hospodářské podmínky, je možné myslet v kategoriích „veřejný“ a „soukromý“ a současně tyto sféry působení přiřknout tomu či onomu pohlaví. TAMTÉŽ, s. 56 - 57.

2.2 Jean Jacques Rousseau a jeho představy o ženě a ženské sféře vlivu v díle Emil

Emil Jeana Jacqueuse Rousseaua (1712 – 1778) byl poprvé vydán roku 1762.⁶⁹ Jeho popularita byla obrovská. Snad každý rok po prvním vydání se objevovaly další a další „noví Emilové“ či „anti-Emilové“. Nadšeně jej přijali například madame de Staël, madame de Saussure⁷⁰, Sophie La Roche⁷¹, François-René de Chateaubriand či Georges Sand. Madame Genlis, ač se proti *Emilovi* například v románu *Adèle et Thèodore* vymezovala, využila také mnohých Rousseauových myšlenek. Z autorů německého jazykového okruhu ovlivnil například Lessinga, Herdera, Goetheho, Pestalozziho a později i Froebela⁷². Názory Jeana Jacqueuse Rousseaua přímo či prostřednictvím dalších autorů pronikly samozřejmě i do šlechtického prostředí.⁷³

Rousseau vylíčil své názory na ženu v páté knize Emila s názvem *Sofie čili žena*.⁷⁴ Sofie nevstupuje do knihy svébytně, nýbrž jako nutný doplněk Emila. Teprve ve vztahu k Sofii se Emil stává úplnou bytostí.⁷⁵

Rousseau hned na počátku svých úvah praví, že muž a žena jsou na první pohled stejní: „*Ve všem, co nesouvisí těsně s pohlavím, jest žena*

⁶⁹ Téhož roku byl přeložen hned do němčiny. Helga MEISE, *Die Unschuld und die schöne Schrift. Deutsche Frauenromane im 18. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 1992, s. 182.

⁷⁰ Podle neskromných slov Sophie La Roche byla madame de Saussure její velkou obdivovatelkou. Chtěla La Roche prý poznat, když přijela na návštěvu do Lucernu. Srv. Sophie LA ROCHE, *Tagebuch einer Reise durch die Schweiz*, s. 152.

⁷¹ Také sama La Roche velmi obdivovala Rousseaua, což dokládá například její povzdech: „*Ich finde in diesem Zug so was kluges und Menschenfreundliches, der Landesart und den Umständen der einfachen Lage des Wohnsitzes so angemessen, daß ich wollte Rousseau lebte noch, und könnte diesen Theil des edlen Tons seiner Madame Wolmar ausgeübt sehen.*“ TAMTÉŽ, s. 420.

⁷² Autor spisu *O výchování člověka* z roku 1826.

⁷³ Jaroslav NOVÁK, *O životě, názorech a spisech Rousseauových*, in: J. J. ROUSSEAU, *Emil čili o výchování*, 1. díl, Praha 1910, s. CXLIX – CLXV; Alena BUDÍKOVÁ, *Výchova*, s. 22. O nadšení pro Rousseauovy myšlenky ve šlechtickém prostředí svědčí nejen uplatnění Rousseauových modelů výchovy při vzdělávání šlechty, ale také například některé památky hmotné kultury. Kupříkladu v parku anglického typu založeného v okolí orlického zámku po požáru v roce 1802 nechal Karel I. ze Schwarzenbergu spolu s manželkou Marií Annou vystavět Rousseauovu chýšku, jednoduchý kruhový přístřešek vhodný k rozjímání uprostřed přírody. Srv. Zdeněk BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost*, s. 58.

⁷⁴ Souhrnně o Rousseauových názorech na ženu například Martin RANG, *Anmerkungen*, in: Jean Jacques ROUSSEAU, *Emil oder Über die Erziehung*, Stuttgart 2004, s. 1019 – 1021.

⁷⁵ Helga MEISE, *Die Unschuld*, s. 33.

*totéž, co muž; [...] stroj jest sestaven stejně, jeho součástky jsou tytéž, chod jednoho i druhého je stejný, zevnějšek je podobný...*⁷⁶ Ve věcech, které mají obě pohlaví společné, jsou si také rovna. A tam, kde se liší, je, podle Rousseaua, nelze srovnávat.

Přesto se zeptejme, v čem je žena jiná než muž, čím jej doplňuje. Samo pohlaví, říká Rousseau, zakládá celou řadu rozdílů, které ovlivňují i duševní a mravní založení člověka. Jestliže se pohlaví spojí, přispívá každé svým dílem ke společnému účelu, ale nikoliv stejným způsobem. V tom můžeme spatřovat první rozdíl mezi nimi, který je určen jejich duševními vztahy: „*Jedno má býti činné a silné, druhé trpné a slabé.*“⁷⁷

Žena je stvořena proto, aby se muži líbila a aby mu byla podřízená.⁷⁸ Jestliže si žena stěžuje na své podřízené postavení, činí tak marně, jelikož se tak stalo ze zákona rozumu, přírody, nikoliv lidskou rukou.⁷⁹ „...*příroda... chce, aby mysly, aby soudily, aby milovaly, aby měly vědomosti, aby pěstily svého ducha jako svou tvář; toť jsou zbraně, které jim dává v náhradu za sílu, již se jim nedostává...*“⁸⁰ Žena se má proto snažit využít svých předností, zužitkovat, co je jí přirozené ku svému prospěchu i potěšení muže. „*A tak všeliké vychování žen má míti na zřeteli muže. Líbiti se jim, býti užitečny, buditi jejich lásku a úctu, vychovávat je v mládí, pečovati o ně, když dospějí... zpříjemňovati a oslazovati jim život – toť jsou úkoly žen pro všechny časy, toť, čemu se mají učit již od dětství. Pokud nepřistoupí na tuto zásadu, nikdy nedojdou cíle, a všecka naučení, jichž se jim dostane, neprospějí nijak ani jejich ani našemu štěstí.*“⁸¹

Rousseau rozdíl mezi pohlavími, a tím i opozice aktivní – pasivní, silný – slabý pokládá za přirozené. Přirozený zákon je podle něj starší než láska, a proto se mu musí všechno přizpůsobit, na prvním místě manželství. *Instituci* manželství Rousseau vnímá jako prosazení *přirozeného* zákona. Sňatkem podle něj žena získává svobodu, protože se může vymanit z otcova vlivu. Žena ale musí nového muže, manžela,

⁷⁶ J. J. ROUSSEAU, *Emil čili o výchování*, 2. díl, Praha 1910, s. 218.

⁷⁷ TAMTÉŽ, s. 219.

⁷⁸ TAMTÉŽ, s. 219.

⁷⁹ TAMTÉŽ, s. 223.

⁸⁰ TAMTÉŽ, s. 227.

⁸¹ TAMTÉŽ, s. 238.

poslouchat, jelikož to tak *příroda* chce; „něžné pohlaví“ vládne jen ve věcech lásky.⁸²

Příroda také určuje dívčí a ženské vzdělání⁸³. Dívka se má vychovávat co nejpřirozeněji – nemá se potlačovat její přirozená živost, veselost ani koketnost a lstivost; musí se jen usměřňovat. Pro dospělou ženu jsou ruční práce a další domácí činnosti daleko potřebnější než čtení, psaní a počty; přesto ale Rousseau „intelektuálně vyšší“ vzdělávání nezakazuje. Jen je nepovažuje za potřebné, jelikož Sofie se má stát manželkou a matkou, pečovatelkou o děti, jimž má být vždy příkladem. Má se učit jen tolik, co zužitkuje v privátní sféře. Cílem je vychovat ženu počestnou, roztomilou, milující, moudrou, zdrženlivou, mírnou, praktickou, čistotnou.⁸⁴

Ženské vzdělání podle Rousseaua znamená rozvoj i útlum zároveň: pro ženu je důležité jen to vzdělání, které se může zúročovat v každodenní praxi. Podle Helgy Meise Rousseau svým určením genderových rolí sledoval jediný cíl: upevnění vazeb ženy k muži a k dítěti. I když žena přestává být Emilovou milenkou, zůstává stále jeho ženou, přítelkyní a matkou jeho dětí.⁸⁵ Trojí určení ženy „*k [rolí] manželky, co oblažuje, matky, co vzdělává, a moudré správkyňe vnitřního domova*“⁸⁶ prostupuje celým systémem ženského osvícenského i pozdějšího vzdělávání.⁸⁷

Jestliže Rousseau charakterizuje ženu jako milenkou, manželku a matku, pečovatelku o děti a muže, jako bytost, která potřebuje jen základní praktické vzdělání, jež zúročí v domácnosti, umísťuje ji jasně do sféry privátní. O dalších možnostech rozvoje její osobnosti, například o cestování, tak typickém prvku v systému mužského (chlapeckého) vzdělávání, se sice zmiňuje, ale v případě žen je nepovažuje za podstatné. V ženském cestování nevidí smysl, jelikož ženy cestují poklidně a líně,

⁸² TAMTÉŽ.

⁸³ K výchově dívek a žen také Jaroslav NOVÁK, *O životě*, s. CXLI – CXLVIII.

⁸⁴ J. J. ROUSSEAU, *Emil*, 2. díl, s. 236 – 237, 261 – 262, 270, 273.

⁸⁵ Helga MEISE, *Die Unschuld*, s. 35 – 40.

⁸⁶ „*zur beglückenden Gattin, zur bildenden Mutter und zur weisen Vorsteherin des inneren Hauswesens.*“ TAMTÉŽ, s. 40. Helga Meise zde cituje dílo Campeho. Viz Johann Heinrich CAMPE, *Väterlicher Rath für meine Tochter*, Braunschweig 1791. První vydání je již z roku 1789.

⁸⁷ TAMTÉŽ.

uzavřené v kočáře jako v kleci, což nepřináší radost, nýbrž smutek, mrzutost a utrpení.⁸⁸

Na závěr ještě podtrhněme, že rozdíl mezi pohlavími podle Rousseaua neznamena, že by žena hrála méně významnou úlohu než muž. Žena sice *přirozeně* žije v dvojí závislosti, na muži a na společnosti, jejíž uznání potřebuje, ale toto své podřízené postavení si vyrovnává převahou v oblasti lásky a také uznáním ženských rolích ze strany společnosti.⁸⁹

⁸⁸ „Die Reise an und für sich ist uns eine Lust. Wir verbringen sie keineswegs wie in einem gut verschlossenen Käfig. Wir reisen nicht in Trägheit und Geruhsamkeit wie die Frauen... Emil wird wandern.“ Citováno podle Annegret PELZ, *Reisen durch die eigene Fremde. Reiseliteratur von Frauen als autogeographische Schriften*, Köln - Weimar - Wien 1993, s. 6.

⁸⁹ Martin RANG, *Anmerkungen*, s. 1020 – 1021.

2.3 Sophie La Roche a její ideál ženy a ženského pole působnosti

Sophie La Roche (1730 – 1807) je autorkou více než dvou desítek děl pro dívky a ženy psaných v duchu tehdy módní *Empfindsamkeit*⁹⁰. Její první román, jak už jsme zmínili, *Geschichte des Fräuleins von Sternheim* z roku 1771, vzbudil senzaci a stal se povinnou četbou snad pro všechny dívky a ženy z vyšších společenských vrstev.⁹¹ Stejně tak i její další díla byla i v prostoru českých zemí oblíbena.⁹²

⁹⁰ V německém jazykovém prostředí se výrazu *Empfindsamkeit* používá pro pojem „sentimentalismus“. Označení sentimentalismus není neutrální, je často chápán jako projev přehnané citlivosti. Proto jej v předkládané práci nebudeme používat; a pokud ano, pak jen ve spojení „sentimentální román“, jelikož toto označení je již etablované. V česko-rakouském prostoru není pojem *Empfindsamkeit* vůbec zakotven, zatímco v Německu se stal termínem pro označení celé jedné literární epochy (přibližně let 1740 – 1780). *Empfindsamkeit* můžeme chápat jako snahu vyjádřit pocity pomocí literárních vzorů. Obratu k cituplnému vyjádření lze rozumět jako reakci na společenské odcizení, na pocit, že společnost, ve které žijí, je zkažená, a proto se musím obrátit do svého nitra, ke své pravé podstatě. Pojem „odcizení“ zavedl do filosofie Jean Jacques Rousseau a současně také zpopularizoval cituplný způsob vyjadřování. Podle Rousseaua by měl člověk žít přirozeně a opravdově, cituplně, v souladu se sebou samým i se svými bližními. Rousseauův román *Nová Heloisa* (1761) můžeme chápat jako snahu vylíčit ideální cituplnou společnost. V *Emilovi* (1762) se zase zabývá původem mravních a cituplných lidí v tehdejší společnosti. Zdůrazňuje význam soucitu a obrazotvornosti pro vzdělání mravně založeného člověka. Pojem *Empfindsamkeit* nebyl nikterak vnímán negativně, ba právě naopak. Filozofové i spisovatelé cituplnost oceňovali, i když jinak zdůrazňovali rozumové poznávání skutečnosti. Fenomén *Empfindsamkeit* musíme nazírat širěji než jen jako literární směr. Charakterizujme jej jako snahu žít mravně, upřímně, opravdově a cituplně v souladu se sebou samým i s druhými lidmi. Viz Ivo CERMAN, *Empfindsame Briefe. Familienkorrespondenz der Adelligen im Ausgang des 18. Jahrhunderts*, in: Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526 – 1740)*, Opera historica 11, České Budějovice 2006, s. 283 - 301; O souvislostech konceptů ženskosti a *Empfindsamkeit* více Tanja REINLEIN, *Der Brief als Medium der Empfindsamkeit. Erschriebene Identitäten und Inszenierungspotentiale*, Würzburg 2003.

⁹¹ Při procházení souborného autorského lístkového katalogu zámeckých knihoven ČR v Knihovně NM jsme zjistili, že tento první román Sophie La Roche se nachází téměř v každé šlechtické knihovně, někdy i v několika vydáních.

⁹² Sophie La Roche se sice ve šlechtických knihovnách na území ČR vyskytuje méně než například další oblíbená autorka madame Genlis (1746 – 1830), ale přesto alespoň jedno z jejích děl zdobilo, soudě podle současných informací, téměř každou šlechtickou knihovnu. Například ZK Český Krumlov, sign. 74 C 15238, *Pomona für Deutschlands Tochter*, 1783; ZK Březnice – Kolowrat, sign. 58, *Tagebuch einer Reise durch die Schweiz*, Altenburg 1787; ZK Kopidlno, sign. 314, *Briefe an Lina als Tochter*, Leipzig 1778; ZK Březnice - Kolowrat, sign. 97, *Journal einer Reise durch Frankreich 1787*. Uvedený výčet dokládá, že Sophie La Roche byla i v prostředí českých zemí známa. Jestliže se četla v českých zemích, můžeme předpokládat, že byla oblíbenou autorkou i v zemích rakouských, ačkoliv tam jsme výzkum neprováděli.

La Roche významně ovlivnila tehdejší čtenářské publikum. Pod vlivem Jeana Jacquese Rousseaua a nepochybně i dalších autorů se podílela na utváření dobového ideálu ženy. Podívejme se proto, jak nahlížela na postavení ženy ve společnosti, jaké charakteristiky a role jí přisuzovala.

V úvodu k prvnímu sešitu časopisu *Pomona für Teutschlands Töchter*, prvním periodiku v německy mluvících zemích určeném výhradně ženám, zdůvodňuje, proč přináší čtenářkám své rady a poučení: „*Časopis pro ženy a ročenka pamětihodností pro krásné pohlaví ukazují mým čtenářkám, čeho užitečného a laskavého si u nás němečtí muži váží. Pomona vám řekne, co si jako žena o tom myslím. Ale přinesu vám také výtahy a zprávy ze spisů, které pro nás byly napsány v Anglii, Itálii a Francii, a novinky, které poskytne moje korespondence s rozličnými osobami, jež v těchto zemích pobývají, takže vždy [vyjde] jeden sešit, jako tento první, [který] hovoří o německých myšlenkách a věcech, potom jeden o příjemných francouzských zprávách, další o anglických a také italských novinkách, které mé pohlaví mohou trochu pobavit.*“⁹³ Z právě uvedeného citátu vyplývá, že La Roche se snaží své čtenářky poučit (a pobavit) o tom, co zajímavého (pro ženské oči) a nového se děje v německých i některých dalších evropských zemích. Nechce ale ženy vzdělávat a bavit nijak samoučelně. Poučuje je, aby se líbily druhému pohlaví a aby si v jeho očích vydobily vážnost.

Podobné rady ženám se sice objevují již v jejích *Briefe an Lina als Tochter* z roku 1778 i v dalších knihách⁹⁴, ale La Roche vyznává, že

⁹³ „*Das Magazin für Frauenzimmer und das Jahrbuch der Denkwürdigkeiten für das schöne Geschlecht – zeigen meinen Leserinnen, was teutsche Männer uns nützlich und gefällig achten. Pomona – wird Ihnen sagen, was ich als Frau dafür halte – Aber ich werde Ihnen auch Auszüge und Nachrichten von Schriften geben, die in Engelland, Italien und Frankreich für uns geschrieben werden, und was mein Briefwechsel mit verschiedenen Personen, die sich in diesen Landen aufhalten, mir Neues liefern wird, so dass ein Heft immer, wie dieses erste – von teutschen Gedanken und Sachen spricht – dann Eines von angenehmen französischen Nachrichten – ein anderes von englischen und auch italienischen Neuigkeiten, die meinen Geschlecht einiges Vergnügen geben können.*“ Sophie LA ROCHE, *Pomona*.

⁹⁴ Sophie La Roche ve všech svých dílech doporučuje čtenářkám například Jamese Thompsona a jeho *The Seasons*, který se též nachází v téměř všech českých a moravských zámeckých knihovnách. Viz například ZK Český Krumlov, sign. 48 G 8939, *Jahreszeiten*, 1789; ZK Kopidlno, sign. 2505, *Jahreszeiten*, 1825; ZK Březnice – Kolowrat, sign. 862, *Jahreszeiten*, 1827. V celé řadě knihoven se objevuje i v anglickém originálu.

„opakování je matkou moudrosti“, a proto v radách dívkám a ženám pokračuje ve všech svých dalších dílech. Co by žena měla znát, „*aby si zkrášlila a osladila život*“?⁹⁵ Žena by si měla osvojit některé znalosti, které pro ni vyhradili učenci, jako básnické umění, mytologii a dějiny básnictví. Dále by se měla vyznat v hudbě, tanci a módě,⁹⁶ v malířství, sochařství a mědiryctví,⁹⁷ a měla by též sama umět kreslit, aby zachytila své zážitky z přírody.⁹⁸

Žena má okouzlit muže nejen svým dobrým, přiměřeným vystupováním, ctnostným chováním,⁹⁹ uměním tance, hry na hudební nástroj, ale i jistou mírou znalostí z duchovních věd a v neposlední řadě i příjemným zevnějškem. Role ženy se podle Sophie La Roche stejně jako podle Jeana Jacquese Rousseaua formuje na základě mužského očekávání a odvíjí se též z (nejen Rousseauových) představ o tom, co má být ženě „od přírody“ vlastní, protože jen skrze „...*naplnění osudem určených povinností se vlévá do naší duše pravá spokojenost*“.¹⁰⁰

Člověk se nesmí odchýlit od rolí, jež jsou mu určeny. Má se snažit všude vyhledávat dobro, žít vždy v souladu s bližními a Bohem, pomáhat druhým a druhé ochotně podporovat. Zástupkyně „něžného pohlaví“ mají navíc stále myslet na své děti a být jim za všech okolností dobrým příkladem.¹⁰¹ Od ženy se očekává, že bude „vládkyní“ ve své domácnosti, v „*chrámu nejkrásnějších ctností*“, stejně jako jistá Švýcarka: „*Paní von Berkheim není jen něžnou matkou, ale příkladem a učitelkou svých dcer v ‚grácii‘, znalostech, ve hře na klavír a zpěvu. Pozorovala jsem ten jednoduchý dům s úctou a dychtivostí, jako chrám zasvěcený nejkrásnější ctnosti, ke kterému bych chtěla putovat.* (podtrhla J. K.)“¹⁰² Právě mezi

⁹⁵ „...um ihr Leben zu verschöneren und zu versüßen.“ Sophie LA ROCHE, *Pomona*, s. 13.

⁹⁶ Viz jednotlivé kapitoly Pomony.

⁹⁷ Sophie LA ROCHE, *Tagebuch einer Reise durch die Schweiz*, s. 394.

⁹⁸ Při svých cestách po Švýcarsku zaznamenává La Roche nejzajímavější výjevy do skicáře.

⁹⁹ Celé dílo Sophie La Roche prostupují morální ponaučení pro „křehké pohlaví“.

¹⁰⁰ „...die Erfüllung der von dem Schicksal bestimmten Pflichten wahre Zufriedenheit in unsere Seele gießt.“ Sophie LA ROCHE, *Tagebuch einer Reise durch die Schweiz*, s. 258.

¹⁰¹ TAMTÉŽ, s. 159 – 160, 324, 434.

¹⁰² „*Frau von Berkheim ist nicht allein eine zärtliche Mutter, sondern Model und Lehrmeisterin ihrer Töchter, in Grazie, in Kenntniß, in Clavierspiel und in Gesang. Ich betrachtete das einfache Haus mit Verehrung und Begierde, wie einen der schönsten*

zdmi mužova domu má žena při rozpravách s hosty uplatňovat své znalosti: „Tato žena dává půvabný příklad zásluh našeho pohlaví, jak my, jako tato žena, s vhledem do děl malířů, sochařů a mědirytců můžeme hovořit, a tuto znalost propojovat se skromnou přátelskostí a čistotou v oděvu a domově.“¹⁰³

Vzory správného ženského chování na cestách hledá La Roche na britských ostrovech: „Líbí se mi, že Angličanky mají rády při sobě svoje děti a nelekají se drobných obtíží, které obstarání těch dobrých bytostí zapříčiňuje. Tímto způsobem ve své lásce k cestování propojují povinnost a zábavu.“¹⁰⁴ Z výše citovaných slov Sophie La Roche jednoznačně vyplývá, že žena ani na cestách nesmí vystoupit ze své mateřské role.¹⁰⁵

Jak je již z výše uvedených citací zřejmé, Sophie La Roche svými spisy vychovává v duchu tehdy módní *Empfindsamkeit*, v duchu úsilí žít mravním životem, souznít se sebou samým i s bližními, jednat upřímně, opravdově, citlivě¹⁰⁶ reagovat na podněty z okolí, soucítit s druhými. Její díla lze vnímat jako *preskriptivní* literaturu pro dívky a ženy. Ostatně sama La Roche sepsala svůj *Deník z jedné cesty do Švýcarska* ne jako zprávu z cesty do jedné z alpských zemí, nýbrž jako „knihu naučení“ pro své dcery, ve které jim dává příklad správného ženského uvažování

Tugend geweyhten Tempel, zu welchem ich gerne wallfahren möchte. (podtrhla J. K.)
“ TAMTÉŽ, s. 418.

¹⁰³ „Die Frau... giebt von den Verdiensten unsers Geschlechts ein reizendes Beispiel, wenn wir, wie diese Frau, mit Einsicht von den Werken der Maler, Bildhauer und Kupferstecher reden können, und diese Kenntniß mit einer bescheidenen Freundlichkeit und Reinlichkeit im Anzuge und Hauswesen verbinden.“ TAMTÉŽ, s. 394.

¹⁰⁴ „Mir gefällt, daß die Engländerinnen ihre Kinder gerne bey sich haben, und die kleine Beschwerde nicht scheuen, welche die Besorgung der guten Geschöpfe verursacht, indem sie bey ihrer Liebe zum Reisen auf diese Art Pflicht und Vergnügen verbinden.“ TAMTÉŽ, s. 183.

¹⁰⁵ Také hraběnka Genlis se ve své příručce pro emigranty vyjadřuje v tom smyslu, že cestování žen spolu s dětmi nemusí přinášet výrazné problémy, ale na druhou stranu radí, jak takovouto cestu co nejvíce ulehčit. Srv. Stéphanie-Félicité Du Crest GENLIS, *Manuel du voyageur*, s. 72 – 80.

¹⁰⁶ Cituplně píše La Roche převážně v pasážích věnovaných líčení přírody: „...kamen wir eine kleine Anhöhe hinunter in ein wirklich romantisches, obschon ein verschlossenes Thal, wo Spaziergänge, Ruheplätze, Wasserfälle, ein tiefrauschender Bach, und ein paar Bauernhütten sind. Eine Frau, welche ihre Kuh, die an dem Abhang der Bach weidete, besorgte, saß unter einem Baum, und strickte mit Aemsigkeit. Das Gebüsch um sie, und die Form des Felsen gegenüber, an welchem der Bach hinbraußte, machten das Bild sehr malerisch.“ TAMTÉŽ, s. 206 – 207. Například následující řádky jsou doslova „oduševnělé“: „...meine Seele war bewegt und durchdrungen. Gefühle der Anbetung, wie man sie sonst nirgends fühlen kann, Liebe gegen seinen Urheber, feyerliche Freude über Unsterblichkeit, Vergessen alles erlittenen Wehes, Vergebung alles Unrechts, liebreiches Uebersehen aller Unvollkommenheit, waren die Gesinnungen die mich durchdrangen.“ TAMTÉŽ, s. 260.

a chování: „Přinejmenším vidí moje milované dcery, že jejich matka v každém okamžiku svého života myslí s něhou na své děti, a všude vyhledává dobro, ať už tkví v přírodě nebo v lidech. Přeji si, abyste také tak chtěly činit, neboť je to závazek vůči Bohu, vůči bližnímu a také přitom jistě velká výhoda pro nás samé...“¹⁰⁷ Její preskriptivní příručka pro mladé dámy není do prostředí „pozemského ráje“ zasazena náhodou. Domníváme se, že Sophie La Roche podnikla svoji cestu do Švýcarska proto, aby na vlastní kůži poznala „zemi svobody“, kde se podle jejího mínění žije v naprosté shodě s ideály *Empfindsamkeit*. Předpokládáme, že právě pro „arkadickou idylu“ prolínající se s představou o ideální občanské společnosti se Švýcarsko na konci osmnáctého století stalo vysněným cílem mnoha cestovatelů.

V *Briefe über Mannheim* Sophie La Roche znovu vymezuje kánon ženských ctností, a to podle zásad *vlastního* života. Vytýčuje několik skupin ctností. První z nich nazývá „*pokoj v nás*“. Do této skupiny náleží sdílení radosti s druhými a péče o vnitřní opravdovost srdce, láska a spravedlivý přístup k bližním. Podle La Roche bychom si měli vždy uvědomovat, že ctnosti druhých nám mohou posloužit jako vzor hodný následování. La Roche uvádí skutečné i fiktivní příklady „ušlechtilých osobností“, podle nichž by se dívky a ženy měly řídit. Podle příkladu jakéhosi „vznešeného muže“ mají správně promýšlet svůj život, vždy se odevzdat do rukou osudu a jednat a smýšlet morálně. Mezi „*domácími ctnostmi*“ vypočítává La Roche trpělivost, svornost a jemného veselého ducha. Do „*společenských ctností*“, které má žena projevovat ve styku se známými i cizími lidmi mimo dům, řadí shovívavost, zdvořilost, dobročinnost a skromnost. Žena má samozřejmě v domě dbát na pořádek, být šetrná a pilná. Podle příkladu sebe samotné La Roche závěrem svých úvah zdůrazňuje, že ctnostná žena vždy jí určené povinnosti a role musí plnit přesně a důsledně.¹⁰⁸

¹⁰⁷ „Wenigstens sehen meine geliebten Töchter, daß ihre Mutter in jedem Zeitpunkte ihres Lebens mit Zärtlichkeit an ihre Kinder denkt, und überall das Gute aufsucht, wo es in der Natur, oder in dem Menschen liegt. Ich wünsche, daß Ihr es auch so machen möget, denn es ist Pflicht gegen Gott, gegen den Nächsten, und gewiß viel Vortheil für uns selbst dabey...“ Sophie LA ROCHE, *Tagebuch einer Reise durch die Schweiz*, s. 434.

¹⁰⁸ Sophie LA ROCHE, *Briefe über Mannheim*, s. 372 – 373.

Ve svých „příručkách pro správný život“ dává Sophie La Roche, jak jsme se již přesvědčili, za vzor sebe samu. Ona sama totiž podle svých slov žije mravně v „*morálním světě*“ v „*osvícených časech*“,¹⁰⁹ v požehnané Evropě, kde „*září jasný den věd*“,¹¹⁰ uvažuje a jedná ctnostně, vyhledává jen dobro, plní své závazky vůči Bohu i lidem a ještě své prožitky, „*hnutí duše*“ s fantazií, *obrazotvorně* obléká do slov a tak předává dalším generacím. Jejím záměrem, jež mají sledovat i ostatní, je žít v duchu *Empfindsamkeit*. Domníváme se, že její cíl života smíme považovat za samotný účel pozdního osvícenství.¹¹¹

Závěrem shrňme, v čem tkví role ženy podle Sophie La Roche. Stejně jako další osvícenci, i ona viděla v ženě *manželku, co oblažuje, matku, co vzdělává svá dítká, a moudrou správkyni domácnosti*. Umisťovala sice ženu předně do sféry privátní, ale na rozdíl od J. J. Rousseaua viděla smysl i v ženském cestování. Ovšem: nenechme si namluvit, že La Roche pro ženské cestování nějak horuje, jak by se na první pohled mohlo zdát! Žena může cestovat, ale ne pro potěšení z cesty samé, ale proto, aby se zušlechtila, aby poznala a osvojila si všechny ctnosti nutné pro mravní život vedený v domácnosti. Žena vlastně ani cestovat nemusí, neboť ony nezbytné ctnosti může nabýt četbou některého z cestovních deníků, případně románů Sophie La Roche.¹¹²

Během cestování žena v první polovině devatenáctého století neopouští svoje tradiční genderové role, ač čáry pro ni vymezeného hřiště v jistých okamžicích překračuje. Z hrací plochy se totiž vzdaluje jen načas, aby se do ní brzy zase vrátila. Navíc čas mimo hřiště nevyužívá k oddechu, nýbrž si pilně osvojuje další schopnosti a dovednosti nepostradatelné pro to, aby byla dobrou, ba ještě lepší hráčkou.

¹⁰⁹ Sophie LA ROCHE, *Tagebuch einer Reise durch die Schweiz*, s. 64, 137.

¹¹⁰ Sophie LA ROCHE, *Briefe über Mannheim*, s. 372.

¹¹¹ Také Georg Jäger, stejně jako například Ivo Cerman, považuje fenomén *Empfindsamkeit* za dítě pozdního osvícenství. Srv. Georg JÄGER, *Empfindsamkeit und Roman*. Wortgeschichte, Theorie und Kritik im 18. und frühen 19. Jahrhundert, Stuttgart 1969.

¹¹² O fenoménu „cestování na kanapi“ více například Hermann BAUSINGER – Klaus BEYER (edd.), *Reisekultur*, s. 262 – 290.

2.4 Franz Posselt a jeho pohled na postavení ženy a ženské „herní pole“

Franz Posselt vydal své apodemikum v roce 1795 jako návod pro mladé lidi ze vzdělaných vrstev, jak s užitkem cestovat. Říká, že již jiní autoři před ním publikovali různé návody pro cestování, ve kterých jen všeobecně vysvětlili, jak je cestování užitečné.¹¹³ Nezaobírali se však tím, jak se člověk musí na cestu připravit, aby splnila svůj účel, čili aby vzdělala člověka a zušlechtila jeho charakter.¹¹⁴ Cíl Franze Posselta je tento: podat *kompletní* návod pro *užitečné*, smysluplné cestování.¹¹⁵

Aby jeho návod byl skutečně kompletní, věnuje poslední pasáže svého apodemika také ženám. Kapitola s názvem *Ob und wie Frauenzimmer reisen sollen?* je připojena jako jakýsi přívěsek, aby Posseltovi nemohla být vytykána jistá *neúplnost*. Píše o cestování žen nikoliv z vlastního popudu, jak sám říká, ale z důvodu požadavku systematičnosti. Proto také zmiňuje jen to *nejnutnější* a v *co nejstručnější* formě.

Posselt se v žádném případě za ženské cestování nepřimlouvá, jelikož je podle něj daleko *nebezpečnější* než to mužské. A jaké nástrahy na ženy na cestách číhají? Ani ne tolik loupeživé bandy či nekvalitní cesty. Největší překážkou pro ženské cestování je podle něj sama povaha žen. Žena je podle Posselta nesamostatná a nemá pevný charakter. Navíc se nechává příliš unášet svou fantazií, nestojí pevně nohama na zemi, což není pro cestování právě žádoucí.¹¹⁶

¹¹³ Posselt se vyrovnává s dílem Leopolda Berchtolda, Johanna Georga Heinzmanna, Heinriche Ottokara Reicharda, Johanna Davida Köhlera a Carla Linného. Franz POSSELT, *Apodemik*, s. IX – XVI.

¹¹⁴ Posselt zdůrazňuje, že svůj návod píše jen pro ty, kteří „...in der Absicht reisen, um ihren Verstand und ihr Herz, ihren Geschmack und ihre äußern Sitten zu bilden, und sich... mehr Eischen und Kenntnisse, mehr Erfahrungen und Fertigkeiten zu erwerben.“ TAMTÉŽ, s. XXX.

¹¹⁵ TAMTÉŽ, s. III – VII, XVII.

¹¹⁶ „Ich getraue mir zwar nicht behaupten, daß Damen aus den höheren und gebildeten Ständen, die nach Geistesbildung, und Veredelung des Charakters streben, reisen sollten; bey der Lebhaftigkeit der Einbildungskraft und der Gefühle, die dem weiblichen, Geschlecht größtentheils eigen ist, bey dem Mangel an Selbstständigkeit und Festigkeit des Charakters, dessen es fast allgemein beschuldigt wird, möchte das Reisen jungen Damen noch weit gefährlicher seyn, als Jünglingen oder jungen Männern.“ TAMTÉŽ,

Pokud se žena už rozhodne vyrazit na cesty, musí mít stále na paměti své „zvláštní určení“: stav manželský. Musí se na cestách pohybovat tak, aby se od svého údělu neodchylovala, aby upevňovala své role manželky, matky a správkyně domácnosti: *„Zvláštní určení žen... je stav manželský; to je jejich od prozřetelnosti určený kruh působnosti, v němž nejlépe dosáhnou nejen svého všeobecného určení nebo mravního zušlechtění, ale také nejlépe mohou a musí být co nejvíce platné lidské společnosti. Pokud ale chtějí naplnit povinnosti tohoto svého ctihodného povolání, musí se tak snažit být dobrými manželkami, matkami a správkyněmi domácnosti. Jako manželky mají svým manželům, kteří musí nést největší obtíže a starosti, skrze něžné sdílení, lásku, péči a starost oslazovat život; jako matky mají nejen pouze rodit děti, kojít je a starat se o ně, nýbrž také jim položit základ k další budoucí výchově: mají moudře podporovat k vývoji první poupata jejich duševních schopností a učit moudrost a ctnost ne pouze prostřednictvím vyučování, ale předně vlastním příkladem; konečně jako správkyně domácnosti mají zajišťovat pozorností, pořádkem, čistotou, pílí, spořivostí, hospodářskými znalostmi a dovednostmi blahobyť, čest a domácí klid a blaženost manžela, který vydělává, a jeho dům učinit místem pokoje, radosti a blaženosti.“*¹¹⁷ Navíc by se žena v neznámém prostředí neměla

s. 733. Všimněme si, že Franz Posselt vytýká ženám přílišnou obrazotvornost, právě tu vlastnost, kterou Rousseau a La Roche vyzdvihují.

¹¹⁷ *„Die besondere Bestimmung der Frauenzimmer... ist der Ehestand; dies ist der ihnen von der Fürsorge angewiesene Wirkungskreis, worin sie nicht nur ihre allgemeine Bestimmung oder ihre sittliche Veredelung am besten erreichen, sondern auch zum Besten der menschlichen Gesellschaft am meisten wirksam seyn können und sollen. Wollen sie aber die Pflichten dieses ihres ehrwürdigen Berufs erfüllen, so müssen sie sich bemühen, gute Gattinnen, gute Mütter und gute Vorsteherinnen des Hauswesens zu seyn. Als Gattinnen sollen sie ihren Gatten, welche die größern Beschwerden und Sorgen zu tragen haben, durch zärtliche Theilnehmung, Liebe, Pflege und Fürsorge das Leben versüßen; als Mütter sollen sie nicht bloß Kinder gebären, säugen und pflegen, sondern auch den Grund zur ganzen künftigen Erziehung derselben legen: sie sollen die ersten Knospen ihrer Geistesfähigkeiten weislich zur Entwicklung fördern, und die Weisheit und Tugend nicht bloß durch ihren Unterricht, sondern vorzüglich durch ihr eigenes Beispiel lehren; als Vorsteherinnen des Hauswesens endlich sollen sie durch Aufmerksamkeit, Ordnung, Reinlichkeit, Fleiß, Sparsamkeit, wirthschaftliche Kenntnisse und Geschicklichkeiten den Wohlstand, die Ehre, die häusliche Ruhe und Glückseligkeit des erwerbenden Gatten sicher stellen, und sein Haus zu einer Wohnung des Friedens, des Freude und Glückseligkeit machen.“* TAMTÉŽ, s. 735 – 736.

pohybovat sama, ale jen v doprovodu svého muže, rodičů, případně poručníků, bratrů, strýců či dalších (mužských) příbuzných.¹¹⁸

Jestliže mají mít cesty žen nějaký užitek, musí se neustále zohledňovat role, jež jsou jim souzeny, a vše, co s ženským charakterem nějak souvisí, musí ženy *shlédnout, vyslechnout* a údaje *shromáždit*. Do své vlasti pak mají přivést kresby či modely všeho zajímavého, co viděly či prožily,¹¹⁹ aby toto posléze posloužilo jako vzor pro vzdělávání dalších generací.

Posselt vymezuje okruh ženina působení na cestách takto: žena se smí pohybovat jen tam, kde nejvíce zušlechťí své srdce, intelekt a vkus, nejlépe ve společnosti jiných žen. Je jí sice povoleno stýkat i s ušlechtilými, rozumnými muži s vytříbeným vkusem, ale nejvhodnější příklad ctnostného, rozumného, kultivovaného a způsobného chování jí mohou nabídnout přece jen ženy „pěstěných mravů“. Od Němek se mají cestovatelky přiučit „*vážnému domácímu duchu*“, od Francouzek „*nenucenému půvabu a způsobnosti*“, od Angličanek pak „*jemnocitu, mírnosti a čistotnosti*“.¹²⁰

Ženy mají všude vyhledávat právě ty příslušnice „něžného pohlaví“, které se ve svých rolích manželky, matky a hospodyňky nejlépe osvědčily, a z nich si brát příklad. Mají pozorovat chování „svých učitelek“ vůči manželům a dětem (jak se o děti starají a jak je vychovávají, jak podporují jejich duševní síly k rozkvětu a jak je odnaučují nemravným sklonům a návykům). V domácnosti takových ctnostných žen se mají poučit, jak vše v domě chodí, jak dům co nejlépe spravovat.¹²¹

Cílem ženského cestování podle Franze Posselta je posílit v ženě sebe-vědomí, učinit z ní ženu ještě „*moudřejší a ctnostnější, rozumnější a chápavější*“¹²². Upevnit i v době pobytu „za hranicemi“ ženskou trojí roli, a tím ženě dát jednoznačně najevo, kam neoddiskutovatelně patří – právě v tom spočívá smysl cestování žen.

¹¹⁸ TAMTÉŽ, s. 734.

¹¹⁹ TAMTÉŽ, s. 737, 740.

¹²⁰ „...den ernstlichen häuslichen Geist..., die ungezwungene Artigkeit..., das Zartgefühl, die Sanftheit und Reinlichkeit...“ TAMTÉŽ, s. 738.

¹²¹ TAMTÉŽ, s. 739.

¹²² TAMTÉŽ, s. 738.

2.5 Funkce diskurzivních pravidel

Názory Franze Posselta a dalších citovaných autorů zůstávaly v platnosti minimálně i o půl století později, což dokládají i následující úvahy liberálního profesora, publicisty a politika Carla Welckera: „*Celá fyzická přirozenost... charakterizuje silnějšího, odvážnějšího, svobodnějšího muže jako tvořícího zakladatele, vůdce, živitele a ochránce rodiny a pohání jej do veřejného života k veřejné činnosti a tvoření..., k... novým výtvarným... a obraně. [Přirozenost] předurčuje slabou, závislou, bojácnou ženu k tomu, aby byla chráňenkou muže, odkázala ji do tichého domu (podtrhla J. K.), k nošení, rození, krmení a čekání (podtrhla J. K.), k tělesnému a lidskému vývoji a vzdělávání dětí, k domácímu pohoštění manžela a péči o něj a o domácí rodinu, k zachovávání (podtrhla J. K.) toho, co manžel vydělal, k vedení domácnosti, k opatrování svatého plamene (podtrhla J. K.) domácího krbu.“¹²³*

Právě uvedený výrok staví most k následujícím úvahám o společenských funkcích genderově specifického přidělení určité části prostoru. Z citátu vyplývá, že konstrukce genderu úzce souvisela s představami o pohlaví, čímž spočívala na biologické argumentaci. Mužský i ženský gender se vytvářel na základě biologických úvah, přičemž o ženě se předpokládalo, že je na svém pohlaví závislá daleko více než muž. Zatímco muž svou sexualitu podle dobových názorů uměl regulovat, žena jí byla „zmítána“ mnohem více. Navíc „mužské“ platilo za normu, kdežto „ženské“ za odvozeninu od této normy. Právě pro svůj živý sexuální pud (a s tím spojenou emocionální labilitu, časté „stonání“ a další slabosti) byla žena oslabena do té míry, že „musela“ být

¹²³ „Die ganze physische Natur... bezeichnet den stärkeren, kühneren, freieren Mann als schaffenden Gründer, Lenker, Ernährer und Schützer der Familie und treibt ihn hinaus ins äußere Leben zum äußeren Wirken und Schaffen..., zu... neuen Erzeugungen... und Verteidigung. Sie bezeichnet die schwächere, abhängige, schüchterne Frau zum Schützling des Mannes, wies sie an auf das stillere Haus (podtrhla J. K.), auf das Tragen, Gebären, Ernähren und Warten (podtrhla J. K.), auf die leibliche und humane Erziehung und Ausbildung der Kinder, auf die häusliche Bewirtung und Pflege des Mannes und der häuslichen Familie, auf Erhaltung (podtrhla J. K.) des vom Manne Erworbenen, auf die Führung des Haushalts, auf die Bewahrung der heiligen Flammen (podtrhla J. K.) des häuslichen Herdes.“ Citováno podle Gabriely Habinger. Srv. Gabriele HABINGER, *Geschlecht*, s. 58.

vyloučena z veřejného prostoru. Zmíněné charakteristiky jí podle dobových úvah nedovolovaly veřejně se projevovat, a tím ani samostatně, bez mužského doprovodu cestovat.¹²⁴

Genderově specifická pojetí prostoru zaujímala ve formující se občanské společnosti centrální roli, ačkoliv uspořádání této společnosti mělo vyplývat z principu rovnosti a svobody, jež osvícenství vyzdvihlo v protikladu ke „staré“ společnosti organizované stavovsky. Systém, podle nějž se jednotlivé části „herního pole“ přisoudily tomu či onomu pohlaví, rozhodně nebyl neutrální, nýbrž jasně hierarchický.¹²⁵

Jaké funkce mělo rozdílné osvojení prostoru? Podle některých autorů bylo cílem ideologicky pojistit patriarchální moc. Strategie vyloučení z podílu na moci¹²⁶ sehrály zásadní roli při formování občanské společnosti (jež pořád zůstávala patriarchálně strukturovaná). Za přiznáním různého pole působnosti jednomu i druhému pohlaví lze vidět i ekonomické pozadí: ženy vyvíjely v domácnosti celou řadu aktivit, které ale nemusely být finančně oceňovány, jelikož takové počínání nebylo definováno jako „práce v pravém smyslu slova“, ale jako služba prováděná z lásky. Žena nové občanské společnosti, měšťanka i šlechtična, byla chápána jakožto nositelka následujících ctností: *dobroty, zdrženlivosti, skromnosti, porozumění*,¹²⁷ jakožto *čekatelka, jež udržuje svatý plamen domácího krbu*.

K výše zmíněnému nemůžeme nepoznamenat, jak mocně a dlouhodobě některé stereotypy působí... Je třeba si ale uvědomit, že ženy žijící kolem roku 1800 zmíněné stereotypy vůbec nemusely vnímat negativně. (Ostatně ani dnes nepanuje zcela jednoznačný názor, jak tyto koncepty hodnotit.) Na základě studia dobové literatury a cestovních deníků, které ještě budou dále tematizovány, si dovoluujeme tvrdit, že celá řada z nich (pokud ne naprostá většina) si v domácím pohodlí libovala a vyloučení z podílu na moci nakonec dokázala využít ve svůj prospěch. Ženy uměly vyvíjet strategie, které jim umožňovaly z podřízeného

¹²⁴ TAMTÉŽ, s. 59 – 60.

¹²⁵ TAMTÉŽ, s. 61 – 62.

¹²⁶ To se ovšem netýkalo jen žen, jak poznamenává Gabriele Habinger, ale i nemajetných. TAMTÉŽ, s. 63.

¹²⁷ TAMTÉŽ, s. 62 - 63.

postavení těžit výhody. Ať už se například nechávaly na cestách od mužů nosit,¹²⁸ pohodlně se vozit v kočáře či kupovat si kvalitní slušivé látky na sukni s obručí. Prvky vylučující je z účasti na aktivním životě (například nosítka, kočár, dlouhá vyztužená sukně, povinná četba robinsonád, jež často suplovala skutečné cestování, a samozřejmě další) v mnohých případech proměnily ve výhody pro sebe.

Ať už ženy cestovaly v doprovodu mužů nebo (výjimečně) samy, nemůžeme (jak se bohužel často činí) jejich rozhodnutí vydat se za hranice důvěrně známého paušálně zhodnotit jako výraz emancipace, případně feminismu. Nejen že ženy, jak už jsme připomněli, dokázaly své (z dnešního pohledu) nerovnoprávné pozice využívat, ale ani ty, které cestovaly samy (natož jako průvodkyně svých mužů, otců, matek a dalších příbuzných a známých) v naprosté většině nepatřily k průkopnicím emancipace či feminismu. Jak ozřejmíme i v následujících kapitolách, opakovaly ženy ve svých zápiscích tradiční koncepty ideálního ženství. Za nové (ve smyslu emancipace) vzorce poznávání, myšlení a chování se rozhodně nestavěly.¹²⁹

¹²⁸ Sophie La Roche se při svém výstupu do oblasti Mont Blancu nechávala od mužů podpírat. Viz Sophie L A ROCHE, *Tagebuch einer Reise durch die Schweiz*, s. 256. Zajímavý je v tomto kontextu i případ Marie Paradies, první ženy na Mont Blancu, o které máme alespoň několik, byť útržkovitých informací. Viz Tanja WIRZ, *Wer ist die Braut des Montblanc?*, in: Jon MATHIEU – Simona BOSCANI – LEONI (edd.), *Die Alpen! – Les Alpes! Zur europäischen Wahrnehmungsgeschichte seit der Renaissance. – Pour une histoire de la perception européenne depuis la Renaissance*, Bern 2005, s. 267 – 277.

¹²⁹ Hiltgund JEHLE (ed.), „*Gemeiniglich verlangt es aber die Damen gar nicht sehr nach Reisen...*“, in: Doris JEDAMSKI – Hiltgund JEHLE – Ulla SIEBERT (edd.), „*Und tät das Reisen wählen!*“, s. 21 – 22.

3. Vybrané cestovatelky – jejich původ a výchova

3.1 Výchova šlechtičen v první polovině 19. století

Následující řádky začneme stručnou připomínkou šlechtické dívčí výchovy v první polovině devatenáctého století.¹³⁰ Jelikož ideálem ženy byla spořádaná matka, manželka a hospodyně, nemusely se dívky vzdělávat tak podrobně jako chlapci. Přesto se šlechtičnám dostávalo poměrně dobré průpravy v literatuře, cizích jazycích, náboženství, dějepisu a zeměpisu, dějinách umění, přírodopisu a matematice. Učily se kreslit, malovat a základům hudby. Měly zvládnout také praktické dovednosti potřebné pro vedení domácnosti či dohled nad jejím vedením.¹³¹

Dívka byla, stejně jako chlapec, vychovávána k moudrosti a ctnostem, jak vícekrát proklamuje například Sophie La Roche a Franz Posselt. I když u dívky ona moudrost nemusela být až tak hluboká; co jí scházelo do teoretických vědomostí, nahrazovala praktickými dovednostmi.

K dispozici měli urození chlapci i dívky bohaté knihovny svých dospělých příbuzných. Ve vysokých regálech se nacházely svazky z celé řady odvětví a žánrů psané v hlavních evropských jazycích (francouzštině, němčině, italštině, nově více i v angličtině a tradičně v latině a řečtině), díla beletristická, cestopisná, genealogická, heraldická, historická, uměleckohistorická, filosofická, náboženská, politická,

¹³⁰ V současné době probíhá poměrně široký výzkum výchovy dívek v první polovině 19. století. Viz např. diplomové práce vzniklé pod vedením profesorky Mileny Lenderové: Marie BADALOVÁ, *Sestra slavných bratrů. Eleonora Žofie ze Schwarzenbergu (1783 – 1846)*, diplomová práce HÚ JU, České Budějovice 2003; Markéta KADLECOVÁ, *Gabriela Buquoyová. Život neprovdané dámy v první polovině 19. století*, diplomová práce HÚ JU, České Budějovice 2005; Štěpán MRÁZEK, *Výchova a cestování schwarzenberských šlechtičen na přelomu 18. a 19. století*, diplomová práce PF JU, České Budějovice 2000; Jana SEKYROVÁ, *Eliška Šliková*; Alena BUDÍKOVÁ, *Výchova*.

¹³¹ Milena LENDEROVÁ, *Dny všední a sváteční Filipiny Ludmily hraběnky Šlikové a Pauliny kněžny ze Schwarzenbergu*, in: Milena LENDEROVÁ – Zdeněk BEZECNÝ - Jiří KUBEŠ (edd.), *Proměny elit v moderní době*. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka, České Budějovice 2003, s. 108.

právníká, ekonomická, lesnická, zemědělská, přírodovědná, vojenská, z oboru architektury, hudby i divadla. Šlechtické knihovny měly encyklopedický a kosmopolitní charakter.¹³²

Díla J. J. Rousseaua recipovali Schwarzenbergové¹³³ i Schlikové¹³⁴, stejně jako díla Sophie La Roche¹³⁵. Lze jen těžko odhadnout, nakolik bylo v českých zemích známé dílo Franze Posselta. Jisté je, že se v některých knihovnách nacházelo,¹³⁶ do jaké míry bylo čteno, se zatím prokázat nepodařilo. Díla madame Genlis a H. O. Reicharda¹³⁷, byla v českých knihovnách zastoupena často, v případě Genlis velmi často. To ale ještě nesvědčí o tom, že se aristokraté při jejich četbě dobře bavili. Například o Madame Genlis se Elisa Schliková vyjadřuje jako o „poněkud nudné“ autorce.¹³⁸

Všeobecné oblibě se těšila cestovatelská literatura. Je pozoruhodné, jak si čtenáři oblíbili nejen klasická apodemika a „bedekry“, ale i „anti-apodemika“¹³⁹ Sternova typu. *Sentimental Journey through France and Italy* Laurence Sterna z roku 1768 se stala doslova dobovým bestsellerem.

¹³² TAMTÉŽ, s. 122 – 123.

¹³³ Například Paulina ze Schwarzenbergu, švagrová Eleonory Žofie, zůstala po celý život velkou milovnicí Rousseaua. TAMTÉŽ, s. 123; Také Karel Filip ze Schwarzenbergu (Karel I.), bratr Eleonory Žofie a dědeček Gabriely ze Schwarzenbergu, byl nadšeným vyznavačem Rousseaua, stejně jako jeho manželka Marie Anna. Gabrielina matka, kněžna Josefína, si také z díla „ženevského občana“ činila poznámky. Zdeněk BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost*, s. 44, 58, 60.

¹³⁴ ZK Kopidlno, sign. 1458, Jean Jacques ROUSSEAU, *Emile, ou de l'éducation*, Amsterdam 1762. Jedná se o první vydání díla.

¹³⁵ Viz s. 30, pozn. 90.

¹³⁶ ZK Budiškovice, sign. 5277, Franz POSSELT, *Apodemik*; ZK Křimice, sign. 1797, Franz POSSELT, *Apodemik*.

¹³⁷ ZK Český Krumlov, sign. 48 I 8976, Heinrich August Ottokar REICHARD, *Der Passagier auf der Reise in Deutschland und einigen angrenzenden Ländern*, Weimar 1801; TAMTÉŽ, sign. 68 B 13281, TÝŽ, *Guide des voyageurs en Europe*, Weimar 1805; TAMTÉŽ, sign. 14 F 19339, TÝŽ, *Der Passagier auf der Reise in Deutschland, in der Schweiz, zu Paris und Petersburg*. Ein Reisehandbuch für Jedermann, Berlin 1811; ZK Kopidlno, sign. 2831, TÝŽ, *Guide classique du voyageur en France et en Belgique*, Paris 1834.

¹³⁸ Jana SEKYROVÁ, Eliška Šliková, s. 47.

¹³⁹ Sternovu *Sentimental journey* lze číst jako protestní dílo vůči klasickým anglickým cestovním průvodcům, které se soustředí na přesné líčení tras, z nichž se cestovatel nemá v žádném případě odchýlit. Pro Sterna je naopak typická koncentrace na líčení pocitů člověka a dojmů z přírody (v rousseauovském smyslu), putování „bez cíle“, elipsovité výpovědi a tak dále. „*Es ist eine ruhige Reise des Herzens nach Natur und nach solchen Regungen, welche aus ihr entspringen und uns treiben, einander zu lieben... ja, die ganze Welt mehr als wir pflegen.*“ Sternův hlavní hrdina Yorick objevuje realitu duše, která je prodechnuta pravou cituplností a kterou chápe jako „*das große Sensorium der Welt*“. Gerhard SAUDER, *Empfindsame Reisen*, in: Hermann BAUSINGER – Klaus BEYER (edd.), *Reisekultur*, s. 277 – 279.

Brzy po prvním vydání se „strhla lavina“ s dalšími nápodobeninami *sentimentální cesty*, ať už zdařilými či zcela nepochopenými. Důležité bylo „přijít na trh“ s dílem, které má slovní spojení „*sentimental journey*“ či „*empfindsame Reise*“ alespoň v titulu. Úspěch u čtenářů byl poté každopádně zaručen. Napodobeniny prvotiny z britských ostrovů vycházely hojně minimálně do konce osmnáctého století.¹⁴⁰

Rituál cesty po několika zemích střední a západní Evropy, přejímaný postupně od konce osmnáctého století do šlechtické dívčí výchovy, mohl vycházet z potřeby vzdělávat také dívky v duchu *Empfindsamkeit* a cituplné literatury určené pro cestování či četbu v klidu domova. Vychovávat člověka v duchu moudrosti a ctností (včetně otevřenosti srdce, soucitu, obrazotvornosti) propagoval Rousseau, La Roche i Posselt (i když posledně jmenovaný varuje před *přílišnou* fantazií žen). Je však nutné uvědomit si, že mezi těmito autory panují velké rozdíly právě v názoru na cestování žen. Rousseau považuje ženské cestování za nesmyslné, jelikož se ženy nepohybují pěšky, La Roche za vhodné v rámci vzdělávání dívky a ženy (vhodné, pokud žena neopustí své tradiční role), Posselt, pod vlivem La Roche za víceméně přijatelné, pokud se žena neodchýlí od svého určení a bude cestovat v mužském doprovodu. Všichni zmínění autoři a také Stern mají minimálně jedno společné – snahu po prosazení fenoménu *Empfindsamkeit*. Ačkoliv Sternův Yorik odmítá dobové apodemické „posseltovské“ teorie, chce se (stejně jako Posselt) na svých cestách přiblížit až k samé podstatě lidského srdce.¹⁴¹ Proto také mohl být přijímán Posselt, typ encyklopedisty, spolu se snílkem Sternem, protože ani Stern nechtěl cestovat samoučelně, ale aby kultivoval své srdce. Oblibu děl Sophie La Roche lze vysvětlit tak, že v nich čtenáři našli vše, po čem prahla jejich „duše“: příkladný a smysluplný návod na cestu „zarámovaný“ výjevy z alpských scénérií líčených „pohnutým srdcem“.

Jestliže se prosadil ve šlechtické dívčí výchově rituál cesty za zemské hranice, svědčí to o současné recepci všech zmíněných autorů a tím i fenoménu *Empfindsamkeit*? Nebo to odpovídá jen snaze

¹⁴⁰ TAMTÉŽ, s. 276 – 283.

¹⁴¹ TAMTÉŽ, s. 277.

připodobnit v době, kdy jistí jedinci volají po *rovnosti, volnosti a bratrství*, dívčí vzdělávání chlapeckému? I s tím „ústupkem“, že dívka na určitou dobu opustí pokoje šlechtického paláce? Ve výchově mladých šlechticů hrála předsvatební cesta za zemské hranice už od raného novověku roli nepostradatelného přechodového rituálu mezi dětstvím a dospělostí. Domníváme se, že zakotvení vzdělávací cesty ve výchově šlechticů může vycházet minimálně z těchto dvou zmíněných zdrojů.

3.2 Eleonora ze Schwarzenbergu, Elisa Schliková, Gabriela ze Schwarzenbergu

Představme si krátce Eleonoru Žofii ze Schwarzenbergu, nejstarší z trojice mladých dam. Eleonora se narodila v roce 1783 jako nejmladší ze třinácti dětí v rodině zvučného jména. Její otec, Jan Nepomuk ze Schwarzenbergu (1742 – 1789), vládl podnikavě a osvíceně, matka Marie Eleonora z Oettingen-Wallerstein (1747 – 1797), pomáhala manželovi udržovat rodinný majetek.

Eleonora vyrůstala mezi jižními Čechami a Vídní. Byla vychovávána zřejmě francouzskou vychovatelkou, aby zvládala nejen jazyk země galského kohouta, ale i vybranou etiketu. Kromě němčiny a francouzštiny hovořila i anglicky a italsky. Cestovní deník si psala francouzsky. Do Paříže se vydala v doprovodu svých švagrových Marie Anny (1767 – 1848) a Pauliny (1774 – 1810) v roce 1808. Dámy jely navštívit své manžely, Karla I. (1771 – 1820) a Josefa (1769 – 1833), Eleonořiny bratry. Neprovdanou Eleonoru starší příbuzné s sebou vzaly jako svoji „schovanku“. Eleonora se ale za zemské hranice nepouštěla s velkým nadšením, neboť Francií, jak se vyjádřila, pohrdala.¹⁴²

Druhá v pořadí, Elisa Schliková, přišla na svět za Francouzské revoluce v roce 1790. Pocházela z rodu, jehož sláva právě koncem osmnáctého století upadala. Otec Josef Jindřich Šlik z Bassana a Weisskirchen (1754 - 1806) působil jako vídeňský tajný rada, matka Filipina (1765 - 1843) se do šlikovského domu provdala z rodu Nosticů.

Elise se dostalo stejně jako jejím vrstevnicím kvalitního vzdělání: z cizích jazyků bezpečně ovládala francouzštinu. Pobývala v palácích své rodiny či příbuzných v Praze, Kopidlně a Vídni. Považovala se za Češku ve smyslu „böhmisch“; ze zemské patriotky se ale nikdy neproměnila v uvědomělou jazykově českou vlastenku. Roku 1844 cestovala do německých zemí, Švýcarska a Nizozemí jako zralá, neprovdaná dáma. Ani Elisa se za zemské hranice nevydala sama. Doprovázeli ji jeden až

¹⁴² Milena LENDEROVÁ (ed.), *Paříž*, s. 161 – 163; Marie BADALOVÁ, *Sestra*, s. 22 – 23, 26 – 27.

čtyři průvodci, které není snadné identifikovat. Jedním z nich zcela jistě byl Jan Bedřich Kittl, přítel a „chránělec“, povoláním právník a hudebník, další „*Fräulein Prenoselle*“, čili Marie Přenosilová, Elisina pražská služebná. A cíl její výpravy? Elisa cestovala, aby si prohloubila vzdělání a navázala nové osobní kontakty, rozšířila si obzory a pobavila se.¹⁴³

Poslední z dámského trojlístku, Gabriela ze Schwarzenbergu (1825 – 1843) žila víceméně na cestách. Pohybovala se mezi Prahou, Vídní, Orlíkem, Osovem a Čimelicemi a tu a tam jezdila s matkou do lázní. Matka Josefína, rozená Wratislavová z Mitrowic (1802 – 1881), ji doprovázela vždy, někdy se připojil i otec Karel II. (1802 – 1858). Přestože Gabriela zemřela velmi mladá, dožrála v kultivovanou dámu. Stejně jako další šlechtičny její doby i ona psala pilně dopisy, aby si procvičovala francouzštinu, italštinu, němčinu a angličtinu, ráda tančila, hrála na cembalo a klavír a měla i vlastní skicář. Byla vychovávána k filantropii, k lásce k rodině, bližním i vlasti.

Když představovaná mladá dáma dosáhla patnácti let (své patnácté narozeniny oslavila v Paříži), vydala se s matkou do Nizozemí, Belgie a Francie, aby pobytem u zahraničních přátel a známých, návštěvami muzeí, plesů, prohlídkami přírodních i kulturních zajímavostí završila své vzdělání. Cestovní deník z let 1840 až 1841 si nepochybně vést musela.¹⁴⁴

Eleonoru a Gabrielu ze Schwarzenbergu od sebe dělí dvě generace. Elisa Schliková přišla na svět sice zhruba ve stejné době jako Eleonora, ale cestovala až jako zralá dáma v první polovině čtyřicátých let ve stejné době jako Gabriela. Jak z výše zmíněného vyplývá, cestovatelky od sebe odděluje rozdílný věk, částečně doba podniknutých cest a také okolnosti cesty. Bude proto zajímavé sledovat, zdali i přes různý kontext cest vystoupí alespoň několik společných prvků, které se ukáží jako charakteristické. Zmiňovaný trojlístek můžeme ještě doplnit o Sidonii Hoyos, mladou dámu z Dolních Rakous.

¹⁴³ Jana SEKYROVÁ, *Eliška Šliková*, s. 13 – 14, 23, 42, 71 – 73.

¹⁴⁴ Milena LENDEROVÁ – Jarmila PLŠKOVÁ (edd.), *Gabriela ze Schwarzenbergu*, s. 18 – 46.

3.3 Sidonie Hoyos

O Sidonii Hoyos zatím rakouští ani čeští historici příliš nevědí. Z rodiny se španělským původem jsou známi především někteří mužští příslušníci, o ženách nebylo, pokud je nám známo, zatím nic zásadního napsáno. Proto obstarávat literaturu k tématu je úkolem téměř nahlidským...

K dějinám rodu Hoyos existují dvě díla z pera Clause Leedera.¹⁴⁵ Hoyosové se zmiňují i v některých dalších dílech spíše encyklopedického charakteru.¹⁴⁶ Moderní syntéza stejně jako dílčí studie zatím chybějí.

Poměrně známou osobností z rodu byl například Sidoniin otec Johann Ernest (1779 – 1849). Voják „tělem i duší“ se nejvíce proslavil až koncem svého života, během revoluce roku 1848, kdy byl jmenován vrchním komandantem vídeňské národní gardy.¹⁴⁷ Jinak trávil všední i sváteční dny s manželkou Marií Theresií (1781 – 1862) na svých zámcích v Hornu, Gutensteinu a Stixensteinu v Dolních Rakousích.

Na zámku v Hornu v oblasti dolnorakouské části Waldviertlu se dvacátého pátého července 1818¹⁴⁸ narodila Sidonie jako předposlední z devíti dětí a nejmladší z šesti dcer. Pokřtěna byla ještě v týž den farářem Alexandrem Mayrem pravděpodobně v zámecké kapli zasvěcené svatému Pankratiovi. Získala jméno Sidonia Maria Christina podle křestní kmotry Sidonie, hraběnky Wurmbrand-Stuppach, manželky jednoho ze šlechticů, jehož panství sousedilo v jihovýchodní části Dolních Rakous se statky Hoyosů. Křestní svíci držela Marie hraběnka Hoyos, savojská nadační dáma a teta novorozence; hraběnka Sidonie se, jak bývalo zvykem, nechala při obřadu zastoupit.

Sidonie vyrůstala v kruhu svých sourozenců na zmíněných třech zámcích a ve Vídni. Předpokládáme, že byla vychovávána stejně jako

¹⁴⁵ Claus LEEDER, *Geschichte des Hauses Hoyos in Oesterreich*, Wien 1914; TÝŽ, *Johann Ernest Graf von Hoyos-Sprinzenstein. Ein biographischer Versuch*, Wien 1902.

¹⁴⁶ Helmuth FEIGL (ed.), *Adel im Wandel. Vorträge und Diskussionen des elften Symposiums des Niederösterreichischen Instituts für Landeskunde Horn*, 2. - 5. Juli 1990, Wien 1991; Constant von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 9. díl, Wien 1863.

¹⁴⁷ Constant von WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, 9. díl, s. 346 – 348.

¹⁴⁸ Wurzbach uvádí datum narození 24. července 1818, Schönfeld 26. července 1818. TAMTĚŽ, genealogická tabulka.

další mladé urozené dámy její doby. Ačkoliv byla „...*ideál chválihodného jednání, posvěceného ctnostmi a nejlepšími sklony, příklad domácích ctností a srdečné mysli...*“¹⁴⁹, vstoupila do manželství podle dobových zvyklostí velmi pozdě. Ve svých dvaceti osmi letech se provdala za Prokopa hraběte Lažanského z Bukové. Svatba se slavila 19. května roku 1846 v kapli na zámku Stixenstein. Čerstvě sezdanému páru přišli svědčit Sidoniin starší bratr Heinrich a švagr Max¹⁵⁰, vévoda Wallis. Novomanželé přesídlili na panství Lažanských na zámek Manětín v západních Čechách, kde už zůstali natrvalo. Vychovali dvě děti, Marii Theresii Johannu a Mariu Johanna Karla Ernsta. Sidonie ztratila svého partnera roku 1875 a v roce 1898 odešla navždy i ona.¹⁵¹

Co víc můžeme povědět o Sidonii? Další údaje o jejím životě a osobnosti vysvítají například z jejích deníků a další pozůstalosti.¹⁵² Sidonie byla vychovávána k moudrosti a ctnosti, k úctě k Bohu a k bližním.¹⁵³ Patrně jí rodiče zajistili francouzskou vychovatelku nebo alespoň lekce francouzštiny, protože Sidonie ve svých denících psaných německy občas plynule přechází do francouzštiny. Typický *code switching* dokládá například následující: „*Včera 27. 12. 1838 u nás byl*

¹⁴⁹ „...*ein Ideal an löblicher Haltung, gesegnet mit Tugenden und besten Anlagen, ein Musterbild von Häuslichkeit und warmherzigen Gemüts...*“ Egbert SILVA-TAROUCÁ, *Die sechs Schwestern Hoyos*, b. m., b. d. Vycházíme z rukopisu hraběte Silvy-Taroucy uchovávaného v archivu rodiny Hoyos v Hornu, který sepsal okolo roku 1960.

¹⁵⁰ Manžel Sidoniiny nejstarší sestry Marie narozené roku 1800. Constant von WURZBACH, *Biographisches Lexikon*, 9. díl, genealogická tabulka rodu Hoyos.

¹⁵¹ Uvedené informace o Sidonii čerpáme z rešerší Dr. Gertrud Buttler prováděných v neuspořádaném archivu rodiny Hoyos v Hornu.

¹⁵² Osobní pozůstalost Sidonie Hoyos je poměrně bohatá. V SOA Plzeň, pracovišti Klatovy, RA Lažanských (manětínská větev), pod jménem Sidonie Hoyos nalezneme pod inventárnými čísly 243 – 245 následující materiály - kart. 17 - dopisy Ernesta Hoyos dceři Sidonii 1833 – 1848, opis křestního listu Sidonie, cestovní pas z roku 1865, dopisy od matky Terezie rozené Schlabrendorf 1832 – 1848, dopisy od manžela Prokopa Lažanského 1846 – 1857, dopisy od sester, příbuzných a přátel 1848, dopisy od sester, příbuzných a přítelkyň 1861 – 1895, další dopisy; Kart. 18 – deníky 1837 – 1857 - kniha básní 1837 – 1866, deník z pobytu u Thunů v Děčíně 1837, kresba zámku Žádlovic 1848, deník z cesty na Rýn, deník z vídeňského pobytu 1848 - 1848, intimní deník 1838 - 1859, deník 1848, deník 1850 - 1851; Vystřihované podoby členů rodiny Lažanských 1864 – 1868, náčrt k vlastnímu životopisu 1875, vzpomínky na mládí 1892, tisk – Robert Nostiz Rienek SJ, *Eine Episode aus dem Leben Grafen Leo Thun*, Štýrský Hradec 1894, pozůstalostní řeč a poslední poznámky 1898; Deníky 1859 – 1898; Kart. 19 – dědictví po matce Terezii 1854 – 1868, dědictví po tetě Charlottě landkraběnce Fürstenberg, rozené Schlabrendorf 1864 – 1868, projednání pozůstalosti po manželovi Prokopu Aloisovi 1875 – 1882, vyřízení pozůstalosti po švagrové Arnoštce Lažanské 1880 – 1887.

¹⁵³ O charakteru šlechtické rodiny v první polovině 19. století podrobněji například Alena BUDÍKOVÁ, *Výchova*, s. 23 – 33.

den recepce. Přišlo docela dost návštěv...“¹⁵⁴ Z francouzských i anglických autorů si Sidonie činila poznámky do knihy básní. V originálech četla například Alphonse Lamertina¹⁵⁵ či Georgese Luise Buffona¹⁵⁶, z autorů anglického okruhu například Jamese Thompsona, George Gordona Byrona, Roberta Burnse¹⁵⁷. Z německé provenience ji nepochybně oslovili Johann Wolfgang Goethe, Friedrich Schiller, Johann Gottfried Herder, Heinrich Heine či Sophie La Roche.¹⁵⁸ Citace z autorů písňících v jiných jazycích jsme nenalezli, z čehož usuzujeme, že Sidonie alespoň pasivně ovládala jen francouzštinu a angličtinu.

Osobnost Sidonie v době před cestou do Porýní formovali různí autoři. Zdá se, že jí byly velmi blízké myšlenky německých autorů ovlivněných ideály *Empfindsamkeit*. Své výpisky v knize básní začíná ukázkami z Friedricha Schillera¹⁵⁹, Johanna Wolfganga Goetheho¹⁶⁰ a Johanna Gottfrieda Herdera¹⁶¹, které se nesou v duchu obdivu ke kráse lidské duše.

¹⁵⁴ „Den 27. 12. 1838 gestern war jour de reception bei uns. Es kamen ziemlich viel Visiten...“ SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, Aufzeichnungen der Gräfin Sidonie Hoyos, verm. Gräfin Lažanský, 1838 – 1859, inv. č. 243 – 245, kart. 18.

¹⁵⁵ Alphonse Marie Louis de Lamertine (1790 – 1869), francouzský básník s velkým smyslem pro přírodu a především náboženské cítění. Jeho obraznost je založena na bohaté harmoničnosti. Jeho verše jsou oduševnělé, z počátku tvorby pesimistické a melancholické, později orientované idealisticky a humanisticky, psané s jasným přitakáním křesťanské etice. V některých svých verších vyjadřuje panteistický pohled na svět. Autor *Méditations poétiques et religieuses* (1819) či *Harmonies poétiques et religieuses* (1830) a dalších. Cestoval to Itálie (1813) a orientu (1832 – 1833). Vzpomínky z cesty po východních zemích vydal v roce 1835 ve čtyřech svazcích pod názvem *Voyage en Orient* s podtitulem *Vzpomínky, dojmy, myšlenky a krajiny*. *Ottův slovník naučný* 15, Praha 1900, s. 577 – 578.

¹⁵⁶ Georges Louis Leclerc, hrabě Buffon (1707 – 1788), francouzský přírodovědec, který psal svá přírodopisná pojednání velmi dobrým literárním stylem. Zasloužil se o popularizaci přírodních věd. Vedle Voltaira byl prý za Ludvíka XV. nejproslulejším mužem ve Francii. TAMTÉŽ, s. 858 – 859.

¹⁵⁷ Robert Burns (1759 – 1796), anglický básník opěvující přírodu a lidské srdce. „Nejmenší a nejnepatrnější děj nebo předmět ve přírodě a nejprostější pocit srdce lidského mění se u něho v báseň.“ *Ottův slovník naučný* 4, Praha 1891, s. 965 – 966.

¹⁵⁸ SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, kniha básní 1837 – 1866, inv. č. 243 – 245, kart. 18. Zmíněné (a též některé další) autory Sidonie četla v letech 1837 až 1842.

¹⁵⁹ „Wie entzückend / Und süß ist es, in einer schöner Seele / verherrlicht uns zu fühlen, es zu wissen, / daß unsere Freude fremde Wangen röthet, / daß unsere Angst in fremden Busen zittert, / daß unsere fremde Augen wässern.“

¹⁶⁰ „Die Menschen Seele / Gleich dem Wasser. / Vom Himmel kommt es, / zum Himmel steigt es / und wieder nieder / zur Erde muß es / ewig wechselnd.“

¹⁶¹ „Eine schöne Menschenseele finden / ist Gewinn, ein schönerer Gewinn ist, / sie erhalten und der schönste u[nd] schwerste, / sie, die schon verloren war, zu retten.“

Sidonii velmi oslovily úvahy o kráse lidské duše, která je podle jejího mínění darem od stvořitele. Sidonie stejně jako autoři, které četla, pojem *Seele* chápali jako srdce, duši, která je Bohem stvořená, která právě proto, že pochází od Boha, je morálním základem, jenž si nese člověk v sobě. V Sidoniiných denících se obraty jako „*krásná duše*“¹⁶² objevují dosti často. Například následující citát vypovídá o jejím velkém obdivu „*krásné duše*“ přítelkyně Marie¹⁶³, družky z dětských a mladých let: „*Její krásná duše se mi ukázala zcela, mohla jsem číst v jejím srdci... Družka mého dětství, sestra mé duše, které jsem tak dobře rozuměla, kde jsem vždycky v radosti i utrpení nacházela pochopení.*“¹⁶⁴ Sidonie se také společně s ní (ať už spolu byly skutečně nebo jen v mysli) často modlila: „*Mé srdce je... u ní a v modlitbách jsem s ní spojena.*“¹⁶⁵ Či na jiném místě: „*...[na ples] ale rodiče nedoprovázím, abych mohla jít brzy ráno do kostela a modlit se, spojena s Marií.*“¹⁶⁶

Sidonie nejvíce oceňovala, byl-li člověk naplněn ctnostmi, které pocházejí od Boha, a ty pak také dále předával: „*Ó ona [Marie] je dobrá! Stojí tak andělsky čistě, tak dětsky zbožně, tak mile před mýma očima... Stejně jako matka, nemyslela na odkvět svých let, myslela a starala se jen o budoucnost svých malých jí svěřených sourozenců. Vzdělávat jejich malá srdce, dát jejich třem malým duším nebeský vzlet, to byl touha jejího srdce, její duše. – Ó! To byly šťastné dny, které těm malým zasvětila...*“¹⁶⁷

¹⁶² „*schöne Seele*“

¹⁶³ Nepodařilo se nám identifikovat, o koho by se mohlo jednat.

¹⁶⁴ „*Ihre schöne Seele zeigte sich mir ganz, ich konnte in ihrem Herzen lesen... Gespielin meiner Kindheit, von der Schwester meiner Seele, die ich so gut verstand, wo ich immer in Freude und Leid einen Anklang fand.*“ SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, Aufzeichnungen, , inv. č. 243 – 245, kart. 18.

¹⁶⁵ „*Mein Herz ist... bei ihr u[nd] in Gebethe bin ich mit ihr vereint.*“ TAMTÉŽ.

¹⁶⁶ „*...ich begleite aber die Eltern nicht [na ples], um morgen früh in die Kirche gehen zu können, - da mit Marie vereint zu bethen.*“ TAMTÉŽ.

¹⁶⁷ „*Oh sie [Marie] ist gut! Sie steht so Engels rein, so kindlich fromm, so lieb vor meinen Augen... Gleich einer Mutter, dachte sie nicht an das Verblühen ihrer Jahre, sie dachte u[nd] sorgte nur für die Zukunft ihrer kleinen ihr anvertrauten Geschwister. Ihre kleinen Herzen zu bilden, ihren 3 jungen Seelen einen himmlischen Schwung zu geben, war das Trachten ihres Herzens, ihrer Seele. – Oh! Das waren glückliche Tage, die sie den kleinen weihte...*“ TAMTÉŽ.

Sidonie byla hluboce věřící a praktikující křesťankou. Několikrát se vyjádřila, že „...*náš pokoj je v Bohu*“.¹⁶⁸ V jejím intimním deníku často nacházíme úvahy o Bohu a jeho darech člověku, o tom, že člověk se má nechat vést boží vůlí, neprotivit se jí, přijímat vše tak, jak přichází: „...*a přece tu je právě ta křižovatka mnohých, že nevyužijí to dobré, co jim bylo od Boha dáno. Když člověk nechce naslouchat hlasu svědomí, je to hřích, smrtelný hřích duše.*“¹⁶⁹

Podle Sidonie Bůh k člověku promlouvá ve svědomí. Morální základ, jenž v sobě člověk má, není jeho dílem, nýbrž darem od Boha. Lidské srdce čili duše musí tomuto mravnímu zákonu přitakat, chce-li být spasena. Nestačí, že Bůh vetkl duši do člověka. Člověk musí aktivně božímu hlasu naslouchat, jinak zhřeší. Nechce-li být zatracen, musí se chovat ctnostně. Že by měl usilovat o *čistotu* své duše, vyznává také Sophie La Roche.¹⁷⁰ Také u ní stejně jako dalších autorů včetně Sidonie Hoyos se představy o duši prolínají s představami o morálce.

V Sidoniině deníku se též často objevují záznamy o tom, aby Bůh někoho či něco požehnal, jako například: „*Ach, můj Bože, dej tomu své požehnání, učiň ji [Marii] šťastnou a schopnou obšťastňovat.*“¹⁷¹ Sidonie ale nezachází tak daleko jako například Sophie La Roche, která druhým dosti často žehná sama.¹⁷²

Sidonie byla vychovávána nejen k úctě k Bohu, ale i k rodičům.¹⁷³ O matce téměř nic nepíše a pokud ano, pak jen neutrálně. Zdá se tedy, že její relace k matce byla víceméně formální. Naproti tomu k otci chovala patrně velmi uctivý a současně vřelý, důvěryplný vztah: „...*tu se posadil*

¹⁶⁸ „...*unsere Ruhe ist in Gott*“ TAMTÉŽ.

¹⁶⁹ „...*doch da ist eben der Scheideweg von vielen, daß sie nicht das Gute nutzen, das ihnen von Gott gegeben. Wenn man die Stimme des Gewißens nicht hören will, das ist die Sünde, die Todsünde der Seele.*“ TAMTÉŽ.

¹⁷⁰ „*Ich dachte des Glücks unwürdig zu seyn, das ich genoß [při pohledu na krásu švýcarských hor], wenn ich nicht meine Seele dem Himmel so rein zeigte, wie die Luft, welche ich athmete.*“ Sophie LA ROCHE, *Tagebuch einer Reise durch die Schweiz*, s. 260

¹⁷¹ „*Ach, mein Gott, gib deinen Segen dazu, laß sie [Marii] glücklich sein u[nd] beglücken.*“ SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, *Aufzeichnungen*, inv. č. 243 – 245, kart. 18.

¹⁷² „*Ich gab der liebenwerthen Frau Bürkli meinen Segen...*“ či například: „*Ich segnete diesen Thal meines Lebens, danke dem Himmel, daß er mir ihn aus der Hand der edelsten Freundschaft gegeben hatte...*“ Sophie LA ROCHE, *Tagebuch einer Reise durch die Schweiz*, s. 101, 269.

¹⁷³ O šlechtické výchově, chlapecké i dívčí, o náboženské výchově, ctnostech a charakteru šlechtice například též Alena BUDÍKOVÁ, *Výchova*, s. 34 – 45.

ke mně otec, políbil mě, - podíval se na mě tak hluboce, - věděl všechno (podtrhla S. H.), tam jsem poprvé pocítila, že je to pravda, že to není žádný sen [že jistý Hammerstein požádal Marii o ruku], rozplakala jsem se, - věděl, proč pláču, - ale přece jsme mlčeli.“¹⁷⁴ Také v pozdějším zápisu z roku 1842 se opět vyjadřuje o otci s láskou: „Matka už nechtěla jít k Thunům, otce jsem ale k tomu láskyplně pobídla.“¹⁷⁵ S otcem zřejmě cítila větší sounáležitost než s matkou, obdivovala jej pro jeho autoritu, otevřenost a ochotu pomoci. Otec například radil Sidoniině přítelkyni Marii, jak jednat při styku s mužem a také nejspíše vystupoval jako Mariin zástupce v jednáních o svatební smlouvě.¹⁷⁶

Vychovatelé (případně rodiče) předávali svým svěřenkyním celý kánon ctností. Již jsme zmínili, že sama Sidonie obdivovala na přítelkyni Marii zbožnost a obětavost, s jakou se oddala výchově svých sourozenců. Schopnost myslet více na druhé než na sebe, sklon k filantropismu, smíme označit za obecný rys výchovy dívek v „době předbřeznové“.¹⁷⁷ Stejně tak i úsilí, s jakým se mladé dívky a ženy snažily dostat typickým dívčím a ženským rolím, bylo považováno za nezbytné pro pevný charakter (nejen) šlechtičny. Učinit muže šťastným se pokládalo za hlavní cíl manželství a stejně tak vřele měl vystupovat i muž vůči své partnerce: „Řekla [Marie] mu zcela upřímně, že mu [Hammersteinovi] prý nemůže dát žádnou vnitřní lásku, ale stejně že prý je jejím nejnvnitřnějším přáním, učinit jej šťastným. Je jí za to vděčný a říká, že je prý jeho životním cílem učinit ji šťastnou. Bože, požehnej jim oběma!“¹⁷⁸

¹⁷⁴ „...da setzte sich der Vater zu mir, küßte mich, - blickte mich so tief an, - er wußte alles (podtrhla S. H.), da fühlte ich erst, daß es Wahrheit, daß es kein Traum [že jistý Hammerstein požádal Marii o ruku], ich fing zu weinen an, - er wußte die Ursache meiner Thränen, - doch er u[nd] ich, wir schwiegen.“ SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, Aufzeichnungen, inv. č. 243 – 245, kart. 18.

¹⁷⁵ „Die Mutter wollte nicht mehr zu Thuns gehen, den Vater aber trieb ich dazu an u[nd] gab ihm im Herzen meine Liebe mit.“ TAMTÉŽ.

¹⁷⁶ TAMTÉŽ.

¹⁷⁷ Milena LENDEROVÁ – Jarmila PLŠKOVÁ (edd.), *Gabriela ze Schwarzenbergu*, s. 40 – 42.

¹⁷⁸ „Sie [Marie] sagte ihm ganz aufrichtig, daß sie ihm [Hammersteinovi] keine innige Liebe geben könne, doch daß es ihr innigster Wunsch sei, ihn glücklich zu machen. Er ist ihr dafür dankbar, u[nd] sagt, es sei sein Lebensziel, sie glücklich zu machen. Gott segne sie beide!“ SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, Aufzeichnungen, inv. č. 243 – 245, kart. 18.

Dívky byly nepochybně vychovávány také ke zdrženlivosti. Vždyť například hraběnka Josefina Brusviková, provdaná Deymová, označila nesmělost dokonce za „korunu ženy“.¹⁷⁹ Marie, Sidoniina přítelkyně, nevěděla, jak má se svým nastávajícím jednat. Dívky „doby předbřeznové“ pochopitelně snily o lásce (z četby Sophie La Roche si Sidonie vypsala právě citát o lásce)¹⁸⁰, ale neměly v kontaktu s muži pravděpodobně žádné zkušenosti. Sidonie ve svých devatenácti letech píše, že: „...doufám, že ještě, ano, vyjde slunce, - nikdy jsem nemilovala.“¹⁸¹ O několik let později jí ale přece jen „slunce vyšlo“, avšak „nesvítilo dlouho“: „...byl to... Thun... Při jeho pohledu jsem cítila mnohé, - bojovala jsem proti slzám, - stiskl mi ruku, jak jen Thun to umí, imponoval mi ale ještě, ne že jsem jeho lásku a shovívavost zapomněla, ne, cítila jsem je ještě, - ale bývala bych také ráda dala svým pocitům slova.“¹⁸² Můžeme se jen dohadovat, co s některým z rodiny Thunů prožila...

Sidonie se jako nejmladší z šesti dcer provdala, jak už jsme poznamenali, dosti pozdě. Až ve svých dvaceti osmi letech řekla své ano majiteli tehdy dosti zadluženého¹⁸³ manětínského panství. Z toho odvozujeme, že o nejmladší z dcer z hraběcího rodu Hoyosů nebyl patrně velký zájem. Otec Johann Ernest jí nejspíše nemohl obdařit příliš velkým věnem. Můžeme jen spekulovat, zda si Prokopa Aloise brala z lásky, či proto, aby přece jen byla do budoucnosti nějak zajištěná. Ze zápisků v její knize básní i z dopisů z Prokopem Aloisem každopádně vysvítá, že

¹⁷⁹ Alena BUDÍKOVÁ, *Výchova*, s. 43.

¹⁸⁰ „Die Liebe ist an sich etwas – es ist nicht der Besitz, das Herrantreten unserer Empfindung. Es ist das Glück, es zu kennen – seinen höhern, wärmen Rückschlag zu fühlen, u. uns daran zu zeitigen mit allen unsern Kräften...“ SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, kniha básní, inv. č. 243 – 245, kart. 18.

¹⁸¹ „...hoffe ich, ja noch wird eine Sonne aufgehen, - ich habe nie geliebt.“ SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, Aufzeichnungen, inv. č. 243 – 245, kart. 18.

¹⁸² „...es war der... Thun... Bey seinem Anblick fühlte ich Viel, - kämpfte gegen Thränen, - er drückte mir die Hand wie nur Thun es kann, er imponierte mir aber noch, nicht daß ich seiner Liebe u. Nachsicht vergeßen, nein, ich fühlte sie ja noch, - aber ich hätte auch gerne meinen Gefühlen Worte gegeben.“ TAMTĚŽ.

¹⁸³ Irena BUKAČOVÁ, *Západočeský malíř Taddeo Mayer a okruh manětínských malířů*, in: Helena LORENZOVÁ – Taťána PETRASOVÁ (edd.), *Biedermeier*, s. 212.

si – přinejmenším po svatbě - byli velmi blízcí. Prokop Alois do zmiňované knihy sám vpsíval básně „*pro moji milou Sidi*“.¹⁸⁴

¹⁸⁴ „*für meine liebe Sidi*“ SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, kniha básní, , inv. č. 243 – 245, kart. 18.

4. Interpretace vybraných cestovních deníků

4.1 Průběh cesty Sidonie Hoyos

Sidonie Hoyos se vydala za zemské hranice na jaře roku 1842. Z deníku není jasné, kdy přesně spolu se svými rodiči a patrně také dalším doprovodem z Vídně vyjela. Pokud odpovídají údaje o přenocování skutečnosti, opouštěla centrum monarchie prvního května. Krátce po odjezdu se pravděpodobně zastavila v anglické zahradě původně renesančního zámku Pottenbrunn a odtud pokračovala dále směrem na St. Pölten, správní středisko Dolních Rakous. Z centra Dolních Rakous jela samozřejmě do Melku. Benediktýnský klášter zřejmě již znala, protože neměla potřebu si o něm zapisovat více údajů. Nadchl ji jen výhled z konventu položeného na skalnatém ostrohu směrem do údolí řeky téhož jména. První den přenocovala ve vsi Kammelbach v čistém a pěkném hostinci U Černého orla.

Směrem k západním hranicím rakouských zemí putovala, stejně jako dnešní cestovatelé, po trase od St. Pöltenu přes Amstetten do Lince, kudy dnes vede dálnice. Již u Amstetten si všimla, že cestu lemují nejsevernější výběžky Alp údajně i v létě pokryté sněhem. Přejezdem přes řeku Enns se dostala do Lince, správního centra Horních Rakous. Při Dunaji dále pokračovala do Baiernbachu, městečka položeného západně od Lince. Noc strávila na poštovní stanici v Schärdingu, městu, které se táhne až k křehům Innu a tvoří tak přirozenou hranici mezi rakouskými a německými zeměmi.

Cesta do bavorského Straubingu byla rámována výhledy na stejné dřevěné domky s balkónky a keříky, jaké Sidonie poprvé zahlédla i v oblasti Lince. Ve Straubingu ji zaujaly pěkné staré domy, kašna na náměstí i věž místního kostela. Při Dunaji dále putovala do Řezna, kde ji nadchl snad jen dóm sv. Petra. Gotickou katedrálu si důkladně – nejspíše s průvodcem – prohlédla. Zaujalo ji, stejně jako ve většině dalších kostelů, jež navštívila, architektonické provedení, sochařská výzdoba

i další mobiliář. Ostatní rezenské kostely stejně jako radnici obdivovala jen z vnějšku při procházce městem. Jinak se podle svých slov ve městě docela nudila.

Čtvrtého května vstávala časně zrána. Již v pět hodin totiž vyrazila s otcem na výlet k Walhalle, chrámu vystavěného k připomenutí německých duchovních velikánů. Velkolepost chrámu německých géniů, mramorové obklady, zlaté reliéfy, sochařská výzdoba i architektonická koncepce Sidonii doslova učarovaly, neboť je vydržela obdivovat několik hodin.

Ještě týž den, v devět hodin dopoledne, rodina Hoyos Řezno opustila. Sidonie patrně nebyla zvyklá snídat opečené brambory, když si o tom udělala poznámku do svého deníku. Bez přestávky pokračovala do Norimberku. Poprvé se krajina, kterou projížděli, Sidonii ani trochu nelíbila. Ne příliš lichotivý dojem ze škaredého a pustého okolí Norimberku napravila až večeře – servírovala se pečená kachna – a zasloužený odpočinek po náročné cestě.

Svátek Nanebevstoupení Páně oslavila ve čtvrtek pátého května¹⁸⁵ v šest hodin ráno mší svatou v gotickém Frauenkirche, jenž nechal vystavět Karel IV. Sidonie spolu s rodiči a v doprovodu jakéhosi úředníka navštívila další významné norimberské památky. Dějiny města poznávala na každém kroku, což ji skutečně okouzlo. Podle svých slov chtěla u každého domu zůstat aspoň o chvíli déle, prodloužit okamžiky v překrásném městě, kde se, podle svých slov, cítila jako doma.

Již o pár hodin později spěchala směrem k Würzburgu. Na jídlo se zastavila v převážně protestantské vsi Langenzenn, položené severně od Würzburgu. Projížděje údajně ošklivou plochou krajinou, dorazila večer konečně do Würzburgu. Po pozdní večeři si ještě užívala výhled na most

¹⁸⁵ Svátek Nanebevzetí Páně připadl v roce 1842 na pátý květen. Srv. Gustav FRIEDRICH, *Rukověť křesťanské chronologie*, Praha – Litomyšl 1997, s. 141. Až podle údaje o slavnostní mši svaté můžeme stanovit, kdy přesně Sidonie cestovala. Ve svém deníku si totiž vždy zaznamenávala jen to, kolikátý den v měsíci právě byl, ovšem bez údaje o měsíci. SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (maněťtínská větev), Sidonie Hoyos, Reisebeschreibung der Comtesse Sidonie Hoyos wahrscheinlich aus dem Jahr 1842, inv. č. 243 – 245, kart. 18.

přes řeku Mohan a měkce usnula v hostinském pokoji prolezlém štěnicemi.¹⁸⁶

Ve Würzburgu Sidonii, kromě hlavního dómu a biskupské rezidence, zaujala také univerzita a Juliův špitál, který sice považovala za architektonicky zdařilý, ale ještě více jej ocenila jako projev milosrdenství.

Již v devět hodin ráno Würzburg opustila a vydala se kopcovitou lesnatou krajinou osázenou buky na západ do Esselbachu. Po obědě pokračovala dále do Frankfurtu nad Mohanem, kam dorazila až navečer. Přespala ve vkusně zařízeném Ruském dvoře. Dopoledne si vyhradila pro prohlídku místních pamětihodností a nákupy. Všemi obdivovaná katedrála a radnice se jí – až na galerii významných osobností z německy mluvících zemí – nezamlouvaly. Zaujal ji spíše most klenoucí se mohutně přes Mohan. Během návštěvy Frankfurtu – což je pro nás zajímavé – si Sidonie všímá též dalších cestovatelů a velmi dobře si uvědomuje, že právě prostřednictvím cesty se výborně navazují kontakty a sbírají „zaručené“ zprávy.

Ve tři hodiny odpoledne odcestovala parní železnicí do Mohuče. Pohled na majestátný Rýn ji velmi překvapil. Zdálo se jí, že vypadá skoro jako moře. Na břehu německého veletoku se zdržela asi déle, než předpokládala. Dlouho pozorovala obyčejné rybáře i stavitele lodí, jak pracují na břehu. Aby mohla další den z Mohuče v osm hodin ráno odjet, musela, jak si posteskla, vstávat v pět hodin ráno, aby ještě stihla ranní (nedělní) mši. Když ale nastoupila cestu parníkem¹⁸⁷, přestalo jim přát počasí, což bylo obzvláště na palubě velmi nepříjemné.

Sidonie projížděla malebnou krajinou. Tok Rýna střežily ruiny starých hradů vystavené vysoko na obou březích řeky. Sidonie střídavě spočívala okem na zříceninách posazených na vysokých skalních útesech

¹⁸⁶ „Nachdem ich sanft mit Wanzen geschlafen, gingen wir den anderen Morgen mit d[en] 6ten um 7 Uhr früh die Stadt besehen.“ Jak je z citátu zřejmé, Sidonie měla smysl pro humor, Dokázala s nadhledem psát i o ne právě příjemných situacích. SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, Reisebeschreibung der Comtesse Sidonie Hoyos wahrscheinlich aus dem Jahr 1842, inv. č. 243 – 245, kart. 18.

¹⁸⁷ Gabriela ze Schwarzenberga pokračovala z Mohuče na parníku Comet dále do Rotterdamu. Sidonie jméno „svého“ parníku neuvádí. Srv. Milena LENDEROVÁ – Jarmila PLŠKOVÁ (edd.), *Gabriela ze Schwarzenbergu*, s. 77.

i na svěže zelených loukách a bohatých vinicích. Během jízdy parolodí si všímala i svých spolucestujících. Do deníku si ale zaznamenala jen kratičkou vzpomínku na jistého knížete ze Salmu, dále studenta, který si s ní živě povídal, a jakéhosi tichého Angličana.

Ještě tentýž den večer dorazila Sidonie do Kolína nad Rýnem. Město, které si o den později, devátého května prohlédla, ji nijak nenadchlo. Setkala se tam se svým švagrem Richardem Mirbachem, manželem sestry Julie. Ani o něm nepíše více. Intenzita jejích zápisků začíná postupně slábnout. Poznámky si činí stále řidčeji a také stále méně podrobně.

Navazují heslovité zápisky o tom, že pobyla v městečku Grevenbroich severozápadně od Kolína nad Rýnem, že shlédla Cáchy a diligencí odjela do Lüttichu. Sidonie v těchto místech svých skic vůbec není sdílňá. O městečku Grevenbroich neříká vůbec nic konkrétního, ačkoliv právě tam patrně pobyla delší dobu. Proč se tam zastavila, z deníku nezjistíme. Vezměme si proto na pomoc druhotnou literaturu: životopisec Sidoniina otce Johanna Ernesta jen tak mimochodem v biografii známého šlechtice poznamenává, že v květnu roku 1842 navštívil hrabě spolu s manželkou a nejmladší dcerou mladý pár Julii a Richarda v jejich novém sídlu v Grevenbroich am Rhein. Odtamtud si rodina vyjela na výlet do Belgie k moři.¹⁸⁸

V následujících poznámkách líčí svůj pobyt v Belgii. Tyto řádky tedy Sidonie včlenila do deníku před podrobnější poznámky o zastaveních v Cáchách, kde ve skutečnosti musela být dříve. Proto nyní přeskočíme její řádky, které v tomto okamžiku chronologicky nenavazují, abychom se k nim ve správný čas zase vrátili.

V Cáchách Sidonie nevynechala návštěvu hlavního dómu. Obdivovala jeho autenticky gotickou podobu, výšku pilířů, které se v samém vrcholu klenby sbíhají do jednoho svorníku, i široká jen jemně zdobená okna, jež propouštějí do chrámu denní světlo. Sidonie vnímala cášský dóm jako svého druhu „*památku světla*“ zdvíhající se k nebi. Jednoduchost a zároveň majestátnost pilířů tyčících se až

¹⁸⁸ Claus LEEDER, *Johann Ernest Graf von Hoyos-Sprinzenstein*, s. 154.

„do nebe“ uvádějí podle Sidonie diváka do stavu, kdy touží být Bohu v modlitbě ještě blíž.

Sidonie v posvátných i profánních prostorech vždy obdivovala výzdobu, která měla silný duchovní náboj. Povzdechla si ale, že se může výtvarnými skvosty jen kochat, jelikož umění prý rozumí velmi málo.¹⁸⁹

Po prohlídce chrámu se vydala na promenádu, aby načerpala nové síly pro další putování. Brzy nato se ovšem nečekaně dostavil sluha se špatnou zprávou, že výprava patrně nebude moci pokračovat dále na západ za rýnské hranice, jelikož její pasy byly vystaveny pouze pro hraniční pásmo. Sidoniin otec spolu se švagrem Richardem ale naštěstí vyjednal zvláštní povolení i pro cestu do Belgie, takže skupina mohla druhého června bez obav „otevřenou poštou“, čili diligencí vyjet přes hranice německých zemí.

V následujících dnech se z Cách přes Löven, Mecheln a Brugge dostala do Ostende. Počátek června strávila na pobřeží Severního moře v Belgii. Všechny zážitky se Sidonii ovšem scvrkly do strohého konstatování: „*Maják. Mušle. Ústřice. Stavba lodí.*“¹⁹⁰ Vyjdeme-li z životopisu Sidoniina otce, dozvíme se, že třetího června slavila na břehu moře jakousi slavnost a pohledem na rozehrané vlny byla doslova nadšena.¹⁹¹

Čtvrtého června se přes Lüttich vrátila zase do Cách. Po železnici pokračovala dále do Worffu a Worimu, jež se bohužel nepodařilo identifikovat. Nedaleko zmíněných městeček navštívila pravděpodobně vzdělávací institut pro mladé šlechtice. Sama se též během své cesty snažila kultivovat, jak doslovně poznamenala a zdůraznila.¹⁹²

S krátkou opětovnou zastávkou v Kolíně nad Rýnem a návštěvou u sestry Julie směřovala dále do Koblenze. Po cestě přes městečko St.

¹⁸⁹ Je to jisté topos? Slušelo se u dívky snižovat hodnotu vlastních znalostí? Jisté je, že největší část vzdělání šlechtičen spočívala právě v osvojování si vědomostí z dějin umění a historie, aby si mladé dámy byly schopny uvědomit, že i ony jsou zavázány k podpoře dědictví po svých předcích. SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, Reisebeschreibung der Comtesse Sidonie Hoyos wahrscheinlich aus dem Jahr 1842, inv. č. 243 – 245, kart. 18.

¹⁹⁰ „*Leuchthurm. Müscheln. Austern. Schiffbau.*“ TAMTÉŽ.

¹⁹¹ Claus LEEDER, *Johann Ernest Graf von Hoyos-Sprinzenstein*, s. 154.

¹⁹² „...*bildete ich mich u[nd] zeichnete ein Eiche...*“ SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, Reisebeschreibung der Comtesse Sidonie Hoyos wahrscheinlich aus dem Jahr 1842, inv. č. 243 – 245, kart. 18.

Goar obdivovala tok Rýna, jak se zužuje a rozšiřuje, až nakonec vytváří dojem moře.

Z Koblenze se vydala do Mohuče a Wiesbadenu. Okolí těchto měst ji patrně příliš nezaujalo. Vysloveně se nudila a navíc si do svého deníku nezapsala téměř nic. Její kroky směřovaly dále do Heidelberku. Dojem ze starého univerzitního města vynahradil snad všechny nepovedené obrázky z cesty. Malebný Heidelberg si ji zkrátka získal!

Význačné kurfiřtské město mělo a má návštěvníkovi co nabídnout: ať už starý hrad místních vládců nebo výhledy z mostů klenoucích se přes Neckar na středověkou městskou část Ziegelhausen. Během jídla Sidonie starý hrad také zanesla do svého skicáře. Z Heidelberku podnikla výlet k vysoko položenému hradu Wolfsbrunn, který po požáru již pomalu přestával plnit své funkce. Zaujala ji architektura i zeleň obklopující celý areál, zahrady kolem zámku a břechťan plazící se po zdech. Sidonie, pokud jen trochu mohla, se vždy snažila dostat k nějaké vyhlídce, odkud si mohla prohlédnout z ptačí perspektivy krajinu přírodní i kulturní. Výhled z terasy Wolfsbrunnu na samotný hrad, údolí Neckaru a stříbrný pruh Rýna považovala přímo za „*nádherný*“.

Z Wolfsbrunnu se vydala do Ziegelhausenu, aby navštívila některou ze svých přítelkyň či příbuzných. Sidonie si mohla po delší době zase popovídat o Vídni, což ji moc potěšilo. Její kroky poté směřovaly zpět do Heidelberku, do hostince Prince Karla, kde byla ubytována a kde se stravovala. Po jídle v jednu hodinu odpoledne se jejich vůz spolu s dalšími vozy vydal přes Wiesenbach, městečko nedaleko od Heidelberku, k Heilbronnu.

Dojem z pěkné úrodné krajiny v okolí Heilbronnu byl umocněn i památkami starého města. Na Sidonii opět nejvíce zapůsobily gotické partie jednoho z místních kostelů. Večer výprava dojela do Besigheimu, kde přenocovala v hostinci U Slunce. Sedmnáctého června v sedm hodin ráno se podél Neckaru vydala shlédnout slavný Ludwigsburg. Barokní, přísně členěná zahrada se Sidonii příliš nezamlouvala, zato aleje lemující cestu až do Stuttgartu ji naplnily nadšením.

V hlavním městě Bádenska-Württemberska se její otec hned šel k pravděpodobně rakouskému velvyslanci informovat o památkách, aby

snad výprava něco nepřehlédla. Odpoledne se vydali do Ober Hohenheimu, kde se nacházela zemědělská škola, jež vzdělávala teoreticky i prakticky mladé lidi. Rakouský velvyslanec je později doprovodil po okolí, aby jim ukázal vše, co se týkalo zemědělství - vinice i maštale pro krávy i ovce. Vyvezl je také ve svém voze na vyhlídku nad Stuttgart. Z Ober Hohenheimu projeli hlubokým lesem do Unter Hohenheimu. Podle Sidonie tam měla mít jakási královská rodina své pokoje a hospodářské zázemí. Stejně tak i v blízkém Rosentheimu se měl král v nějakém letohrádku zdržovat.

Ne každý den na cestě měl pevný řád. Sidonie sama poznamenává, že se třeba loudali a pak jen těžko stíhali dojet včas do cíle, jenž si určili. Neměli tedy svoji výpravu perfektně zorganizovanou, ač se vždy snažili neminout to, co by měl každý „správný turista“ navštívit. V neděli devatenáctého června si Sidonie podrobněji zapsala, jak trávila čas. Vstávala v šest hodin ráno. Jednu hodinu potřebovala na toaletu a oblékání, jednu hodinu na snídani a jednu na ranní mši.

Z okolí Stuttgartu se rodina dále vydala směrem k Augšpurku. Prostředí, jímž projížděla, se Sidonii moc líbilo. Hornatá krajina ji okouzlovala vždycky, přičemž tyto skalnaté výběžky Alp označila za „romantické“. Zastavila dokonce vůz, aby si svůj výlet vychutnala naplno. Se zalíbením spočinula také na „malebných“ domcích alpského typu se zdvojenými okny a balkóny zdobenými květinami. Unavené koně kočí vyměnili za čerstvé v městečku Geisslingen a pokračovali dále do Ulmu.

V centru východního Bádenska-Württemberska nemohli minout gotickou katedrálou. Sidonie byla prohlídkou jedné z perel gotické sakrální architektury skutečně uchválena. Výška hlavní lodi stejně jako věže možná vůbec nejvyšší na světě na návštěvníka dodnes působí majestátným dojmem. Možná trochu s povzdechem Sidonie závěrem svých zápisků o ulmském dómu poznamenala, že tento překrásný kostel byl (bohužel?) evangelický.

Z Ulmu cestovala do Augšpurku. Ani tam nevynechala nejvýznačnější památky jako radnici, kostel sv. Ulricha, biskupskou rezidenci a katedrálou Naší Panny Marie. Na rozdíl od Ulmu ji ale staré

obchodní město příliš nenadchlo. Z Augšpurku pokračovala po železnici. Za sedm hodin dorazila do Mnichova.

V centru Bavorska se věnovala především návštěvám místní honorace. Navštívila také pinakotéku, kostel sv. Ludvíka a další svatostánky. Vůbec nejvíce ji v Mnichově oslovil obraz Madony od Guida Reniho. Sidonii většinou upoutaly takové kulturní památky, které silně zapůsobily na její prožívání duchovna. Právě proto ji obraz Madony nesené dvěma anděly svým zpracováním přímo nadchl. Zapsala si, že na onen dojem, kdy na obraz poprvé pohlédla, nikdy nezapomene. Obrazu podle Sidonie dodávají na lesku „*blaženost a touha*“, jež jej povznáší k nebi. Celé ztvárnění na ni působilo „produševněle“ a klidně zároveň.

Před příjezdem do Mnichova si Sidonie poznamenala, že se již za tři týdny vrátí do Vídně, na což se nepochybně moc těšila. Dvacátého třetího června konečně nastal den odjezdu zpět do „*milé vlasti*“. Zpočátku ne příliš pěkná cesta se u Rosenheimu proměnila v příjemné putování. Brzy skupina dorazila k Chiemsee. Pohled na „bavorské moře“ obklopené vrcholky alpského podhůří Sidonii naplnil nadšením. Zanedlouho výprava projela „Skalní branou“ do Salcburku.

Konečně doma! Tak se Sidonie sice přímo nevyjádřila, ale z jejích zápisků je zřejmé, že jakmile překročila hranice Bavorska a Salcburkska, zajásala. V Salcburku se rodina Hoyos ubytovala pravděpodobně U Prince Karla. Dvacátý čtvrtý červen začal pro Sidonii zase tradičně. Hned ráno chtěla podniknout nějaký výlet, ale slušelo se jít na mši, absolvovat dlouhou snídani a nakonec přečíst a nejspíše i napsat několik dopisů. Rodině Hoyos se v Salcburku rozhodl dělat společnost jakýsi generál, jehož přítomnost Sidonii vůbec nebyla milá. Když ji ale doprovodil k pevnosti, odkud se nabízel dobrý výhled na okolí, užívala si Sidonie „*nevýslovně krásného*“ pohledu a všechny negativní emoce nechala stranou.

O den později, dvacátého pátého ráno se výprava přesunula do Halleinu, městečka proslulého produkcí soli. V okolí Salcburku navštívila ještě letohrádek Hellbrunn a uspořádala výlet k jednomu z vodopádů, jichž tryská v oblasti Solné komory bezpočet.

Dvacátého šestého června nastal den „*cesty domů*“. Se zastávkou u „*překrásného*“ Mondsee projela skupina přes sedlo k Grottensee a okolo Wolfgangsee pokračovala dále do Bad Ischlu. V Ischlu se ubytovala v Poštovním hotelu a zůstala tři dny. Volný čas trávili Hoyosovi procházkami po malebném městě a návštěvami známých a přátel. Vypravili se také na několik výletů do okolí. Zvláště se jim zamlouval výhled na Dachstein a projížďka po Hallstattském jezeře.

Ischl přibližně od počátku devatenáctého století platil za jedno z nejvýznamnějších turistických center nejen v oblasti Solné komory, ale i v rámci celých rakouských zemí. Solná komora zaujímá v rámci vývoje turistiky v rakouských zemích přední místo. Do konce osmnáctého století v podstatě celá tvořila stát ve státě, protože disponovala vlastní ústavou. Kdo tam chtěl cestovat, musel si obstarat speciální pas, jenž ale vůbec nebylo jednoduché získat. Teprve na konci osmnáctého století byla vlastní ústava na základě merkantilistických úvah zrušena, čímž se region výrazně otevřel turistům. Zanedlouho přinášel turistický ruch do pokladny více financí než dosud nejvýnosnější obchod se solí. Zatímco na konci osmnáctého století se do Solné komory vydávali jen zvědaví přírodovědci a malíři-krajináři (jež nazvali oblast „rakouským Švýcarskem“), brzy je následovali také „klasičtí“ turisté. Vůbec nejvíce stoupl význam Ischlu poté, co si jej císař Franz Josef vybral za své letní sídlo. Ve své Císařské vile tu později se svým dvorem trávil celé léto.¹⁹³

Dvacátého devátého června brzy ráno se rodina Hoyos vydala lehkým poštovním kočárem z Ischlu do Vídně. Kočár je popovezl ale jen v prvním úseku cesty. Brzy se totiž nalodili na parník, jenž je dovezl až do centra monarchie. Povzdechtem, že na parník museli dlouho čekat, končí Sidoniiny poznámky z rýnské cesty.

¹⁹³ Thomas HELLMUTH, *Die „Erfindung“ der Salzkammerguts*. Imaginationen alpiner Räume und ihre gesellschaftlichen Funktionen, in: Jon MATHIEU – Simona BOSCANI LEONI (edd.), *Die Alpen!*, s. 349 – 350. Další zajímavé podněty pro dějiny turistiky v první polovině 19. století přinášejí například Hanns Haas či Peter Csendes. Srv. Hanns HAAS, *Die Sommerfrische – Ort der Bürgerlichkeit*, in: Hannes STEKL u. a. (ed.), *Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit*, Wien – Köln – Weimar 1992, s. 364 – 377; Peter CSENDES, „*Erwachen heiterer Empfindungen bei der Ankunft auf dem Lande...*“ Landpartie und Tourismus im Biedermeier, in: Tino ERBEN (ed.), *Bürgersinn und Aufbegehren*. Biedermeier und Vormärz in Wien 1815 – 1848, Wien 1988, s. 471 – 495.

V deníku následují tři listy zápisků z výletu podniknutého začátkem září (neuvádí se jakého roku) někam na území českých zemí.¹⁹⁴ Přestože Sidonie své poznámky v cestovním deníku nedopsala, víme z jejího intimního deníku, že v září a říjnu roku 1842 pobývala s rodiči v Praze u spřátelených Thunů. Předpokládáme proto, že se jedná o úvodní poznámky k její „české cestě“.

¹⁹⁴ Sidonie jela přes Břeclav a „Hradetz“. Šlo pravděpodobně o Hradec Králové, protože nejprve projela přes Olomouc a směřovala do Prahy. SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, Reisebeschreibung der Comtesse Sidonie Hoyos wahrscheinlich aus dem Jahr 1842, inv. č. 243 – 245, kart. 18.

4.2 Cestovní deníky jako prameny pro poznání myšlenkových světů několika šlechtičen

Průběh Sidoniiny cesty do Porýní už známe, proto se v následující kapitole můžeme zaměřit na interpretaci jejího deníku. Ostatním deníkům, cestovním zápiskům Gabriely a Eleonory ze Schwarzenbergu a Elisy Schlikové věnujeme menší pozornost, jelikož tyto prameny byly již zpracovány v rámci diplomových prací, studií či monografií. Je třeba ještě připomenout, že studované deníky mají velmi rozdílnou vypovídací hodnotu. V jednotlivých pasážích se tudíž soustředíme na interpretaci právě toho deníku, který je nejméně popisný.

Ještě než přikročíme k zhodnocení Sidoniina cestovního deníku, zopakujme, že cestovní deníky, zprávy a zápisky odpovídají realitě ve větší či menší míře, nikdy ji ale odrážejí zcela. Díky subjektivnímu podání se vždy v takovýchto pramenech fakta a fikce mísí natolik, že jen stěží může badatel s naprostou jistotou určit, co je pravdivé a co se jen jako pravdivé „tváří“. Jestliže si však uvědomíme, že pro člověka je stejně reálné to, co existuje hmatatelně, jako to, o čem si myslí, že je reálné, nemusíme se s otázkami hranic reality a fikce příliš trápit. Navíc půvab cestovních deníků spočívá právě v onom prolínání subjektivních zážitků a postřehů s rádoby přesnými údaji topografickými či kulturně historickými.¹⁹⁵

Interpretovat cestovní deník Sidonie Hoyos z hlediska toho, jak si při setkání s „jiným“ upevňovala svoji vlastní pozici, je poměrně náročné. Sidoniin deník se svým rozsahem řadí k drobným spiskům. Chtěla-li se jeho autorka k něčemu vyjádřit, většinou se nerozepisovala na několika stránkách, jak onu záležitost vnímá a co přesně si o ní myslí. Protože neplánovala, že by někdo její deník chtěl číst, činila si zpravidla jen stručné poznámky. Moc dobře věděla, na co naráží, když použila třeba nějakou zkratku nebo heslovité vyjádření, jimž už dnes ne vždycky

¹⁹⁵ Elke FREDERIKSEN – Tamara ARCHIBALD, *Der Blick in die Ferne*, s. 107.

rozumíme. Pro Sidonii ideální způsob psaní, pro badatele „pořádný oříšek“! Snad ale vykreslíme portrét Sidonie v relativně věrných barvách i tehdy, kdy nám toho pisatelka o svých pocitech moc neříká (vzpomeňme na již citované lakonické zhodnocení pobytu u moře), kdy se před námi skrývá (dlouhé pasáže o kostelních mobiliářích, aniž by byť jen na okraj poznamenala, co o viděném soudí) a kdy se nám úplně ztrácí (když uniká do zkratek, hesel a pro nás totálně „zašifrovaných“ jmen).

Abychom se k osobnosti Sidonie Hoyos více přiblížili, musíme její cestu intepretovat takříkajíc „od slupky k jádru“. Nejprve se proto pokusíme pochopit širší kontext jejího putování (každodenní život na cestě), abychom se mohli posléze vyslovit k tomu, jak Sidonie vnímala „jiné“, případně „cizí“ lidi a krajinu.

4.2.1 Každodenní život na cestě

Sidonie Hoyos cestovala většinou vozem taženým několika koňmi. Nevíme, kdy přesně jela vlastním kočárem, povozem s najatým kočím, mimořádným poštovním spojem nebo poštovním rychlíkem.¹⁹⁶ Z Vídně každopádně vyjela kočárem. O svém dopravním prostředku se nijak nerozepisovala. Občas jen poznamenala, že výprava musela čekat, než se na voze něco opraví nebo než se unavení koně vymění za čerstvé. Takovýto způsob cestování, jak je zřejmé, samozřejmě nepatřil k nejrychlejším ani k nejpohodlnějším. Přesto ale přibližně od doby osvícenství, kdy se zlepšuje dopravní spojení v rámci evropského kontinentu i způsob přepravy, nabízela inovovaná doprava kočárem „něžnému pohlaví“ nevídané možnosti, jak si „osvojit“ prostor.

Přibližně od osmnáctého století, kdy se stále více rozšiřoval výběr dopravních prostředků a zlepšovalo cestovatelské zázemí (sít' zájezdních

¹⁹⁶ Milan HLAVÁČKA, *Cestování*, s. 65.

hostinců, odpočívadel, vyhlídek),¹⁹⁷ začaly více cestovat také ženy. Do upraveného kočáru a později i železničního vozu či parníku si totiž ženy mohly přenést část „vlastního“, „domácího“. V kočáru se věnovaly ručním pracem (vyšíváním, pletením), společenským hrám, čtení a také psaní deníku. Cesta vůbec nemusela výrazně narušit rytmus jejich dne, způsob trávení volného času. Cestování v komfortně upraveném kočáru či po železnici lze v kontextu ženského cestování chápat jako prostředek jistého vzdálení se od „domácího krbu“. K případnému „odpoutání se“ od domácího prostředí ale v případě šlechticů nedošlo, jelikož urozená dáma právě tím, že si „vlastní“ do „cizího“ přenáší a navíc cestuje v uzavřeném kočáře, vlastně svou identitu „stabilní čekatelky“ stvrzuje.

Jedna z cestovatelek, Johanna Schopenhauer, už ve dvacátých letech devatenáctého století ironicky píše, že ženy v její době cestují den co den. Avšak když na každé „osmé míli“ narazí na dobře zařízený hostinec, ze kterého co je týden dlouhý „nevystřčí nos“, nepřináší jim jejich putování vlastně nic nového.¹⁹⁸

Také Sidonie Hoyos cestovala pohodlně bez větších omezení. Po železnici se přepravovala na trase z Frankfurtu do Mohuče a později v okolí Cách a Mnichova, v parníku po Dunaji a Rýnu. Během svých cest pletla¹⁹⁹, hrála společenské hry²⁰⁰, kreslila²⁰¹ a v neposlední řadě si

¹⁹⁷ Více o všedním životě na cestách i inovacích osmnáctého a devatenáctého věku například Lenka BOBKOVÁ - Michaela NEUDERTOVÁ (edd.), *Cesty a cestování v životě společnosti*. Sborník příspěvků z konference konané 6. - 8. září 1994 v Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 1997.

¹⁹⁸ Annegret PELZ, *Reisen durch die eigene Fremde*, s. 76.

¹⁹⁹ „¼ Stunde mit Stricten“, poznamenala si Sidonie Hoyos při cestě diligencí z Lüttichu do Lövenu. SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, Reisebeschreibung der Comtesse Sidonie Hoyos wahrscheinlich aus dem Jahr 1842, inv. č. 243 – 245, kart. 18.

²⁰⁰ Během cesty v kočáře si poznamenala: „Kutschparthie 4 Mal.“ Také při cestě parníkem si zaznamenala, že se celá společnost dobře bavila. TAMTÉŽ.

²⁰¹ Na konci Sidoniina deníku se nachází několik drobných kreseb. V Sidoniině pozůstalosti se ale zachovalo menších výkresů i větších obrazů daleko více. Sidonie kreslila jako většina dívek ze šlechtických rodin poměrně dobře a některé ze svých skic také kolorovala. Celá řada jejích obrazů s náměty alpské přírody je umístěna v expozici na zámku Manětín. Bohužel se téma žádného z nich ještě nepodařilo identifikovat. S velkou pravděpodobností pocházejí právě z některé z jejích cest, možná z doby cesty do Porýní. Ostatně k téměř povinné výbavě dámského „cestovního kufříku“ patřila tužka a skicář. O cestovatelkách do Švýcarska a jejich pokusech zachytit okamžiky z pobytu v přírodě více například Hans Peter TREICHLER, *La plume et le crayon. Dessins de voyage du XIXe siècle: le charme de l'inachevé*, Exposition, 2 juillet au 5 septembre 1999, [Musée national suisse Château de Prangins] = *Mit Block und Bleistift*

pravidelně psala svůj cestovní deník. Také další dámy, Gabriela²⁰² a Eleonora²⁰³ ze Schwarzenbergu a Elisa Schliková²⁰⁴, cestovaly podobným způsobem a pravděpodobně si i obdobně krátily své volné chvíle.

Zápisky Gabriely ze Schwarzenbergu a Elisy Schlikové se Sidoniiným přibližují průběhem cesty asi nejvíce. Gabrielina cesta se setkává s putováním Sidonie ve Würzburgu. Ze severozápadního cípu Bavorska pokračovaly obě do Frankfurtu, odkud se vypravily do Mohuče. V centru Porýní-Falce se nalodily na parník. Zatímco Gabriela směřovala po Rýnu dále do Rotterdamu, Sidonie se zastavila už v Kolíně nad Rýnem. Elisa Schliková si stejně jako Sidonie prohlédla Řezno, Augšpurk, Ulm a Mnichov. V rakouských zemích obě shodně pobýly v Salcburku, Hellbrunnu a Bad Ischlu.

V parníku zažívaly dámy veškerý komfort. Gabriela si, až na občasné houpání, cestu užívala. Není divu, když byla obklopena vybranou společností,²⁰⁵ pro níž musel být parník pohodlně vybaven. Také z dalšího pramene, z cestovního alba Terezie Lobkovicové vyplývá, že se šlechtičny na cestách zaobíraly v podstatě stejnými činnostmi jako v domácnosti: četbou a ručními pracemi. Stolovaly také víceméně stejně kultivovaně jako na souši. O dvacet let později na počátku čtyřicátých let devatenáctého století, v době cesty Gabriely a Sidonie, již nespaly na loži

durch die Berge. Reisezeichnungen aus dem 19. Jahrhundert: vom Reiz des Unfertigen, Ausstellung 2. Juli bis 5. September 1999, Prangins 1999.

²⁰² Gabriela střídala cestu povozem taženým koňmi s omnibusem, železnicí a parníkem. Čím se ovšem během cesty zabývala, nevíme. Můžeme ale předpokládat, že si krátila dlouhé chvíle podobně jako Sidonie. Milena LENDEROVÁ – Jarmila PLŠKOVÁ (edd.), *Gabriela ze Schwarzenbergu*.

²⁰³ Naproti tomu o způsobu cestování Eleonory ze Schwarzenbergu nevíme nic jistého. Celý její deník vlastně zachycuje pobyt v Paříži, nikoliv samotnou cestu do země galského kohouta. Cestovala ale nejspíše soukromým povozem. Milena LENDEROVÁ (ed.), *Paříž*.

²⁰⁴ Elisa Schliková využívala poštovní rychlíky či běžné poštovní spoje. Minimálně dvakrát jela také koněspřežkou. Po Bodamském jezeře se zase plavila na parním člunu „*Stadt Constanz*“ a o rok později (což ale víme jen z jejího alba obrázků a dokladů z cest) po Rýnu na parníku. Jana SEKYROVÁ, *Eliška Šliková*, s. 72 – 73.

²⁰⁵ Milena LENDEROVÁ – Jarmila PLŠKOVÁ (edd.), *Gabriela ze Schwarzenbergu*, s. 79.

podloženém sudem a podestlaném slámou,²⁰⁶ nýbrž na matracích položených na pohovce.²⁰⁷

Gabriela zpočátku nepocítovala žádná omezení a ani si na houpání parníku nestěžovala. Později ale i na ni přišla „mořská nemoc“.²⁰⁸ Také Sidonie nesnášela cestu po Rýnu dobře. Protože nebylo právě pěkné počasí, foukal silný vítr, houpal se parník mnohem více, než jí bylo příjemné.²⁰⁹ Ani Elisou Schlikovou jízda na parníku příliš neukonejšila. Právě naopak. Kvůli „mořské nemoci“ musela několik hodin pobýt v kajutě.²¹⁰

Při jízdě omnibusem, ve smíšené společnosti urozených i docela obyčejných lidí, Gabrielu ze Schwarzenbergu překvapil nepořádek a špinavé ruce spolucestujících. Nad jakousi silnější dámou se zanesenými nehty se přímo pohoršila.²¹¹ Naproti tomu Sidonie si pouze poznamenala: „*Omnibus. Tlustý pán.*“²¹² a víc osazenstvo omnibusu nekomentovala. Hraběnka Sidonie nebyla patrně navyklá na tak vysoký životní standard jako Gabriela ze slavného knížecího rodu, takže jí ani trošku horší cestovní podmínky nepřekvapovaly (nebo alespoň neměla potřebu se k nim nějak vyjadřovat). Její rodina nepatřila mezi smetánku šlechtické společnosti. Zatímco před Schwarzenbergy ostatní aristokraté „smekali“,²¹³ Hoyosové si žili a bavili se o poznání střízlivěji.²¹⁴

²⁰⁶ Květa KŘÍŽOVÁ, *Šlechtický interiér 19. století v dobových zobrazeních ze zámeckých sbírek*, Praha 1993, s. 104.

²⁰⁷ Milena LENDEROVÁ – Jarmila PLŠKOVÁ (edd.), *Gabriela ze Schwarzenbergu*, s. 81.

²⁰⁸ TAMTÉŽ, s. 117.

²⁰⁹ „*Ein sehr unangenehmes Manöver, welches an stürmischen Tagen gefährlich sein kann.*“ SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, Reisebeschreibung der Comtesse Sidonie Hoyos wahrscheinlich aus dem Jahr 1842, inv. č. 243 – 245, kart. 18.

²¹⁰ Jana SEKYROVÁ, *Eliška Šliková*, s. 72.

²¹¹ Milena LENDEROVÁ – Jarmila PLŠKOVÁ (edd.), *Gabriela ze Schwarzenbergu*, s. 77.

²¹² „*Omnibus. Dicker Herr.*“ SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, Reisebeschreibung der Comtesse Sidonie Hoyos wahrscheinlich aus dem Jahr 1842, inv. č. 243 – 245, kart. 18.

²¹³ Gabriela si velmi dobře uvědomuje, z jak slavného rodu pochází: „*Číšník... když se dozvěděl, kdo jsme, nálada se mu zlepšila.*“ Nebo o něco dále: „*... náš postilion... pořád mluvil o jeho Knížecím Veličenstvu Schwarzenbergovi.*“ Milena LENDEROVÁ – Jarmila PLŠKOVÁ (edd.), *Gabriela ze Schwarzenbergu*, s. 73.

²¹⁴ Se Sidonií během jízdy po parníku rozmlouval jakýsi mladý student, zřejmě nešlechtického původu, jinak by Sidonie pravděpodobně jeho jméno uvedla: „*Zu mir setzte sich der muntern bonner Student u[nd] plauderte fleißig.*“ SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, Reisebeschreibung der

Prozatím jsme sledovali, jakým způsobem ženy cestovaly a proč cestovaly právě tak. Do kočáru, železničního vozu i do parníku si přenášely část „domácího“. Pohybovaly se vlastně v „přenosném interiéru“, takže i na cestách zůstávaly uzavřeny v prostředí poměrně věrně napodobujícím domácnost. Ženy se tak stávaly mobilními díky „přenosné ulitě“, která s nimi jako pevná přenosná hranice oddělující tělo cestovatelky od volného prostoru putovala právě tam, kam potřebovaly.²¹⁵ Není náhodou, že cesta kočárem byla v době antiky i středověku nahlížena jako vhodný dopravní prostředek pro slabé, zranitelné a „křehké“ osoby, čili pro starce a ženy. Ostatně ještě na počátku raného novověku cestovali vozem vesměs jen nemocní a příslušnice „něžného pohlaví“.²¹⁶

„Ženy nejsou stvořeny k běhu“, pronesl, jak už jsme jednou připomněli, Jean Jacques Rousseau, a můžeme trochu nadsazeně dodat: ani k volnému pěšímu pohybu v přírodě. Alespoň tak to nejspíše většina šlechticů v první polovině devatenáctého století vnímala. Ze všech studovaných deníků jasně vyplývá, že pokud ženy mohly, nechávaly se vozit (a případně i nosit), kde se jen dalo. Přitom turistické zázemí v „divoké“ přírodě i ve městech se stále zlepšovalo. Například Reichard ve svém průvodci z roku 1814²¹⁷ navrhuje ženám, jak pohodlně cestovat

Comtesse Sidonie Hoyos wahrscheinlich aus dem Jahr 1842, inv. č. 243 – 245, kart. 18. Sidonie také neabsolvovala během své cesty zdaleka tolik společenských událostí jako Gabriela či Eleonora ze Schwarzenbergu. S trochou nadsázky lze říci, že obě dámy ze Schwarzenbergu během svého pobytu za zemskými hranicemi jen oslavovaly, vykonávaly návštěvy u vysoce postavených aristokratů, tančily, navštěvovaly operu a divadlo a vůbec se neustále bavily. Naopak Sidonie v průběhu své cesty neabsolvovala jediný bál ani divadelní či operní představení (alespoň o tom nic nepíše). Navštěvovala sice také se svými rodiči příbuzné, přátele a známé, ale frekvence jejích docházek na obědy a večeře nebyla v žádném případě tak vysoká jako u zmíněných dvou dam. Srovnáme-li ovšem Sidoniin cestovní deník s jejím intimním deníkem, shledáme, že i ona doma na zámcích v Dolních Rakousích neměla nouzi o společenské události. (Několik stránek jejího intimního deníku zabírá například seznam tanečníků během plesové sezóny roku 1839.) Zdá se ale, že skutečně nevynakládala tolik času a finančních prostředků na společenský život.

²¹⁵ Annegret PELZ, *Reisen durch die eigene Fremde*, s. 68 – 69. Je více než příznačné, že pro ženu na cestách se v němčině většinou užívalo označení „*das reisende Frauenzimmer*“. Tohoto pojmenování používá ve svých dílech Sophie La Roche, Franz Posselt i další autoři.

²¹⁶ TAMTÉŽ, s. 70.

²¹⁷ Heinrich August Ottokar REICHARD, *Der Passagier auf der Reise in Deutschland*, s. 566 - 571.

do Švýcarska. Roku 1826²¹⁸ píše, že se i ženy mohou bez problémů pohybovat po švýcarských horách, a ve vydání z roku 1837 se vyjadřuje v tom smyslu, že zástupkyně „něžného pohlaví“ mohou dokonce bez obav slézat hory.²¹⁹ Zázemí pro turisty ve více obydlených oblastech muselo být ještě více propracovanější.

Sidonie Hoyos se sice ráda procházela historickými uličkami měst, po nákupech či po promenádách, obdivovala živou i neživou přírodu, ale pokud se nabízela možnost nechat se kousek „popovět“, neváhala.²²⁰ Jen jedinkrát si poznamenala, že sama vyběhla do volné přírody. Brzy ji ale začaly zábst nohy, takže se zase rychle vrátila do svého pohodlí a zasedla k polednímu menu.²²¹ Pocit jistého souznění s přírodou zažila také během plavby po Hallstattském jezeře; i tehdy ale měla - doslova - „nohy v suchu“.²²² Sidonie si například ani jednou nepoznamenala, že by se koupala; v moři ani v proslulých lázních v Bad Ischlu! Nadšení pro poznávání přírody také umenšovali její rodiče.²²³

Na rozdíl od Sidonie se Gabriela ze Schwarzenbergu koupala ráda. Pokud právě netrpěla rýmou, nechávala se unášet ve vlnách Severního moře v holandském Scheveningenu.²²⁴ Jinak ale nepodnikla ani jediný

²¹⁸ TÝŽ, *Der Passagier auf der Reise in Deutschland*, s. 297.

²¹⁹ TÝŽ, *Reichard's Passagier auf der Reise in Deutschland*, s. 583 - 590.

²²⁰ „Um 4 Uhr waren wir schon wieder im Wagen (podtrhla J. K.), um die Ruine zu besser zu besichtigen.“, či na jiném místě: „In seinem Reisewagen zogen uns die 4 englischen Pferde auf herrlicher Straße zwischen künstlich angelagten Weinberge einen hohen Berg hinauf], wo eine schöne Rückblicke auf Stuttgart hat...“ Sidonie si přírodu užívala většinou jen při výhledu z okénka kočáru. Jednou nechala zastavit vůz, aby si krajina lépe prohlédla. Nepíše ale, že by z vozu vyběhla a chtěla všechny barvy a vůně krajiny na vlastní kůži „nasát“: „Die Gegend war immer angenehm. Doch nach Sippingen kann man sie schon nennen romantisch, gebirgig mit Felsen, schönen Wäldern. Ich halte auf!“ Nechala se také dovést až k jednomu z vodopádů v oblasti Solné komory: „...mit zwei Wiener Wagen fuhren wir zum Wasserfall!“ SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, Reisebeschreibung der Comtesse Sidonie Hoyos wahrscheinlich aus dem Jahr 1842, inv. č. 243 – 245, kart. 18.

²²¹ „In Erwartung der Knödel entsprang ich, u[nd] lief auf eine Anhöhe der schönen Bergen zu. – Es war ein schöner genußreicher Gang mit Sonne verherrlicht. Ich fühlte mich so glücklich, meine Seele war frei, alle schönen Eindrücke aufzunehmen. Doch die naßen Füße gerangen mich zur Rückkehr.“ TAMTÉŽ.

²²² „Gerne hatte ich mich mit einem Schiffchen dem Wasser vertraut.“ TAMTÉŽ.

²²³ „Ich wollte gleich Ausflüge, doch ich mußte die Flügel stützen.“ TAMTÉŽ.

²²⁴ „Ráno pršelo, už jsem ztratila naději, že se budu moci koupat, ale pomalu se vyjasnilo a v 11 hodin jsme se vydali na cestu do Scheveningenu. Vlny byly mimořádně silné. Házely mě... hlouběji do moře a tolik vrážely do mého ubohého nosu, že mě to až bolelo.“ Milena LENDEROVÁ – Jarmila PLŠKOVÁ (edd.), *Gabriela ze Schwarzenbergu*, s. 93.

výlet do volné přírody. Procházela se jen v upravených městských parcích nebo chodila po nákupech.²²⁵ I na návštěvy jezdily dámy ze Schwarzenbergu vozem. Když se jednou ze snídaně v Scheveningenu Gabrielina matka Josefina vracela pěšky, Gabriela si to hned poznamenala.²²⁶

Eleonora si jen výjimečně zaznamenala, že se procházela pěšky; nikoliv ovšem v přírodě, ale v centru Paříže. Po chůzi po „špatné pařížské dlažbě“²²⁷ pak byla velmi unavená.

Eleonora ze Schwarzenbergu zažívala doslova pocit hrůzy, když přijížděla do Francie, pro ni naprosto „cizí“. Než měla v Paříži poprvé vystoupit ze svého pohodlného kočáru do neznámého prostředí, bilo jí srdce „jak o závod“: „*Srdce mi strašlivě tlouklo, bála jsem se pohlédnout na místo, kde zastavil kočár. Houpání kočáru mě trochu ukonejšilo (podtrhla J. K.), jako kdyby mohlo změnit to, čeho jsem se tak obávala.*“²²⁸ Eleonora skutečně zažívala ve své „přenosné ulitě“ pocit bezpečí: „*Na vůz se tu [v divadle] vždycky čeká ve velkém sále, vytopeném jak v zimě, ale když člověk nastupuje do vozu, je vystaven dešti a chladu.*“²²⁹ Zážitek „domácího“ v „cizím“ přinášel Eleonoře aspoň trochu klidu. Kočár pro ni představoval svého druhu ochranný štít proti „cizímu“ prostředí, jehož se bála, i proti rozmarům počasí, jež nehodlala snášet.

Elisa Schliková měla asi dobrodružnější povahu než další dámy. Když totiž v září roku 1844 cestovala na sever Švýcarska do letoviska Schaffhausen, zakoušela sílu rýnských vodopádů na vlastní kůži: „*Odpoledne jsme jeli lodkou na levý břeh Rýna a přistáli jsme u zámku Lauffen – během této jízdy mi bylo velmi úzko, musí se jet dost vysoko k vodopádu a vlny tou malou lodkou smýkají nahoru a dolů. Když jsme přistáli na druhé straně, vystoupali jsme k zámku Lauffen a viděli jsme ten nádherný vodopád ze tří různých míst, nakonec jsme sestoupili*

²²⁵ TAMTÉŽ, s. 137, 139, 147 a další.

²²⁶ TAMTÉŽ, s. 99.

²²⁷ Milena LENDEROVÁ (ed.), *Paříž*, s. 175.

²²⁸ TAMTÉŽ, s. 170.

²²⁹ TAMTÉŽ, s. 172.

*k malému domku těsně u vodopádu, tam nás vybavili čapkami a pláští a přiblížili jsme se k masám vodopádu...*²³⁰

Naproti tomu Sophie La Roche, jež cestovala do oblasti Schaffhausenu o více než půlstoletí dříve než Elisa, neměla odvahu přiblížit se vodopádům na dosah. Měla z vodopádů strach, jenž na rozdíl od Elisy nedokázala překonat. Jen se bála masy nespoutané vody a chtěla prožít silný zážitek v ústraní, nebo pro ni jakožto příslušnici „křehkého pohlaví“ bylo nepřijatelné riskovat svoji pověst v případě, že by se loďka na Rýnu až příliš houpala a jí by tak mohly být vidět „kotníčky“? To už dnes samozřejmě nezjistíme. Proto nechme Sophie La Roche nyní alespoň promluvit, abychom si uvědomili, jak vnímala sílu divoké přírody: *„...slyšeli jsme hukot rýnského vodopádu... Ten pohled, děti moje!, nelze popsat; ...dříve neznámý pocit moci a krásy přírody zde proniká duší... Moji spolucestující vstoupili do kocábky, aby jej viděli úplně zblízka u paty hory, na které leží zámek Laufen. Byla jsem tak... naivní, že jsem se bála, ...přála jsem si sama se oddávat pohnutkám ve své duši a ztratila jsem tak překrásný obdivuhodný pohled, jenž má vše předčít... Velmi jsem litovala, že jsem s nimi [se spolucestujícími k vodopádu] nešla.*²³¹

Ze všech studovaných deníků vyplývá, že se ženy daleko častěji přesouvaly vozem, než chodily pěšky. Pokud přece jen zdolávaly cestu pouze vlastními silami, „potřebovaly“ si to zaznamenat. Například Sophie La Roche své čtenářky upozorňuje, kdy musela vystoupit z povozu a namáhavě pěšky někam sejít či vyjít: *„Jeli jsme dnes brzy ráno s naším kočárem..., vystoupili jsme a následovali průvodce po stezce, která mi byla trochu cizí, neboť jsem tak dlouho nešla. Čtvrt hodinu [jsme museli] jít s kopce a [pak] jsme odpočívali*

²³⁰ Citováno podle Jana SEKYROVÁ, *Eliška Šliková*, s. 70.

²³¹ *„...hörten wir das Rauschen des Rheinfalls... Diesen Anblick, meine Kinder! kann man nicht beschreiben; ...ein vorher nie bekanntes Gefühl von der Macht und Schönheit der Natur durchbringt hier die Seele... Meine Reisegefährten stiegen in einen Nachen, um ihn ganz nahe an dem Fuße des Berges zu sehen, auf welchem Schloß Laufen liegt. Ich war... so einfältig, mich zu scheuen, ...wünschte ich, allein der Bewegungen meiner Seele nachzuhängen, und verlor also den prächtig erstaunenden Anblick, der Alles übertreffen soll... Es reute mich sehr, nicht mitgegangen zu sein.“* Sophie L A ROCHE, *Tagebuch einer Reise durch die Schweiz*, s. 62 – 63.

v sadech.“²³² Nebo na jiném místě: „Poznala jsem tam ženy z nejlepších rodin a šli jsme pěšky dolů s kopce.“²³³

Ženské *ars apodemika* by se trochu expresivně dalo charakterizovat jako umění vydávat se na cesty bez použití nohou.²³⁴ Cestovat v „pojízdném vězení“²³⁵ mělo ženě zajistit nejenom pohodlný, ale také jistý a bezpečný způsob putování. Žena stejně jako v útrobach domu zůstávala v kočáře ukryta před zvědavými mužskými pohledy. Pakliže ze své „jeskyně“ vycházela, musel být zaručen co možná nejplynulejší přechod do volného prostoru. Proto se například kola kočáru obalovala kobercem, aby se zástupkyně „něžného pohlaví“ při vystupování neušpinily. Ženy také příležitostně zdolávaly cestu v nosítkách (vzpomeňme například na již připomenutý příběh první ženy na Mont Blancu, Marie Paradies), občas ukryty i za neprůhledné závěsy či závoje. Všechny tyto a podobné prostředky (včetně dlouhých, pro cestování nevhodných šatů) měly ženy uchránit před pocity trapnosti. Vždyť už jen odhalené kotníky dráždily smysly! Žena *a priori* nazíraná jako bytost zmítaná svou sexualitou nemohla připustit, aby podnítila jakýkoliv pocit žádostivosti; nechtěla-li být ovšem považována za „poběhlici“. Proto ženy nerady vycházely z klidných zákoutí „vlastního domácího“ do „spárů cizího“. Jakékoliv výraznější vyjítí z role čekatelky a pečovatelky mohlo potencionálně ohrozit ženinu čest. Jestliže žena začala přebírat roli hledající, upadala často do podezření.²³⁶ Nahlédneme-li na cestovatelky kulturně-historicky, nezbyvá než pronést, že se „vydávaly na svá putování bez nohou“.²³⁷

²³² „Wir giengen heute früh mit unserer Kutsche..., stiegen aus und folgten einem Führer durch einen Fußsteig, welches mir, da ich so lange Zeit wenig gieng, etwas fremd war, eine Viertelstunde bergab zu gehen, und wir ruhten zwischen Baumgärten aus.“, TAMTÉŽ, s. 61.

²³³ „Ich lernte da Frauen von den besten Familien kennen, und wir giengen zu Fuß den Berg hinunter.“ TAMTÉŽ, s. 101.

²³⁴ Annegret Pelz charakterizuje ženský způsob cestování, nikoliv jen proto, aby to dobře znělo, jako „weibliche Apodemik – die Kunst, ohne Füße wegzugehen“. Annegret PELZ, *Reisen durch die eigene Fremde*, s. 77.

²³⁵ Rousseauovi současníci nazývali francouzské diligence „Gefängnisse auf Rädern“. TAMTÉŽ, s. 70.

²³⁶ Srv. například karikatury badatelek, které se vydávaly na daleké cesty. Gabriele HABINGER, *Geschlecht*, s.116 – 120.

²³⁷ Annegret PELZ, *Reisen durch die eigene Fremde*, s. 77 - 87.

Kočár, závoj, nosítka či další znaky „přítomnosti ženské nepřítomnosti“²³⁸ v prostoru vypovídají dostatečně o paradoxech ženského cestování. Přestože dospíváme k poznatku, že žena ze svých typických rolí na cestě v podstatě nevyhází - většinou neopouští bezpečný kočár, aby se sama pěšky „vydávala na výzvědy“ – je zapotřebí konstatovat, že v první polovině devatenáctého století samozřejmě k jistým změnám došlo. Zatímco se lady Mary Montagu²³⁹ či Sidonia Hedwig Zäunemann na svých putováních v osmnáctém století ukryvaly za závoj či mužský oděv,²⁴⁰ mohly ženy v první polovině devatenáctého století cestovat daleko snadněji. Nemusely se maskovat. Vyražely totiž na cesty kočárem i s celým domácím ansámblem.

4.2.2 Reflexe „jinakosti“

Kategorie „jiného“ případně „cizího“ je zapletena do celé sítě vztahů. Reflexi „jiného“ nazíráme jako sociální kategorii, která je konstruována „na hranicích“, v okamžiku setkání „vlastního“ s „cizím“. „Jinakost“ proto chápeme jako relační kategorii, která je neustále ve vztahu k „vlastnímu“ a která může existovat jen v tomto vztahu. „Jinakost“ proto můžeme definovat jako kategorii, jež sama o sobě nevyjadřuje vlastnosti lidí a věcí, jež nabývá na významu teprve tehdy, když je prožívána, čili v okamžiku, kdy se hranice stávají kontaktními plochami. Tehdy také se prožívaným rozdílnostem připojují přívlastky jako například „cizí“, „abnormální“, „neznámý“, čímž jsou ony difference (alespoň v případě šlechticů na cestách v první půli devatenáctého století) vnímány negativně. Kategorie „jinakosti“ je pochopitelně

²³⁸ TAMTÉŽ, s. 84.

²³⁹ Lady Mary Wortley Montague (1689-1762), šlechtična a cestovatelka, která se vydala do Orientu. Srv. například Christine KNESEBECK, „Die Schönheit Fatimas.“ Lady Mary Montague (1689-1762), in: Susanne HÄRTEL – Magdalena KÖSTER (edd.), *Reisen der Frauen*, s. 12 – 40.

²⁴⁰ Annegret PELZ, *Reisen durch die eigene Fremde*, s. 68.

konstruována různě – v každém prostoru i čase je vyjadřována různými znaky a spjata s rozlišnými emocemi.²⁴¹

S tématem poznávání „jinakosti“ jsou úzce spjaty otázky týkající se utváření vlastní identity. Jak si individuum, v našem případě šlechtična na cestách v první půli devatenáctého století upevňuje během cestování, čili během setkávání s „jiným“ svoji vlastní identitu? Jak v textu, jehož je autorkou, konstruuje, resp. „podepírá“ svoji vlastní pozici? Jakým způsobem se od „jiného“ vymezuje, aby potvrdila svoje vlastní postavení? Jak se vytváří a jak vypadá komplex jejích představ o „společném“ a „rozdílném“?²⁴²

Pojednání o tom, jak šlechtičny v rodu Schwarzenbergů, Schliků a Hoyosů na svých cestách poznávaly „jiné“, případně „cizí“, je možné uvést citátem z cestovního deníku Sidonie Hoyos. Následující slova, která si Sidonie zapsala při pohledu na „*překrásné*“ ruiny tyčící se na rozeklaných skalách podél obou břehů Rýna, totiž v kostce vyjadřují zkušenost všech čtyřech dam: „...*všechno v pěknějším světle, i když ne [s] tak veselým srdcem, jako kdybych viděla domácí...*“²⁴³

Všechny představované dámy zažívaly pocity radosti, když na své cestě „cizím“ potkaly něco „vlastního“. Při procházce Frankfurtem například Sidonii Hoyos nejvíce zaujalo právě to, co jí nejvíce připomnělo domov: „*Všechno nádherně domácí, u každého domu jsem se chtěla zastavit... byla jsem šťastná jako dítě.*“²⁴⁴ Touha po domově, někdy přecházející i v tíseň, provázela ženy na cestách stále. S největšími obtížemi se od domova odpoutávala Eleonora ze Schwarzenbergu, nejméně výrazně patrně Elisa Schliková, neboť ta v době své cesty byla již zralou, „světa znalou“ dámou. Gabriela ze Schwarzenbergu a Sidonie Hoyos cestovaly rády. Každá připomínka „domácího“ v „cizím“ prostředí je ale každopádně potěšila.

²⁴¹ Srv. obecné pojednání Gabriele Habinger o kategorii „vlastního“ a „cizího“. Gabriele HABINGER, *Geschlecht*, s. 306 – 315.

²⁴² Vytýčené otázky vycházejí z metodiky Ullly Siebert. Srv. TAMTÉŽ, s. 307.

²⁴³ „...*Alles im schönern Licht, wenn auch nicht [mit] so frohen Herzen, bei dem Heimeische zu sehen...*“ SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, Reisebeschreibung der Comtesse Sidonie Hoyos wahrscheinlich aus dem Jahr 1842, inv. č. 243 – 245, kart. 18.

²⁴⁴ „*Alles herrlich heimlich, bei jedem Haus wollte ich stehen bleiben... ich war kindisch glücklich.*“ TAMTÉŽ.

Eleonora do Francie jela s odporem: „...byla jsem velmi nešťastná, že mám opustit dům, v němž jsme strávila tolik šťastných chvil... ucítla jsem takovou bolest v srdci,... měla jsem pocit, že jdu na smrt, nikoliv že cestuji pro vlastní potěšení. Pak mě opět napadlo, že jsem se odtrhla od zbožňované rodiny, abych se vrhla do zmatku světa, do země, jejímiž zásadami pohrdám a kterou nenávidím pro tolik zla, (podtrhla E. S.)...“²⁴⁵ Ani v Paříži ji smutek neopustil, ba právě naopak: „Nedokážu vyjádřit bolestný pocit, který se mě zmocnil, když jsme vjely do bran města.“²⁴⁶ Každá připomínka domova či vzpomínka na rodinu ji těšily a někdy současně přiváděly k slzám: „...opět jsem plakala, což ostatně dělám stále už týden, co jsem tady. Nemohu si zvyknout na své pokoje, na tu hroznou myšlenku, že jsem daleko od všeho, co mám ráda... to mně připomnělo mou rodinu, zas jsem hořce plakala, jako první dny a nic mě nemohlo utěšit, na tuto zemi si nemohu zvyknout.“²⁴⁷

Eleonora sama znala důvod své nespokojenosti ve Francii. V zemi galského kohouta se cítila špatně proto, že si tam nemohla zvyknout, že všechno bylo „cizí“. Nedokázala se a vlastně ani nechtěla („vlastní“ totiž považovala za „lepší“) přizpůsobit místnímu prostředí, přestože měla o dějinách Francie a její kultuře poměrně bohaté znalosti a také jazyk ovládala. Neuměla se srovnat snad s ničím odlišným. Největší problémy nastávaly ve chvíli, kdy nebyla obklopena lidmi či předměty jí blízkými, tutíž v okamžicích, kdy byla „cizímu“ nejvíce vydaná napospas. Málokdo z „cizích“ ji vřele přijal, což nesla s velikou nelibostí: „Byla jsem tam sama, nikdo mi nevěnoval ani slovo. Ach, jak se mi stýskalo po mé drahé Vídni...“²⁴⁸ Zvyklosti Pařížanů v jejích očích ostře kontrastovaly s etiketou spořádaných až „sucharských“ Rakušanů: „Žádný z mužů se nezvedl při mém příchodu, dokud komorník nepoprosil ty pány, aby mi udělali místo... Sotva mě pozdravili, ale prohlédli si mě od hlavy až k patě. Připadala jsem si jako v Asii, až konec představení učinil konec mému trápení... až pépé Metternich, ten anděl strážný, mi

²⁴⁵ Milena LENDEROVÁ (ed.), *Paříž*, s. 169.

²⁴⁶ TAMTÉŽ, s. 169 – 170.

²⁴⁷ TAMTÉŽ, s. 170 – 171.

²⁴⁸ TAMTÉŽ, s. 176.

nabídl své rámě.“²⁴⁹ Nakonec ji zachránil otec kancléře knížete Metternicha, příslušník slavného rakouského rodu. Také když se poprvé vydala do Tuilerií, potřebovala mít za zády svoji švagrovou Pavlínu, jež jí dodala na odvaze.²⁵⁰ Eleonora se s „cizím“ sama vypořádat neuměla, ačkoliv byla pro cestu za hranice domoviny jazykově i znalostně velmi dobře vybavena.

Ani z dalších setkání Francouzi nevyšli dobře: Eleonora si častěji o jednotlivých osobnostech myslela, že byly daleko více „pyšné“, „chladné“ nebo „nezdvořilé“ než „laskavé“. A generalizuje: „...v Paříži, ...jsou mravy výsměšné a uštěpačné“²⁵¹ nebo na jiném místě: „Vypadá málo vznešeně, má vzhled dobré a zdvořilé ženy, což se v této zemi málo vidí“²⁵². Podobně zevšeobecňuje i Gabriela ze Schwarzenbergu, když tvrdí, že „...ve Frankfurtu není většinou v módě mýt si ruce.“²⁵³

Je třeba ještě vyzdvihnout, že Eleonora si vysoce cenila i fyzické krásy. Setkala-li se s některou pohlednou ženou, neopomněla poznamenat, že byla velmi krásná. Například o Napoleonově sestře a Mettrenichově milence Paulině Bonaparte soudila, že „...je mimořádně hezká, snad ani hezčí být nemůže“, hned nato ale dodala, že „...nemá moc dobrou reputaci, ani s ní jako [princezna]... nejedná“²⁵⁴. Fyzickou krásu Eleonora kladla ve svém žebříčku hodnot níže než dobré vychování a jednání. Pokud někdo neoplýval právě pěkným zevnějškem, upoutal Eleonoru též.²⁵⁵ Stejně jako Eleonora si i Gabriela²⁵⁶ ze Schwarzenbergu a Sidonie Hoyos²⁵⁷ všímaly, pokud někdo krásy příliš nepobral.

²⁴⁹ TAMTÉŽ, s. 176 – 177.

²⁵⁰ TAMTÉŽ, s. 173.

²⁵¹ TAMTÉŽ, s. 169.

²⁵² TAMTÉŽ, s. 180.

²⁵³ Milena LENDEROVÁ – Jarmila PLŠKOVÁ (edd.), *Gabriela ze Schwarzenbergu*, s. 77.

²⁵⁴ Milena LENDEROVÁ (ed.), *Paříž*, s. 176.

²⁵⁵ „On má ten nejošklivější a nejkrutejší výraz, jaký znám... Byl k nám velmi zdvořilý, setkali jsme se u něj s kněžnou..., tlustou a velmi ošklivou, která vypadá velmi nespokojeně.“ TAMTÉŽ, s. 180.

²⁵⁶ „... znovu jsme nastoupili do omnibusu, abychom jeli do hotelu, spolu se třemi dámami se špinavými nehty, z nichž jedna byla strašně silná a vypadala jako pašika[?].“ Milena LENDEROVÁ – Jarmila PLŠKOVÁ (edd.), *Gabriela ze Schwarzenbergu*, s. 77.

²⁵⁷ „Jak jsem se podivila, když se z toho [parníku] vymotala ta tlustá Wickenburgová se svými dcerami.“ („Wie erstaunte ich, als sich daraus die dicke Wickenburg mit ihren

Eleonora Paříž stále srovnávala s Vídní. „Cizí“ tudíž poznávala v konfrontaci s „vlastním“. V naprosté většině případů „domácí“ v jejích očích „cizí“ předčilo. Francie dopadla ve srovnání s Rakousy lépe snad jen na poli „vysoké“ kultury: Eleonoru totiž nejvíce okouzly sbírky výtvarného umění²⁵⁸ či balet²⁵⁹ doprovázející operu. Zaujala ji také Botanická zahrada v centru Paříže, jedna z mála zelených ploch uprostřed města. Dlouho tam ale stejně nevydržela.²⁶⁰ Champs-Élysées ji naopak zklamaly. Chybělo jí více zeleně, na kterou byla z vídeňského Prateru zvyklá.²⁶¹

Do Paříže odjížděla s odporem a svůj negativní postoj nezměnila ani během svého pobytu. Prožívala téměř pořád smutek: „...já, odloučená od všeho, co mám skutečně ráda, odškodněním mi bylo, že se mohu dívat na zajímavé věci, ale srdce zůstávalo smutné“²⁶², jenž dokázaly trochu utišit jen záblesky „vlastního“: Rakušané účastníci se společenského života v městě nad Seinou²⁶³, dopisy z domova²⁶⁴ nebo třeba jen Attilova zbroj přivezená z Vídně²⁶⁵. Francouze nechovala v lásce nejen pro jejich (z Eleonořina pohledu) zhýralé mravy, ale také pro to, co jejich císař způsobil Rakušanům.²⁶⁶ Také jejich vztah věcem přesahujícím tento svět se jí zdál příliš mělký až bezbožný.²⁶⁷ Přitom Eleonora byla stejně jako její krajanky vedena k zbožnosti. Avšak například ve srovnání se Sidonií Hoyos se zdá, že její náboženské cítění nebylo přece jen až tolik vytríbené.²⁶⁸

Töchtern wand.“) SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, Reisebeschreibung der Comtesse Sidonie Hoyos wahrscheinlich aus dem Jahr 1842, inv. č. 243 – 245, kart. 18.

²⁵⁸ Milena LENDEROVÁ (ed.), *Paříž*, s. 176.

²⁵⁹ TAMTÉŽ, s. 172.

²⁶⁰ TAMTÉŽ, s. 177.

²⁶¹ TAMTÉŽ, s. 175.

²⁶² TAMTÉŽ, s. 170.

²⁶³ TAMTÉŽ, s. 170, 176, 177.

²⁶⁴ TAMTÉŽ, s. 175, 176.

²⁶⁵ TAMTÉŽ, s. 177.

²⁶⁶ Srv. s. 173, 175.

²⁶⁷ TAMTÉŽ, s. 170.

²⁶⁸ Sidonie Hoyos si často a pravidelně činila poznámky o tom, kdy a kde se účastnila mše svaté. Na své cestě po rakouských a německých zemích a Belgii se snažila nevynechat návštěvu žádného významnějšího kostela. Svoji víru ovšem neprožívala jen při bohoslužbách, ale v podstatě neustále. Její zápisky – v cestovním i osobním deníku – se k Bohu obracejí velmi často. Srv. SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, Reisebeschreibung der Comtesse Sidonie Hoyos wahrscheinlich aus dem Jahr 1842, inv. č. 243 – 245, kart. 18; TAMTÉŽ,

Šlechtičny byly vždy vychovávány²⁶⁹ k lásce k vlasti, takže se ani nelze Eleonoře divit, že ji všechny narážky na Rakousy – míněné vážně i v legraci – pobuřovaly.²⁷⁰ V jejím poznávání „cizího“ se výchova k úctě k rodné zemi, panovnickému rodu, rodině a Bohu projevovala naplno. Eleonora nikdy nedokázala vyjít z „vlastního“ směrem k „cizímu“, ani jedinkrát nepřekročila onen práh oddělující „domácí“ a „jiné“, a to i přesto, že se pohybovala pouze mezi sobě rovnými ve šlechtickém prostředí!²⁷¹ Ve chvíli, kdy se pohybovala „na hranici“ dvou světů či dokonce za ní (když kolem sebe neměla nic známého), se cítila vůbec nejhůře.

Sidonie na rozdíl od Eleonory nezažívala na své cestě žádná „muka“. Po vlasti se jí nepochybně stýskalo a těšila se, až se vrátí domů,²⁷² ale zároveň ze své cesty měla radost a dokázala si ji vychutnat: „...opustila jsem vlast na tuto krátkou dobu ráda a přesto jsem se rozloučila procítěně“²⁷³ Sidonie cestovala se svými nejbližšími, matkou a otcem, takže neměla tak velikou potřebu jako Eleonora neustále si domov nějak připomínat. Eleonoru sice také obklopovali blízcí, švagrové a bratři, ale přesto jasně cítila, že v Paříži nemá nikoho nejbližšího, partnera, o kterého by se mohla opřít.²⁷⁴ Právě proto, že Sidonie cestovala se svými rodiči za sestrou Julií do Grevenbroich ke Kolínu nad Rýnem, nechápala svoji výpravu jako „cestu do neznámého“. Nepřicházela také tolik jako Eleonora do kontaktu s „cizími“, protože nemusela. Na své cestě po německých zemích a Belgii v podstatě zůstala uzavřena v „domácím“, takže nezažívala žádné „kulturní šoky“.

Aufzeichnungen der Gräfin Sidonie Hoyos, verm. Gräfin Lažanský, 1838 – 1859, inv. č. 243 – 245, kart. 18.

²⁶⁹ O výchově Eleonory ze Schwarzenbergu více Marie BADALOVÁ, *Sestra*, s. 22 – 23.

²⁷⁰ TAMTÉŽ, s. 179 – 182.

²⁷¹ Eleonora si ani jedinkrát nezaznamenala, že by se setkala s někým z nižší společenské vrstvy. Jednou, když v centru Paříže při pěší procházce mýjela dav obyčejných lidí, si o tom hned učinila poznámku. Srv. TAMTÉŽ, s. 175.

²⁷² „In 3 Wochen in Wien.“ „Den 23. 5 Uhr abgereist, die liebe Heimath.“ „Ich begrüßte Österreich, ...“ SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, Reisebeschreibung der Comtesse Sidonie Hoyos wahrscheinlich aus dem Jahr 1842, inv. č. 243 – 245, kart. 18.

²⁷³ „...ich verließ gerne auf diese kurze Zeit das Vaterland, u[nd] doch nahm ich einen gefühlten Abschied.“ TAMTÉŽ.

²⁷⁴ Její bratři jí byli velikými vzory. Srv. Milena LENDEROVÁ (ed.), *Paříž*, s. 170, 178.

V jejím deníku se až na výjimky nesetkáme s hodnocením druhých lidí. Sidonie se na rozdíl od Eleonory pobyhovala stále ve stejném kulturním okruhu, v rakouských nebo německých zemích, kde pořád používala mateřštinu. O nikom nepronesla, že by měl výrazně jiné zvyklosti, byl pyšný, rozmařilý nebo nevychovaný. Když už se jí něco nelíbilo, své hodnocení negeneralizovala.²⁷⁵ V jejím deníku tak nenarážíme na žádné stereotypy.

Jak už jsme připomněli, Sidonie se na své cestě nepohybovala v nejvyšší společnosti. Do jaké míry to odpovídalo její pozici doma v Rakousích nevíme, jelikož ještě neproběhl žádný výzkum životního stylu její rodiny, resp. žen rodiny Hoyos. Jako hraběnka ale každopádně neměla přístup do nejvyšších společenských kruhů. Proto jí ani nečinilo problémy navázat kontakt s někým obyčejným: „Šla jsem nahoru a bavila jsem se s jedním starým sedlákem.“²⁷⁶ Jestliže si ale své setkání s někým odjinud, „cizím“, zaznamenala, považovala to pravděpodobně za mimořádné.

Podívejme se nyní podrobněji na to, co Sidonii na její cestě nejvíce zaujalo, a zkusme odvodit, proč ji upoutalo právě to. Pro to, abychom rozhodli, co nejvíce vzbudilo její pozornost, musíme srovnat její hodnocení vyřčená v jednotlivých situacích a takříkajíc „porovnat jejich intenzitu“. Pokud se Sidonii něco líbilo, charakterizovala to přívlastkovou škálou pěkné – hezké – překrásné (ve smyslu velkolepé) – nádherné – překrásné – nevýslovně krásné²⁷⁷, případně malebné, přátelské či plodné.²⁷⁸ Negativní charakteristiky vyjadřovala nejčastěji výrazem šeredný, špinavý, plochý²⁷⁹, pustý či nudný.²⁸⁰

²⁷⁵ Například v Bad Ischlu ji během návštěvy jistá dáma osobně nepřijala, což Sidonie musela považovat za nezdvořilé. Onu dámu ovšem nijak neodsoudila a událost, pro ni jistě nesmírně trapnou, nijak nehodnotila.: „Dann zu *Marie Bowkette* [?], die mich nicht empfing.“ SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, Reisebeschreibung der Comtesse Sidonie Hoyos wahrscheinlich aus dem Jahr 1842, inv. č. 243 – 245, kart. 18.

²⁷⁶ „Ich ging worauf u[nd] unterhielt mich mit einem alten Bauern.“ TAMTÉŽ.

²⁷⁷ Schön – hübsch – herrlich – prächtig – gar schön – gar hübsch – unaussprechlich schön. TAMTÉŽ.

²⁷⁸ Malerisch, freundlich, fruchtbar. TAMTÉŽ.

²⁷⁹ Sidonie velmi oceňuje, je-li krajina zvlněná až hornatá: „[Od] Amstetten k Strembergu nádherný řetězec hor. Také hodně sněhu.“ („Amstetten bis Stremberg herrliche Gebirgsskette. Auch viel Schnee.“) Naopak plochý reliéf ji připadá ošklivý: „Okolí bylo opět šeredně ploché.“ („Die Gegend war wieder garstig flach.“) TAMTÉŽ.

Přívlastek překrásný (*herrlich*) používala vůbec nejčastěji. Zjednodušeně lze tvrdit, že pro Sidonii bylo překrásné vše, co nějak souviselo s jejím domovem, vírou²⁸¹ a etickou výchovou v duchu filantropismu. Co jí připomnělo domov, jsme již zmínili. Silné duchovní zážitky prožívala především v gotických kostelech. Architektonické ztvárnění i sochařské vybavení obdivovala tím více, čím více bylo více (ve smyslu čistoty stylu) gotické. Tak například řezenský dóm sv. Petra „...*je vystavěn překrásně goticky*.“²⁸², stejně jako kostel Naší milé Panny Marie v Norimberku²⁸³, katedrála v Cáchách²⁸⁴ či katedrála v Ulmu²⁸⁵. Nešlo jí ale vůbec o kvalitu řemeslného provedení, nýbrž o to, jak moc se člověk v té či oné katedrále přibližuje k Bohu: „*Ty vysoké pilíře, které se setkávají se špičkou klenby, jsou nekonečně krásné ve své výšce a jednoduchosti. Široká okna, která brzy [blízko země] začínají a zdvíhají se až k vrcholu klenby [a jsou] vyzdobena jen několika barvami, dávají chóru přátelské světlo, které příjemně působí na ducha, pozdvihuje jej k modlitbě. Celá stavba mi připadala jako pomník světla, který tíhne k nebi*.“²⁸⁶ Sidonie vnímala gotiku jako „nejduchovnější styl“, jako styl, který umožňuje člověku, aby se ve své modlitbě oddal Bohu intenzivněji než je běžné. Sidonie, vychovávaná v hluboké zbožnosti, se právě proto v gotických svatostáncích cítila tak příjemně.

Podobný, téměř mystický zážitek zakusila při prohlídce jednoho z mnichovských kostelů při pohledu na obraz Madony od Guida Reniho: „*Nezapomenutelný dojem Madony od Guida Reniho. Nesena dvěma*

²⁸⁰ Garstig, schmutzig, flach, öde, langweilig. TAMTÉŽ.

²⁸¹ V deníku Gabriely ze Schwarzenbergu sice neobjevíme takové náboženské zapálení, ale následujícím citátem můžeme ilustrovat, že svatostánek, na nějž není zvyklá a který jí připadá málo duchovní, se jí nelíbí: „*Pak jsme se šli podívat do protestantského kostela, který se mi však nelíbil, protože se podobal spíš divadlu, než kostelu*.“ Milena LENDEROVÁ – Jarmila PLŠKOVÁ (edd.), *Gabriela ze Schwarzenbergu*, s. 75.

²⁸² „...*ist herrlich gothisch gebaut*.“ SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, Reisebeschreibung der Comtesse Sidonie Hoyos wahrscheinlich aus dem Jahr 1842, inv. č. 243 – 245, kart. 18.

²⁸³ TAMTÉŽ.

²⁸⁴ TAMTÉŽ.

²⁸⁵ TAMTÉŽ.

²⁸⁶ „*Die hohen Pfeiler, die sich mit Spitzgewölbe begegnen, sind unendlich schön, in ihrer Höhe u[nd] Einfachheit. Die breiten Fenster, die früh anfangen u[nd] bis zum Spinnengewölbe sich erheben, nur mit wenig Glasgemälde geziert, geben dem Chor ein freundliches Licht, welche[!] auf den Geist einen angenehmen Eindruck macht, sie[!] zum Gebeth erhebt. Der ganze Bau schien mir ein Lichtgedenken, der zum Himmel strebt*.“ TAMTÉŽ.

anděly, vznášejí se na oblacích. Paže vzhůru, její tvář je zalita světlem. Boží oko se dívá k nebi, blaženost a božská touha je jasem tohoto obrazu a přece tolik klidu v celém ztvárnění, které se povznáší [prostřednictvím] Ducha (podtrhla S. H.).“²⁸⁷

Co mají gotické katedrály i zmíněný obraz od slavného malíře doby raně barokní společného? Prvek světla. Světlo, které k „malému člověku“ proniká shora, světlo, jež člověka jako neviditelná ruka přitahuje k Bohu, světlo, jež člověk více cítí než vidí. Účinky světla velmi silně zakouší, což mu přináší intenzivnější zážitek než pouhý prožitek zprostředkovaný zrakem. Navíc když Sidonie věřila, že světlo vysílá k člověku Bůh, prožívala všechny „prosluněné okamžiky“ velmi hluboce.

Sidonie byla „paprsky od Boha oslněna“ nejen v prostředí chrámů (kde její zážitky musely být díky posvěcené půdě znásobené), ale i v přírodě. Fascinace světlem je leitmovitem Sidoniina cestovního deníku. Téměř na každé stránce jejích zápisků nalezneme nějakou připomínku oné životadárné energie: *„Jen zřídka nás potěšil záblesk slunce a slunce je přece tak nutné nejen pro obraz, aby se ukázal v pěkných barvách, ale ještě pro člověka, který je musí vnímat a cítit.“*²⁸⁸ Nebo na jiném místě: *„...v radostném očekávání slunce, které by mi mělo osvětlit vše pěkné, jsem usnula...“*²⁸⁹ Také v bavorských Alpách, v oblasti Chiemsee, prožila neopakovatelné zážitky: *„...a běžela jsem na jednu vyvýšeninu těch pěkných hor. – Cesta to byla pěkná, oslavená sluncem, velmi jsem si ji užila. Cítila jsem se tak šťastná, moje duše byla svobodná přijmout všechny pěkné dojmy.“*²⁹⁰

²⁸⁷ „Unvergeßlicher Eindruck der Madonna v[on] Giudo Reni. Von 2 Engel getragen, schwebt sie auf Wolken. Die Arme nach oben, ihr Haut ist von Lichte umflossen. Das heilige Auge schaut den Himmel, Glückseligkeit u[nd] h[eilige] Sehnsucht ist d[er] Glanz des Bildes u[nd] doch ist so viel Ruhe in der ganzen Gestalt, die nur durch den Geist (podtrhla S. H.) gehoben wird.“ TAMTÉŽ.

²⁸⁸ „Nur selten erfreute uns ein Sonnenblick u[nd] die Sonne ist doch so nöthig nicht nur für das Bild, um es in schönen Farben zu zeigen, sondern noch für den Menschen, der es auffassen, empfinden soll.“ TAMTÉŽ.

²⁸⁹ „...in froher Erwartung der Sonne, die mir alle das Schöne beleuchten sollte, schlief ich ein...“ TAMTÉŽ.

²⁹⁰ „...u[nd] lief auf eine Anhöhe der schönen Bergen zu. – Es war ein schöner genußreicher Gang mit Sonne verherrlicht. Ich fühlte mich so glücklich, meine Seele war frei, alle schöne Eindrücke aufzunehmen.“ TAMTÉŽ.

Sidonie se právě v těch pasážích svého cestovního deníku, kde zaznamenává své zážitky z přírody umocněné „božím světlem“, nejvíce přibližuje stylu Sophie La Roche: „...*moje duše byla pohnuta a proniknuta... Myslela jsem si, že toho štěstí, které jsem si užívala, nejsem hodna, pokud jsem neukázala svoji duši nebi tak čistou jako vzduch, který jsem dýchala.*“²⁹¹ Víme již se Sidoniiny knihy básní, že Sophie La Roche znala, že ji četla a že si z jejího díla činila poznámky.²⁹² Proto smíme předpokládat, že Sidonie vylíčila své zážitky z přírody stylem „à la La Roche“²⁹³, aby se své oblíbené autorce přiblížila. Tím ovšem může předpokládaná „autenticita“ (ve smyslu individuálního přístupu) Sidoniiných zápisků klesat. Ale také nemusí. Sidonie mohla hru světla a stínu v přírodě prožívat nesmírně hluboce jakožto projev boží přítomnosti kolem nás. Podobnost s dílem Sophie La Roche stoprocentně potvrdit nemůžeme. Sidonie se mohla inspirovat též jiným autorem či autorkou píšící cituplně o svých duševních a duchovních pohnutkách a prožitcích.

S intenzivními zážitky z přírody, jež je prosluněna, souvisí i Sidoniina záliba v rozličných vyhlídkách, jako například té z terasy zámku Wolfsbrunn u Heidelbergu: „*Přátelská zeleň ohraničuje staré zdi. Nádherný břecťan se táhne při stěnách. Z terasy má člověk skutečně překrásný výhled na zámek Heidel, údolí Nekarů a... stříbrný pruh Rýna.*“²⁹⁴ Ve svých poznámkách s železnou pravidelností upozorňovala

²⁹¹ „...*meine Seele war bewegt und durchdrungen... Ich dachte des Glücks unwürdig zu seyn, das ich genoß, wenn ich nicht meine Seele dem Himmel so rein zeigte, wie die Luft, welche ich athmete.*“ Sophie L A ROCHE, *Tagebuch einer Reise durch die Schweiz*, s. 260.

²⁹² SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, kniha básní 1837 – 1866, inv. č. 243 – 245, kart. 18.

²⁹³ Ještě výrazněji než v cestovním deníku, se vliv Sophie La Roche – či jiného autora píšícího v podobném duchu – projevuje v Sidoniině intimním deníku. Například následující pasáž je jako „vystřižená“ z deníků Sophie La Roche: „*Snažila jsem se jí přiblížit, jenže byla tam stále Rudolphine T.[?], která naše pohledy a poloviční slova chtěla objasnit... Slza plavala v jejím oku, když mi ta slova šeptala. Věděla jsem vše. Všechny otázky. Všechna slova lásky mi zůstala na jazyku...*“ („*Ich suchte mich ihr zu nähren, doch da war immer Rudolphine T.[?], die unsere Blicke u[nd] halben Worte deuten wollte... Eine Thräne schwamm in ihren Auge, als sie mir die Worte flüsterte. Ich wußte alles. Alle Fragen. Alle Worte der Liebe blieben mir auf der Zunge...*“) SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, Aufzeichnungen der Gräfin Sidonie Hoyos, verm. Gräfin Lažanský, 1838 – 1859, inv. č. 243 – 245, kart. 18.

²⁹⁴ „*Freundliches Grün gränzt die alten Mauer. Herrliches Eupfeu zieht sich an den Wänden. Von der Terasse hat man eine gar prächtige Aussicht nach dem Schloß Heidel,*

na pěkné výhledy či překrásné pohledy na zvlněnou krajinu, kde se střídají²⁹⁵ pole s loukami i lesy. Naopak za nudné a nepěkné považovala vše, co bylo ploché. Malebné byly nejčastěji památky hmotné kultury.

Poslední citát ze Sidoniina cestovního deníku nás ujistí, že Sidonie byla vychovávána k hluboké zbožnosti a zároveň lásce k bližním, bez níž by její víra nebyla naplněna. Při návštěvě špitálu ve Würzburgu si poznamenala: „*Juliův špitál založený jedním biskupem. Pěkná stavba, ještě pěknější dílo milosrdenství. V zakládacím dopise stojí: nemocní nemají být jen léčeni, nýbrž má se jim také dobře dařit.*“²⁹⁶

V deníku Gabriely ze Schwarzenbergu na první pohled upoutá její nadšení pro venkov. S radostí v oku mnohokrát spočinula na „*půvabných*“ venkovských domcích či „*nádherném*“ dobytku pasoucím se na svěžích svazích.²⁹⁷ Gabriela nepochybně ze svého kočáru neviděla žádnou špínu a necítila zápach dobytka, jinak by si venkov tak nezamilovala. Za průkopníka ve vnímání venkova jakožto rurální idyly lze považovat Rousseaua, jenž ovlivnil celou řadu dalších filosofů, spisovatelů²⁹⁸, vychovatelů, a tím i šlechtu. Gabriela tak

dem Nekar Thal u[nd]... silber Streif Rhein.“ SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, Reisebeschreibung der Comtesse Sidonie Hoyos wahrscheinlich aus dem Jahr 1842, inv. č. 243 – 245, kart. 18.

²⁹⁵ Stejně se vyslovuje i Sophie La Roche. Srv. Sophie L A ROCHE, *Tagebuch einer Reise durch die Schweiz*, s. 111, 118 a další.

²⁹⁶ „*Julius Spital von einem Bischof gestiftet. Schönes Bauwerk, noch schöneres Werk d[er] Barmherzigkeit. – Im Stiftungsbrief steht: die Kranken sollen nicht nur geheilt, sondern es soll ihnen auch gut gehen.*“ SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, Reisebeschreibung der Comtesse Sidonie Hoyos wahrscheinlich aus dem Jahr 1842, inv. č. 243 – 245, kart. 18.

²⁹⁷ Milena LENDEROVÁ – Jarmila PLŠKOVÁ (edd.), *Gabriela ze Schwarzenbergu*, s. 81, 89, 91, 109.

²⁹⁸ Srv. například postřehy Sophie La Roche ze Švýcarska: „*V jednom pěkném smrkovém lese jsme viděli ty první švýcarské krávy se svým pastýřem během poledního klidu a šli jsme vesele na polévku do hostince U Jelena, kde jsme ve velmi pěkné čisté místnosti měli výhled na kolem tekoucí Rýn a skvělé zahrady, které jsou rozloženy na obou březích.*“ („*In einem schönen Fichtenwald sahen wir die ersten Schweizer Kühe mit ihrem Hirten in der Mittagsruhe, und kamen zu unserer Suppe heiber in den Gasthof zum Hirsch, wo wir in einem sehr reinlichen Zimmer den Anblick des vorbei fließenden Rhein, und der artigen Gärten hatten, welche an den beiden Unfern angelegt sind.*“) Sophie L A ROCHE, *Tagebuch einer Reise durch die Schweiz*, s. 68. Z citátu je kromě jiného zřejmé, že už v době cesty Sophie La Roche mělo Švýcarsko pověst „ráje na zemi“, kde je vše čisté, upravené a svobodné (podle tehdejšího mínění i poddaní a dobytek). Sophie La Roche tedy cestovala do „helvétské země“ s jasným úmyslem – zakusit onu idylu, kterou prožil i její velký vzor Rousseau na vlastní kůži. Srv. TAMTÉŽ, s. 64, 101, 109 – 110, 206 a další.

ve výše zmíněných pasážích svého deníku rousseauovskou výchovu nezapře.²⁹⁹

U Gabriely je také patrné, kdy se ve svém psaní nechala vést literárními vzory. Popisné pasáže se tehdy mění v reflexivní. Na první pohled ale poznáme, že se nejedná o „pravou reflexi“, neboť Gabriela píše jinak nespontánně až strojeně.³⁰⁰ Možná že právě za tyto potřeby ji „cenzoři“ jejího deníku pochválili, neboť tím prokázala, že se pilně učí a vyzná se v literatuře.

Závěrem shrňme, co šlechtičny na cestách nejvíce zaujalo. Jejich putování do „cizích“ zemí lze charakterizovat jako hledání „vlastního“ v „cizím“. Až na výjimky³⁰¹ upoutalo jejich pozornost nejvíce právě to, co jim nejsilněji připomnělo domov, nejlépe odpovídalo vychování a vzdělání, co přesně zapadalo do rámce jejich zkušeností, nijak výrazně nevybočovalo ze vzorců chování a jednání. Na základě studovaných pramenů se zdá, že jakýkoliv větší odklon od vytýčeného kurzu (čili od výchovy či od toho, na co byly doma zvyklé), byl nazírán negativně. Vzpomeňme jen na negativní vnímání rozmarů přírody, porušení etikety, (případné) vystoupení z genderových rolí, rozhořčení nad špínou či odlišnými francouzskými manýry.

Příslušnice modré krve měly snahu nevybočit ze svých genderových rolí čili příliš se neodklonit od dobového „la roche-posseltovského diskurzu“. Dámy se ani jednou nebouřily proti mechanismům, které je nějak vylučovaly z aktivní sféry života. Tím, že dobovému diskurzu, ať už v každodenní cestovatelské realitě nebo při psaní svých deníků (věrností jistým literárním vzorům), přitakávaly, přesouvaly se v podstatě z pozice objektu do pozice subjektu diskurzu, čímž vlastně dobový diskurz spoluutvářely. Nebyly v žádném případě jeho „obětí“. Právě naopak: „osnovatelky“.

²⁹⁹ Znalost Rousseauových děl Gabriele nejspíše zprostředkovala babička Marie Anna. Srv. Zdeněk BEZECNÝ, *Marie Anna ze Schwarzenbergu*, in: Milena LENDEROVÁ a kol. (edd.), *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002, s. 155-164.

³⁰⁰ Srv. Milena LENDEROVÁ – Jarmila PLŠKOVÁ (edd.), *Gabriela ze Schwarzenbergu*, s. 97, 105 – 106.

³⁰¹ Srv. zálibu Gabriely ze Schwarzenbergu v koupání v moři.

5. Závěr

V úvodních pasážích této práce jsme se ptali, jak je vůbec možné, že se šlechtičny z habsburské monarchie tak často pohybovaly na cestách, když podle dobového diskurzu měly přijmout roli stabilní a pasivní „čekatelky“. Dále nás zajímalo, jaké motivy je vedly k cestování, jaký smysl a charakter měly jejich cesty za hranice domoviny a jak cestovatelky poznávaly „jiné“ případně „cizí“.

Na výše zmíněné otázky nelze odpovědět s jistotou. Je možné jen nabídnout několik „řešení“, která ovšem nemusejí být zcela správná ani konečná. Čím déle jsme totiž zkoumali dobové prameny, tím intenzivněji jsme si uvědomovali, že zodpovědět položené otázky jednoznačně a bez pochybností prostě nelze. Studované prameny nelze luštit jako křížovku, jejímž řešením je jedna tajenka. Skrývají v sobě obrovské množství, někdy i protikladných, výpovědí, které lze interpretovat vícero způsoby. Naše odpovědi na vytýčené otázky proto mají charakter hypotézy.

Přestože dobový diskurz (v naší práci prezentovaný díly Jeana Jacquese Rousseaua, Sophie La Roche a Franze Posselta) ženu umisťoval do sféry privátní a přisuzoval jí roli pasivní a stabilní „čekatelky“, umožňoval jí zároveň na určitou dobu opustit domácí prostředí. Žena se směla vydávat na cesty ovšem jen za toho předpokladu, že se během nich „zušlechťovala“, prohlubovala, případně upevňovala vzdělání a současně si osvojovala ctnosti potřebné pro mravní život vedený v domácnosti. Směla cestovat, pakliže se ani v „cizím“ prostředí své role nezřekla. „Překročit práh domu“ mohla jen v tom případě, vzala-li si část „vlastního“ s sebou. „Vlastní“ bylo zastoupeno rodinnými příslušníky, případně známým služebnictvem, vhodně zvoleným a vybaveným dopravním prostředkem, správně vybraným oblečením a návštěvami míst, které měly něco společného s kulturou cestovatelek. Šlechtičny cestovaly tak, aby se i na cestě „cizím“ cítily jako ve „vlastním“. Nechtěly a ani nesměly opustit své role, aby neklesly v očích „druhých“. Jakékoliv vybočení z tradičních genderových rolí bylo totiž vnímáno negativně a následně i odsuzováno.

Putování šlechtičen za hranice domoviny lze popsat jako hledání „vlastního“ v „cizím“. Urozené dámy poznávané *kategorizovaly* tak, že vybíraly určité – jazykem psychologů – *ego-vztažné* znaky, které zařazovaly do rámce svých zkušeností. Upoutalo je to, co se nějak dotýkalo jejich rodné země, rodiny a výchovy. Co vybočovalo ze sféry jejich dosavadních zkušeností, většinou nechápaly a odsuzovaly; poznávaným objektům *přisuzovaly* určité vlastnosti, které v tomto případě *hodnotily* negativně. Protože z poznávaných skutečností *seletovaly* pouze určité aspekty a ty pak považovaly za typické, přispívaly tak k vytváření *stereotypů*. V jejich poznávání „druhé“ se projevoval i princip *inference*: šlechtičny velmi jemně odhalovaly emoční stav objektu, jinými slovy „vycítily“, co z objektu vyzařuje, co se skrývá za jeho vnější maskou. Šlechtičny „druhé“ ve většině případů konstruovaly jako „ty cizí“ a současně se od nich odvracely a snižovaly jejich hodnotu, čímž posilovaly svoji vlastní pozici. V jejich denících se tak projevil *othering*, čili proces *distancování se* od vytvářeného obrazu tím způsobem, že představovaly sebe „v lepším světle“.

Na základě výzkumu studovaných pramenů předpokládáme, že se rituál předsvatební *vzdělávací cesty* za zemské hranice prosazoval postupně od konce osmnáctého století do šlechtické dívčí výchovy spolu s recepcí ideálů *Empfindsamkeit* a myšlenek Francouzské revoluce. Dobovému genderovému diskurzu v zásadě neodporoval, protože šlechtična během svého putování „cizím“ svoji identitu pasivní a stabilní „čekatelky“ daleko více upevňovala, než nerušovala. Příslušnice „modré krve“ se od dobového diskurzu neodvracely na stránkách svých cestovních deníků ani způsobem cestování, čímž přispívaly k formování diskurzu.

Ediční poznámka

Cestovní deník Sidonie Hoyos z roku 1842 se nachází v klatovské pobočce Státního oblastního archivu v Plzni. Rodinný archiv manětínské větve Lažanských nepatří mezi nejbohatší fondy, ale přece v něm lze nalézt unikátní prameny. Především dosud nevyužité prameny osobního charakteru vztahující se k Sidonii Hoyos, provdané Lažanské, nabízejí badateli zajímavou možnost nahlédnout do života jedné z nositelek „modré krve“. Z dochovaných pramenů lze studovat její léta dospívání i období po sňatku.

V následující edici představujeme čtenáři pouze Sidoniin cestovní deník. Editovaný deník si Sidonie vedla během cesty do Porýní a Belgie na jaře a v létě roku 1842. Na sedmdesáti pěti stránkách formátu A6 se mladá hraběnka rozepisuje o svých zážitcích z cesty. Její písmo není úhledné, takže zvládnout deník po stránce paleografické se ukázalo jako dosti problematické. Nakonec se ale podařilo většinu zápisků identifikovat. Nečitelné pasáže jsme označili otazníkem v hranatých závorkách [?], pravopisné chyby vykřičníkem v hranatých závorkách [!], škrty jsme ohraničili dvěma šipkami <>. Neúplné zápisy jsme doplnili o údaje, které jsme umístili do hranatých závorek. Místa, která vůbec nedávala smysl, jsme zcela vypustili a označili třemi tečkami v hranatých závorkách [...]. V poznámkách pod čarou jsme se čtenáři snažili co nejvíce ulehčit četbu deníku.

Deník jsme se rozhodli nepřekládat, aby čtenář mohl sám posoudit jazyk originálu. Text originálu jsme zachovali nejen v původní jazykové, ale i pravopisné podobě. Doplnili jsme podle smyslu jen čárky a velká písmena na začátku věty. Též jsme kvůli přehlednosti podtrhli všechna vlastní jména i zeměpisné názvy. Jednotlivé stránky v Sidoniině deníku jsme v edici označili čísly 1. – 75.

Edice cestovního deníku Sidonie Hoyos

1.

Reisebeschreibung der Comtesse Sidonie Hoyos wahrscheinlich aus dem Jahr 1842.

2.

Mit Leichtsinn verließ ich Wien, die zurückbleibenden plenreictirte[?]. In Pertchling[?] aßen wir um 1 Uhr, während etwas am Wagen gemacht wurde. Bis dahin ist die Gegend freundlich aber uninteresant. Zeitendorf schönes Schloß. Gehört Beraldingen[?]. Servitenkloster Schneeberg³⁰². Pottenbrunn³⁰³ gehört Bergen. Originelles Schloß mit Gallerie. Thurm, Dato[?] Gallerie. St. Pölten³⁰⁴.

Teufel Hof. Feldmarschal Lieutenant Mack, durch die für uns so unglückliche affaire bei Ulm in Ungnade

3.

gefallen, auf eine Festung gebracht; Fürst Schwarzenberg erbittet ihm die Gnade des Kaisers.

Molk[!] ³⁰⁵ 1700 gebaut. Herrliche Aussicht. Schöne Bäumen in der Abtei u[nd] am Platz Bersenbeg.

Ist u[nd] Bersenbeg verkauft v[on] cousine Palfy geb[orene] Hoyos³⁰⁶ 15000 Fl.³⁰⁷ Zu Kammelbach angekommen um 8 Uhr. Ich wollte mir hier keine Hütte bauen, aber die Hütter mitnehmen. Gutes reines Gasthaus Zum schwarzen Adler, herrliches Nachtlager.

4.

³⁰² Dolní Rakousy, diecéze Linec.

³⁰³ Dolní Rakousy, v obvodu St. Pölten. Na konci 16. století byl starý pottenbrunnský vodní hrad rozšířen na renesanční zámek s charakteristickými kruhovými Galeriami pod valbovou dvojitou sedlovou střechou. Také románský bergfrid byl tehdy opatřen galerií. Na počátku 19. století byl zřízen anglický park, který byl doplněn romantickými stavbami jako například gloriem, chrámem v gotickém stylu, poustevnou a lázničkami. Čerpáno z <http://www.pottenbrunn.at/>, 4. 4. 2007.

³⁰⁴ Centrum Dolních Rakous.

³⁰⁵ Správně Melk.

³⁰⁶ Podle Wurzbacha byla jedinou příslušnicí Hoyosů provdanou do rodu Pálffy hraběnka Ernestine (1764 - ?). Vzala si Karla Pálffy (1767 – 1823). Viz genealogické tabulky rodu Hoyos a Pálffy. Constant von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich* 9, Wien 1863. TAMTÉŽ, 21. díl, Wien 1870.

³⁰⁷ Fl.= florenů (zlatých)

Nach 5 Uhr abgereist, da uns Vater warten ließ. Die Ips. Amstetten³⁰⁸ bis Stremberg herrliche Gebirgsskette. Auch viel Schnee. Brücke über die Enns³⁰⁹ von Oberst Klafstock (deutschmeister) gegen die Franzosen vertheitigt, Theresien Kreuz.

Linz hübsche Stadt, schöne Lage. Wenn alle Menschen hier angenehm wären, würde ich hier gerne weilen – Schade! Während das Essen bereitet wurde, ging ich mit Vater Oktavie Gilleis besuchen, die hier obern bei den grünen Schweisternist. Leider

5.

hatten wir nicht genug Zeit, um das Gebäude ganz in Augenschein zu nehmen, welches mir recht geräumig scheint. Einen Augenblick gingen wir in die Kapelle. Sehr lieblich mit farbigen Fenstern. Noch nehmen sie keine kranken auf, da das Kloster ein Geschenk des Erz[h]erzogs Max, noch nicht völlig eingerichtet ist.

Nach kurzem Aufenthalt eilten wir ins Gasthaus Zur Kanone, wo wir ein gutes theures Mittagmahl verzehrt, u[nd] uns H[err] Lavran Gesellschaft leistete.

6.

Um ½ 2 waren wir wieder im Wagen, auf der schönen Straße, die über eine halbe Stunde dem Ufer der Donau folgt. Einzelne Häuser, ein Städtchen vom entgegengesetzten Ufer, gewährte uns freundliche Aussichten. Nicht weit von Linz erblickt man einige Festungs Thürme des Erzh[erzogs] Max, die hier mit ihren Feuerschlünden die Donau beschützen, über die Felsenkrippen, über die die Kanonen nicht bestreichen können, ziehen sich starke Mauern von beiden Seiten bis zum Ufer hinab.

7.

Der Donau verlassend wird. Die Gegend flacher u[nd] wir schliefen sanft. Zu Baiernbach³¹⁰ überraschten mich die Häuser, die ich nur durch Bilder gekannt. Meistens ganz von Holz gebaut, mit Gallerien versehen, wo einige Blumenstecke[!] gar freundlich stehen. Die glatten Dächer sind

³⁰⁸ Město v Dolních Rakousích.

³⁰⁹ Enns, jižní přítok Dunaje, hlavní řeka v severozápadním Štýrsku. Do Dunaje ústí u Mauthausenu. Čerpáno z <http://www.aeiou.at/aeiou.encyclop.e/e632135.htm>, 4. 4. 2007.

³¹⁰ Městečko západně od Lince.

mit Steinen beschwert. Es war schon dunkel als wir in Schärding³¹¹ ankamen, wo wir bei der alten Post die Nacht einkehrten, angenehm erfreut war ich, daher das ändern. Morgens über das freundliche Städtchen, welches sich bis zu den

8.

Ufern des Inns herabzieht, der hier die natürliche Grenze von Österreich u[nd] Bayern macht. Sonderbar, auf diese ich verließ gerne auf diese kurze Zeit, das Vaterland, u[nd] doch nahm ich einen gefühlten Abschied. Durch zwei Posten, blieb die Gegend uninteressant, denn aber führt die Straße über niedern bewaldete Berge, wo man öfters freundliche Aussichten auf weite offene Thäler genießt. Die Kultur trägt viel zur Verschönerung bei. Hübsch sind die Häuser, die hier nach diese[] Bauart wie in Oberösterreich. Einzelne schöne Bauernhöfe umgeben von Wiesen u[nd]

9.

blühenden Bäumen, geben ein Bild des freudlichen Glückes, so ist der Eindruck für den Reisenden, - möge den bewahren, es nachfühlen. Straubing³¹² ist eine schöne Stadt mit alten Häusern am Platz, hübscher Brunnen, alte Kirchen mit viereckiger Thurm, der wieder ein kleines Thürmchen trägt. Die Donau fließt dicht bei Straubing vorbei.

Zu Regensburg kamen wir noch bei Tage an, u[nd] benutzten die Lichtstunden um die Stadt zu besichtigen.

Sie ist groß, doch öde. Der Dom³¹³ ist herrlich gothisch gebaut.

10.

Um die Kirche sind Strebepfeiler angereiht, die auf Bögen ruhen um so nicht die tarraste Gänge zu unterbrechen, die um die Kirche laufen.

Innen ist die Kirche im Vergleich mit der gothischen Überladung von Außen zu einfach. Zwei Säulenreihen theilen die Kirche in 3 Theilen. Zu der Mitte der Kirche steht ein Monument Philipp Wilhelm Herzog v[on] Bayern, der als Cardinal starb.

³¹¹ Město na hranicích Horních Rakous a Bavorska. Nachází se ještě v Horních Rakousích.

³¹² Město v Bavorsku na Dunaji.

³¹³ Katedrála sv. Petra byla založena již v 8. století. Největší její část ovšem pochází z doby vrcholné gotiky. Srv. http://de.wikipedia.org/wiki/Regensburger_Dom, 31. 3. 2007.

11.

Die knienade Gestalt des Herzogs scheint mir gut. Der Hauptaltar ist von Silber, der Kirche von Fugger geschenkt, dessen Grab auch daselbst. – Die ganz färbigen Glasfenster erhalten der Kirche ein ehrwürdiges dunkel. Der sitzige König ließ vor kurzen in der Kirche 6 Altaren bauen, mit gothischen Verzierungen. Ein Brunnen ist in der Kirche, wo jährlich das Wasser zum Weihen geschöpft wird.

Das Sakrament Häuschen. - Das Rathhaus u[nd] mehrere Kirchen bewunderten

12.

wir nur von Außen. Als wir im Gasth[aus] Zu den 3 Helmen kamen, war es schon so dunkel, daß ich die Aussicht v[om] Fenster nur mit wenigen Strichen andeuten konnte.

Den 4 ten früh 5 Uhr Fahrt mit Vater zur Walhalla³¹⁴, 1 Stunde von Regensburg. Ein Tempel zur Erinnerung aller großen Geister Deutschlands. Erbaut v[on] Klenze³¹⁵. Ein einziger Bau. Den Tempel möchte ich mit unsern[!] Theseus Tempel vergleichen doch im Großen, 52 dorische Säulen, gab's 1 Klafter³¹⁶ Durchmesser 33 hoch, umgeben den Tempel.

13.

An der Vorderseite doppelte Säulen, die ein Frontispise tragen von cararischen Marmor; der auf eine geschichtliche Handlung, ich glaube v[on] Karl d[er] Große vorgestellt, das Innern d[es] Tempels, den die Lichte von Oben erhelt, ist herrlich, ganz von Marmor, die Decke v[on] Eisen. „Eine Frise“ in Relief von cararischen Marmor en reli mit geschichtlichen Darstellungen darüber coreichen[?] u[nd] Balcone. Die Hauptloge ist gegenüber dem Eingang, von 6 jonischen Säulen getragen.

³¹⁴ Památník nedaleko od Řezna, kde se od roku 1842 uctívají osobnosti nějak spjaté s německou kulturou. Památník slavnostně otevřel Ludvík I. Bavorský 18. října 1842. http://de.wikipedia.org/wiki/Walhalla_%28Denkmal%29, 30. 3. 2007. Když Walhallu navštívila Sidonie Hoyos, připravovalo se právě její otevření.

³¹⁵ Leo von Klenze byl německý klasicistní architekt, malíř a spisovatel, který žil v letech 1784 až 1864. Jako dvorní architekt krále Ludvíka I. Bavorského dal Mnichovu novou klasicistní tvář. Mimo jiné vyprojektoval i Walhallu u Řezna. Srv. http://de.wikipedia.org/wiki/Leo_von_Klenze, 31. 3. 2007.

³¹⁶ Stará délková a prostová míra.

Eine solche Säule ist 20 Fuß hoch u[nd] aus einem Stück rothen Marmor v[on] Untersberg³¹⁷. Der Fußboden ist von mehreren Farben

14.

zusammengesetzt, dazu der Marmor aus Bayern, Tirol Salzburgischen bezogen.

3 Platten sind in den Fußboden gefügt. Auf der ersten steht Ersonnen 1815. 2te begonnen 1832, vollendet den 18ten 1842.

An diesem Tage will der König³¹⁸ ein großes Fest zur Einweihung geben, wozu er alle Monarchen Deutschlands eingeladen. Die Wände sind v[on] rothen Mramor, daran Tastamente für Busten, die noch in München. Die Namen der Großen, deren Busten nicht zu finden waren, sind an der Wand mit großen Goldbuchstaben

15.

verzeichnet. Die Decke ist ganz von Eisen mit Vegoldung überladen. Das Dach von Kupfer. Den 4ten um 9 Uhr verließen wir Regensburg nachdem wir uns mit Rostbraten Erdäpfel gestärkt, indem wir nicht Mittag halten wollten, um ohne Aufenthalt unseren Weg nach Nürnberg zu verfolgen.

Es lüstete uns noch wahrlich nicht danach, so garstig, öde war die Gegend, die wir durchfahren. Zu Nürnberg kamen wir leider spät an; neugierig drehte ich meinen Kopf zum Fenster hinaus

16.

u[nd] kannte doch nur die Umriss u[nd] Schatten der vielen Thürme etc. sehen -. Meinem Geiste wurden sie aber doch zu schöner Bilder, u[nd] in froher Erwartung der Sonne, die mir alle das Schöne beleuchten sollte, schlief ich ein, freute mich aber früher nach einer guten Wildente, die in meinen! Magen flag.

³¹⁷ Lokalita nedaleko od Salcburku.

³¹⁸ Jedná se o krále Ludvíka I., který nastoupil na trůn po svém otci Maxmiliánovi roku 1825. Podporoval vědy a především výtvarné umění. Přeložil univerzitu z Landshutu do Mnichova, založil Walhallu, Glyptotéku i Pinakotéku. Roku 1835 nechal vystavět dráhu z Norimberka do Fürthu, vůbec první železnici v Německu. *Ottův slovník naučný* 3, Praha 1890, s. 523 – 524.

Der 5te Christi Himmelfahrt hielten wir die h[eilige] Messe um 6 Uhr früh in der Frauenkirche ³¹⁹ von Kaiser Karl IV. im vierzehnten Jahrhundert erbaut. Herrlich gotisch. Nach der Messe gingen wir von einem Hofbedienten begleitet. Die Stadt flüchtig zu befahren. Herrlicher Brunnen

17.

de daboy[?] Karl IV. erbaut ?Ht Lebold. Eben d[ie] Comunion[!]. Orgel. Rathhaus, Kaiser Sarg – Kath[olisch]. Saul, Triumphwagen, Dürer, alter Brunn[en] v[on] Bronze. Das thersische Haus prächtig, alt[es] Dürers Monument, das alte Schloß mit d[em] Heidenturm. Alles herrlich heimlich, bei jedem Haus wollte ich stehen bleiben. Als Kind war mir N.[?] wegen der schönen Spielgruppe, v[on] denen ich hörte, lieb nun wer es mir selbst ein Spielzeug, ich war kindisch glücklich. Um 8 Uhr verließen wir die ehrwürdige Stadt, die uns durch ihre alten Gemäuer so viel von der Vergangenheit sprach

18.

u[nd] eilten Würzburg ³²⁰ zu. In Langenzenn ³²¹ aßen wir. Das Dorf scheint meist protestantisch. Die Bauern kommen eben aus der Kirche. Nach beendeten Gottesdienst begleiteten sie die Musik vom Kirchthurm herab. Die Tracht fand ich durchaus nicht hübsch, nur in der Umgebung von Nürnberg bemerkte ich bei den Frauen Hauben, die originell. Sie tragen schwarz und weiß seidene Hauben, hinter sehr spitz u[nd] vielen Schleifen, vorne aber ist ein gefalteter breiter Schirm von mousslin mit Spitz besetzt u[nd] durch Draht gehalten. Die Gegend war wieder garstig flach. In Würzburg kamen wir um 7 Uhr an, fuhren durch schöne Straßen, dann durch garstige, hielten endlich bei einem schmutzigen Haus.

19.

krochen eine enge Stiege hinauf u[nd] waren dann überrascht uns unsern Zimmern. Die herrliche Aussicht nach der Mainbrücke zu genießen. Die Sonne senkte sich oben hinter den Häusern, die das andere Ufer

³¹⁹ Farní kostel Naší Panny Marie nechal skutečně vystavět Karel IV.; dodejme jen, že v letech 1352 až 1362. Srv.

[http://de.wikipedia.org/wiki/Frauenkirche_\(N%C3%BCrnberg\)](http://de.wikipedia.org/wiki/Frauenkirche_(N%C3%BCrnberg)), 31. 3. 2007.

³²⁰ Město v severozápadním cípu Bavorska. Nachází se zde světově proslulá rezidence Würzburgů zapsaná do Světového kulturního dědictví Unesco.

³²¹ Východně od Würzburgu.

schmücken. Besuch bei Thalberg. Schlechtes Souper. Nachdem ich sanft mit Wanzen geschlafen, gingen wir den anderen Morgen d[en] 6ten um 7 Uhr früh die Stadt besehen. –

Domkirche ³²², viele Denkmäler, steinerne Kanzel Leiden Christi. Residenz, prächtiges Gebäude, v[on] einem Bischof Schönborn erbaut, hübsche Anlagen, Glaßhäuser. – Universität, Julius Spital. Julius Spital von einem Bischof gestiftet.

20.

Schönes Bauwerk, noch schöneres Werk d[er] Barmherzigkeit. – Im Stiftungsbrief steht: die Kranken sollen nicht nur geheilt, sondern es soll ihnen auch gut gehen. Ferner spricht er über den, den die Kapitalien ergreifen, einen schrecklichen Fluh u[nd] so hat es noch keiner gewagt. Den Um 9 Uhr verließen wir Würzburg. Unser Weg führte durch einen Theil des Speßart, schöner Buchenwald. Die Gegend hügelig, aber charakterlos. In Eßelbach³²³ hielten wir uns 1 Stunde wegen Mittagmal auf. Mit Post von Frankfurt bereist man das Darmstadtische. -

21.

Zu Frankfurt (podtrhla S. H.) stiegen wir im russischen Hof ab. Ein liebens würdiges Wapen empfing uns, führte uns die Treppe hinauf in[s] schöne nette Zimmer. Servierte uns auf Silber mit Leckerbissen u[nd] das Wafen, war ein Kellner, der Deutsch sang. Ungleich sprach Man, verpaßt wahrlich, daß man in einem Wirtshaus ist, besonders ich, da ich nicht die Rechnung zahlte. Den andern Tag 7ten reisten wir erst um 3 Uhr mit Dampfswagen u[nd] es blieb uns daher der Vormittag für die Merkwürdigkeit der Stadt u[nd] Einkäufe.

22.

Rathhaus, unerschliches Gebäude. Der Wakleimmer[?] nur wegen die Erinnerungen, die sich daran knüpfen, interessant. Die Einrichtung nicht prachtvoll. Rather Donnat die Decke gemalt. Der Reitersaal interessant wegen der ununterbrochenen Gallerie der Poeten aller deutschen Meister, Konrad angefangen. Nur werden sie alle nur gemalt durch gute Künstler.

³²² Dóm svatého Kiliána ve Würzburgu začal být stavěn už v 11. století. Srv. http://de.wikipedia.org/wiki/W%C3%BCrzburger_Dom, 31. 3. 2007.

³²³ Západně od Würzburgu.

Dann Schluß macht Kaiser Franz. Er nimmt die letzte Nische ein. Einige Reisende besahen mit uns das ehwürdige Haus u[nd] wie man auf Reisen bald bekannt wird, so erfuhren wir, daß die 3 Herrn

23.

Brüder Boineburg. Einer wer ihr Rittmeister bei Rudolfs Regiment u[nd] ihn erst vor wenig Wochen gesehen hatte. Er mußte von ihm nicht viel erzählen, was mich freute. Die 3 Brüder reisen nach England. Der Dom³²⁴ gefiel mir nicht. Schön ist die Brücke über den Main³²⁵, der hier sehr breit ist. Die Brücke hat 14 Bogen. Doch verliert sie sehr da der Überblick. Gestört ist durch eine Mühle, die auf einer Insel an die Brücke [an]gebaut. Der Anie[?] entzückte mich. Die Straßen sind alle sehr breit, läß auf die ältere, wo man auch noch rococo Häuser findet.

Ich möchte

24.

einige Einkäufe, fand aber, daß auch hier nichts zu schenken ankommt. Die Mutter wie immer wollte mich eines Naschen beschenken[?] u[nd] gab mir ein prächtiges Tuch. Um 3 Uhr fuhren wir mit der Eisenbahn nach Mainz³²⁶ (podtrhla S. H.) 4 Uhr angekommen in Rheinischen Hof³²⁷, gutes Gasthaus. Es unterhielt mich mit dem Vater ohne Lohnbedienten auf Entdeckungen zu gehen. Wir gingen der [...]. Der Rhein so breit, überraschte mich. Es schien mir See, Meer. Lange unterhielten wir uns am Ufer das Leben der Schiffsleute zu beobachten, machen Dampfschiffe.

25.

Der Dom³²⁸ in Form eines Kreuzes gebaut gefiel mir wegen der äußern Bauart nicht sehr, rother Einwurf. Auch ist er ganz von kleinen Häusern

³²⁴ Císařský dóm svatého Bartoloměje je vystavěn v gotickém stylu. Dříve bývalo zvykem v dómu volit a korunovat římsko německého císaře. Proto byl především v 19. století považován za symbol německé národní jednoty. Srv. http://de.wikipedia.org/wiki/Kaiserdom_St._Bartholom%C3%A4us, 31. 3. 2007.

³²⁵ Pravobřežní přítok Rýna u Mohuče.

³²⁶ Hlavní a největší město spolkové republiky Porýní-Falc, jihozápadně od Frankfurtu.

³²⁷ Hotel U rýnského dvora, kde byla během své cesty Nizozemí, Belgie a Francie ubytována i Gabriela ze Schwarzenbergu. Srv. Milena LENDEROVÁ – Jarmila PLŠKOVÁ (edd.), *Gabriela ze Schwarzenbergu*, s. 77.

³²⁸ Biskupský kostel mohučské diecéze, trojlodní románská bazilika zasvěcená svatému Martinovi z Tours, byla založena již na konci 10. století. Srv. http://de.wikipedia.org/wiki/Mainzer_Dom, 31. 3. 2007.

umbaut. Er ist reich an schönen Grabmälern. Die Zeit mangelte sich näher zu betrachten. Schöne Kanzel. Thür mit Inschrift. Gutenbergs Monument nach Thorwaldsen³²⁹ a[us] Bronz. Einfache edle Haltung. Den 8. Sonntag um 8 Uhr mit dem Dampfschiff abgefahren, mußten wir um 7 Uhr Messe hören, um die Messe zu hören, um 5 Uhr aufstehen. Wehe! Messe im Dom. – Portier.

26.

Das Wetter, welches uns die ganze Reise freundlich war, uns leider zur Rheinfahrt ungünstig; der Wind war so heftig, daß ich mich oft im[!] Wagen flüchten mußte, was ich ungern that, da man die Gegend außen doch besser übersieht. Auch unterhielt mich die kleine Gesellschaft. Ich hatte mir so viel von dieser Fahrt verschrecken[!] u[nd] wurde leider enttäuscht. Freilich ist es jetzt noch eine ungünstige Zeit, da die Weinberge noch kahl. Das feische Grün fehlte. Nur selten erfreute uns ein Sonnenblick u[nd] die Sonne ist doch so nöthig nicht nur für das Bild um es in schönen Farben zu zeigen, sondern noch für den Menschen, der es auffassen, empfinden soll.

27.

Die Gegend um Mainz ist flach, erst bei Bingen³³⁰ schließt sie sich mehr u[nd] beide Rheinufer sind von gleichen Bergen begrenzt, die meist sich bis an den Strom erstrecken. Die Form jedoch ist nicht schön, Maulwürfhügel, die wohl freundlich sein mögen, wenn sie feisches Grün bekleidet – Auf den seltenen Felsen erheben sich herrlich Ruinen. – Doch ich hoffe Alles im schönern Licht, wenn auch nicht so frohen Herzen, bei dem Heimeische zu sehen, das Schiff hält wie bei größtern Städten;

28.

Will man bei kleinern Orten landen, wird man mit Kähnen, die auf ein gegebenes Zeichen dem Schiffe zufahren, aus Hand gebracht. Ein sehr unangenehmes Manöver, welches an stürmischen Tagen gefährlich sein kann. Die Wellen überschütten gern das Schiffchen.

³²⁹ Dánský klasicistní sochař, který žil v letech 1770 - 1844. Více na http://de.wikipedia.org/wiki/Bertel_Thorwaldsen, 31. 3. 2007.

³³⁰ Město na Rýnu západně od Mohuče.

Zum Essen versammelte sich die Gesellschaft, mit der wir schon früher bekannt waren. Zu mir setzte sich der muntern bonner Student u[nd] plauderte fleißig. Sein Freund

29.

neben Vater etwas bescheidener. Neben Mutter Fürst Salm³³¹, der wegen seiner Gesundheit nach Bonn³³² geht, u[nd] ein stiller Engländer. Zu Cöln³³³ kamen wir um 6 Uhr an. Kaiserlicher Hof. Abends wieder fahren mit Schwager Richard. Den 9te war Cöln, garstige Gegend. 11. in Grevenbroich³³⁴, flieges[?] Gefühl. Nun fügt eine glückliche Gegend Zeit an.

Dies 26te in Grevenbroich Ausflug, Burg Dicti.

30.

[...]

Richard Mirbach

hatte zur Gattin

Schwester Julia Hoyos³³⁵

31.

Wickenburg

Um ½ 12 von Worff zu Worim um 1 Uhr bis ½ 3 Abfahrt. Ankunft in Aachen³³⁶ ½ 5 dem Stadthaus. Abreise mit der Diligence. [...] Ankunft in Lüttich³³⁷ 12 Essen. Omnibus. Dicker Herr. ½ 2 Abfahrt. ¼ Stunde mit Stricken, 5 Stun[d]e Löven³³⁸, Mecheln³³⁹ Geilt[?] sah die [...] Land. Brüggen³⁴⁰. Ostende³⁴¹ 9 Uhr Essen. Das Meer. – 3te Juni Messe ½ 7, zu spät frühstückte, Eltern, muß ich mit Richard Barbrin[?]. 2 Messen.

³³¹ Z kontextu není jasné, o kterého příslušníka knížecího rodu by se mohlo jednat.

³³² Také Bonn leží na březích Rýna.

³³³ Kolín nad Rýnem.

³³⁴ Městečko severozápadně od Kolína nad Rýnem.

³³⁵ Sidoniina sestra Julie (1816 - ?) se skutečně provdala za Richarda Mirbacha-Harffa. Constant von WURZBACH, *Biographisches Lexikon* 9, genealogická tabulka rodu Hoyos.

³³⁶ Cáchy. Leží západně od Kolína nad Rýnem, na hranicích s Belgií.

³³⁷ Město v Belgii na řece Maas.

³³⁸ Löven. Město mezi Lüttichem a Mechelnem.

³³⁹ Město v Belgii na železniční trase z Kolína nad Rýnem do Ostende. Mezi Mechelnem a Ostende ještě leží známý Gent, přes který Sidonie také musela jet. Její zápisky jsou ovšem v této části deníku velice stručné, takže Gent nezaznamenává.

³⁴⁰ Město jihovýchodně od Ostende.

³⁴¹ Město v Belgii na pobřeží Severního moře.

Kanzel. Leuchthurm. Müscheln. Austern. Schiffbau. l'eau. Meer mit S.[?]
G.[?] ½ U[hr] – 11 Essen, ½ 1 Abfahrt

32.

3 Hand - - ½ 10 Lüttich. Omnibus. Schlafen. ½ 6 mit einem Wanderer,
der 4te nach Aachen. Triumph der Weiber über Pfilipp. Comme vom [...].
Wette mit der Päst. – Donare. 12 Uhr Aachen. La sommeldes Gasthaus ½
3 mit der Eisenbahn, Amaikind[?]. Plötzliche Stärkung. Ankunft in
Worim 4 Uhr 6 in Worff.

33.

Nach gewohnter Art kamen wir zu früh in Worim, an welches nur 2
Stunden von Worff entfernt. Der Weg fuhr bey all den Schloßherrn der
freundlichen Nachbarn vorbey, über Catter Betburg[?], wo das Institut
für junge Adelige. Paffindorf wo Bongart[?] Schardatiek[?], wo Aring[?]
Marmor Burg, wo Beihtel[?]. In Erwartung des Dampfwagens³⁴² bildete
(podtrhla S. H.) ich mich u[nd] zeichnete ein Eiche, trank dazu Milch.
Um ½ 3 kam der Dampfwagen. Wie erstaunte ich, als sich daraus die
dicke Wickenburg³⁴³ mit ihren Töchtern wand; - Wobey begrüßten sie
u[nd] wurden bald wieder durch die Abfahrt des Locomoti getrennt.

34.

Zu Aachen kamen wir um ½ 5 an. Da wurde eine kleine Stärkung
genommen u[nd] dann gingen wir in Dom. Der ältere Theil von
<~~Südlieh~~> von Karl der Großen in bunten Styl[!] gebaut, verliert eben
den edlern gothischen Styl[!] des Herrn durch Otto III. erbaut, welcher
herrlich gewahrlich gothisch ist. Die hohen Pfeiler, die sich mit
Spitzgewölbe begegnen, sind unendlich schön, in ihrer Höhe u[nd]
Einfachheit. Die breiten Fenster, die früh anfangen u[nd] bis zum
Spinngewölbe sich erheben, nur mit wenig Glasgemälde geziert, geben
dem Chor ein freundliches Licht, welche[!] auf den Geist einen
angenehmen Eindruck

35.

³⁴² Sidonie Hoyos cestovala po důležité železniční trati z Kolína nad Rýnem až do Ostende.

³⁴³ Praviděpodobně šlo o Ernestinu hraběnkou Bockum-Dolffs, která s Karlem Theodorem (1790 – 1847) přivedla na svět tři dcery – Henriettu, Contanzii, Marii a čtyři syny. Viz genealogická tabulka rodinu Capello, hrabat z Wickenburgu. Constant von WURZBACH, *Biographisches Lexikon* 25, Wien 1887.

macht, sie[!] zum Gebeth erhebt. Der ganze Bau schien mir ein Lichtgedenken, der zum Himmel strebt. – Man zeigte uns die Gebetstelle u[nd] Karl der Große in Mitte der Kirche, dann steinernen Stuhl, der im Grabe gestanden ganz einfach. Eine schöne Sarg, worauf in Steingierbiges[?] der Raub der Proserpine vorgestellt. Ein schönes großes Kreuz. Einige Bilder von Albrecht Dürer. Ich verstehe zu wenig um die Kunst zu erkennen. Kann nur ihr erweichen, (podtrhla S. H.) bewundern. Immer kehrte ich wieder zum verließen Thor zurück.

36.

Eine Kanzel zeigte man auch mit Silber u[nd] Gold verkleidene Edelsteine. Nur bey grosten Fenster ist die Verkleidung von geschnitztem Holz, in sich schon weggenommen. Mit Schmerz trennte ich mich von dem schönen Dom. Wir gingen auf die Promenade in der Hoffnung, da die schöne Welt zu sehen. Waren aber sehr enttäuscht. Richard ist gefromnes[!], da kam unser Lohnbedienter mit der schrecken Nachricht, daß unser Pass nicht [benutzt] werden könne, da er nur für die Rheingrenzen ausgestellt.

37.

Ich hatte zur Ersicht, daß wir uns doch durchfechten werden u[nd] so war es auch. Der Vater ging mit Richard zu u[nd] kam bald mit einer Reisens Bestätigung³⁴⁴, den Pass mußte er aber in Aachen erlegen um ihn bey der Rückkehr wieder zu erhalten. 2te Juni fuhren wir mit öffentlicher Post nach Lüttig.

38.

½ 1 von Harff ½ 5 Cöln. Dom, Rathaus, Begegnung, Brücke Bocenheim[?]. Besuch an Julie. – 7 Uhr v[on] Cöln. Langweilige Fahrt bis Coblenz³⁴⁵ um 4 Uhr Essen, ½ 6 nach Stolzenfels, herrliche Aussicht nach d[em] Schein Eiefen[?] der Loore[?]. – Besuch bey Klein. Den 14ten 6 Uhr v[on] Coblenz. Ein Bild am anderen bey Goar³⁴⁶ engt sich der Rhein. Loclyfels[?] wird geschossen. Bei Wahel[?] erweitert sich das

³⁴⁴ Překračovali hranice mezi německými zeměmi a Belgií.

³⁴⁵ Město ve spolkové zemi Porýní-Falc při ústí Mosely do Rýna mezi Mohučí a Kolínem nad Rýnem. Říká se, že leží na tzv. „německém rohu“. Název pochází z latinského slova *confluentes*, čili soutok.

³⁴⁶ St. Goar, město na levém břehu Rýna.

Thal, der Rhein bildet eine Art See. Die Pfolz[?] steigt ganz aus den Füßen

39.

½ 4 Ankuft in Mainz. Fahrt nach Wiesbaden³⁴⁷ ½ Stunde mit der Eisenbahn tersial[?] Gewölbe Spiel. Se[h]r langweilig. 8 Uhr zurück. Kaiserliche[!] Hof. 5 Uhr Abschied v[on] Rhein. Unentfehrnt von dem Main Darmwald[?] schön, rund Biekenberg[?] wird die Ge[ge]nd hübsch, oberstreich. [...] hübsche Tage

40.

Als wir um eine Ecke bogen, wurden wir von d[em] herrlichen Heidelberg³⁴⁸ überrascht. Man findet sich in einer wahren Gebirgesgegend gegenüber, die durch den schönen Neckar³⁴⁹ belebt. Über eine alte steinerne Brücke kommt man in die Stadt, die malerisch die Ufer des Neckars ziert. Aber alles erhaben erscheint über die alte Burg der Kurfürsten. Herrlich noch in seiner Verfeinheit. Gasthaus Prinz Karl. Die Aussicht nach der Burg, die ich während des Essens zeichnete. Um 4 Uhr waren wir schon wieder im Wagen (podtrhla J. K.), um die Ruine zu besser zu besichtigen. Wir fahren längt dem Neckar

41.

u[nd] dann den Berg hinauf zum Wolfsbrunn³⁵⁰, wo einst eine Einsiedlerin, deren Höhle man noch zeigt, von einem Wolf zerrist wurde. Forellblaue Teiche, guter Trunk. Herrliche Aussicht nach Ziegelhausen³⁵¹ am l[inke]n Ufer d[es] Neckar. Das Schloß wurde 1689 zerstört. Einige Thürme gesprengt, der letzte Kurfürst wollte es wied[er] erbauen. Feierte daselbst den Beginn d[es] neuen Baues mit einem Feste, dabey gerieth das Schloß in Brand u[nd] wurde so zur völligen Ruine. Alle Sorgfalt wird aber nur zur Erhaltung d[er] Ruine verwendet. Sie ist ein belübtig[es] Ort für W.[?] Schöne Gartenanlagen ziehen sich bis in die innern

42.

³⁴⁷ Wiesbaden se rozprostírá nedaleko Rýna. Jedná se o hlavní město spolkové země Hessensko.

³⁴⁸ Jižně od Wiesbadenu na hlavní železniční trase, páté největší město Bádenska-Württenbergska. Rozprostírá se v tzv. trojúhelníku Rýn-Neckar.

³⁴⁹ Neckar je pravostranným přítokem Rýna.

³⁵⁰ Zámek nedaleko od Heidelberku.

³⁵¹ Ziegelhausen je dnes městskou částí Heidelberku, kdysi tedy býval samostatnou obcí na břehu Neckaru.

Räume des Schloßes. Freundliches Grün gränzt die alten Mauer. Herrliches Eupfeu zieht sich an den Wänden. Von der Terasse hat man eine gar prächtige Aussicht nach dem Schloß Heidelberg, dem Nekar Thal u[nd] einer weiter Ebene silber Streif Rhein. Eine Gemälde Sammlung v[on] G.[?] H. [?] ist im Schloß zu sehen. Er kam v[or] 30 Jahren nach H. [?] um die einige Tage zu bleiben u[nd] konnte sich nicht mehr trennen. – Merkwürdig sind d[ie] Grundmauern, die da kein Felsen u[nd] der Berg sehr steil fast bey jeder Stadt anfangen. Den 16ten früh ins Bad. Dann Frühstück. Um 9 Uhr fahren wir nach Ziegelhausen.

43.

½ Stunde entfernt um da D'Asunta in ihrer retraite[?] zu besuchen. Sie wohnt in einem ganz kleinen Häuschen bey ihrer Schwester, die einen Engländer geheirathet. Das englische comfort fast aber dennoch nicht. Die Schwester arbeitete eben im Garten u[nd] flüchtete sich als sie uns gewährte. Bald flog wie ein Colibri D'Asunta. Große Voremüngen[?] v[on] Vater. Oben empfing uns sie u[nd] schön erfreut uns zu sehen. Sie sieht gut aus. Wir plauderten weit von Wien. Zu einiger Wochen gehen sie nach England u[nd] von da nach Brasilien, er hat Hoffnung auf eine

44.

Stelle in Europa zu bekommen. Studente Docke[?]. Garten u[nd] Kapelle bey Schloßer. Rückkunft ins Gasthaus Zum Prinz Karl, essen. Abfahrt um 1 Uhr. Viele Reisewagen. Wiesenbach³⁵² ist Rast, Gränze d[er] schönen Gegend, dann fährt man nur durch fruchtbares Obst Land. Heilbronn³⁵³ mit schöner Kirche. Das Schiff mit 3 Abtheilung u[nd] Kreuzgewölbe. Haushalter mit steinernen Figure geziert. Schöne gothische Verzierungen. Steinerne Kanzel. Hübsches Rathhaus mit einer alten Uhr mit kunstlichen Schlagwerk. Ein Engel blaßt durch

45.

eine Keseune[?]. 2 Engel schlagen an die Glocker, ein Engel dreht ein Sandtiefer[?]. 2 Widder stossen die Rippen zusammen. Der Hahn kräht. Besigheim³⁵⁴ kamen wir um 9 Uhr an, übernachteten Bey der Sonne.

³⁵² Městečko jihovýchodně od Heidelberku.

³⁵³ Město na jihovýchod od Heidelberku.

³⁵⁴ Městečko severně od Stuttgartu, nedaleko Ludwigsburgu.

Eine kleine alte Stadt auf einen Berg gebaut, ziehen sich die Häuser bis zum Neckar. Der 17te 7 Uhr früh abreise. Ludwigsburg³⁵⁵ k.[?] Schloß. Wir gingen im Garten, nicht schön. L[u]dwigsburg ist von den herrlichsten Alleen umgeben, die die Straße fast bis Stuttgart begleiten. In 6 St. Ankunft um. Der Vater ging den Mastall ansehen u[nd] besuchte Graf Bukt,

46.

unsern Gesandten, um sich über die Sehenswürdigkeiten der Stadt bey ihm zu erkundigen, die sich über so ziemlich in Nichts auslasten. Nachmittag fuhren wir nach Ober Hohenheim nach seinen Antworten, früher aber gingen wir noch zu ein zwar [...] der Vater trieb uns aber gleich wieder weg. Die Statue von Schötter nach Dorwaldsen[!] gefiel mir nicht. 1 Jahr von den Gutenbergs, die ganze Stellung hat etwas gebaugtes und gedrehtes, was, denke ich, mit d[em] freien Geist Akitterr[?] nicht passend ist. In Ob[eren] Hohenheim ist ein landwirtschaftliches Institut, wo junge Leute praktisch u[nd] theoretisch gebildet werden. Wir gingen

47.

wieder in Kuh u[nd] Schafställen herum u[nd] ergitzten[?] uns am [...]. Wir kamen spät Abend von diesem Ausflug zurück. Den 7ten kam G[raf] Bukt um mit uns eine wirtschaftliche Bereisung zu machen. In seinem Reisewagen zogen uns die 4 englischen Pferde auf herrlicher Straße zwischen künstlich angelegten Weinberge einen hohen Berg hinau[f], wo eine schöne Rückblicke auf Stuttgart hat, welches in einem Rießel[?] ganz umgeben von Weinbergen liegt. Dann fuhren wir durch große tiefe Wälder nach Unter Hohenheim, wo wir einige hübsche Pferde u[nd] eine gar schöne

48.

³⁵⁵ Barokní zámek položený asi dvanáct kilometrů severně od Stuttgartu. Geometricky přesně vyměřené zahrady náležejí k nejrozlehlejším zámeckým barokním zahradním areálům v Německu. Čerpáno z http://de.wikipedia.org/wiki/Residenzschloss_Ludwigsburg, 19. 3. 2007

Steierei³⁵⁶ sahen, auf Schweizer Art gebaut, mit großem vorstehenden Dach u[nd] Gallerie. Der König hat da auch einige hübsche Zimmer zu seinem Gebrauch, durch herrlichen Park erreicht sind nähere Steireien u[nd] Gasthöfe, die wir alle besahen. Auf Bergwiesen sah man hie u[nd] da Herden von Kuhen u[nd] Pferden waiden, endlich verwandelt sich durch Park in einem Blumengarten u[nd] wir kamen in das friedliche Welt, wo die versteckene Königin ein deligentes Haus bauen ließ, da sieht als Stifdame gut wegen

49.

dies. Haus ist einfach im 4 Et[agen] gebaut, die Stiege ist eine u[nd] hat die Lichte von oben. Das Dach ist sehr flach. Um das ganze Haus geht eine eiserne Gallerie auf leichten Eisenbogen gestützt die vom Nachschatten milden Wein umrankt sind u[nd] bis zum Dach gehen. Wir kamen erst um 1 Uhr von dieser Fahrt zurück. Wir aßen, dann machten Toilette u[nd] fuhren dann wieder von Bukt nach Rosentheim wieder einem königlichen Lustschloß, welches an dem Schloßgarten grenzt.

50.

Es ist recht schön darin hübsche Bilder v[on] Künstlern unserer Zeit, u[nd] einige schöne Statuen. Ganz noch davon ist wieder eine Steierei mit Schweitzerisch. Da trennten wir uns v[on] Graf Bukt mit leichten Herzen. Er war artig, aber entweder zu rückend zu wenig. Es ging ihm nie recht von Herzen. Wir schlenderten, dann um die Zeit zu treiben, im Schloßgarten bis Abend fahren. Ziemlich langweilig den 19ten Sonntag. 6 Uhr aufgestanden, 1 Stunde zum Anziehen, 1 St[unde] zum Frühstück, 1 St[unde] zur Messe.

51.

Um 9 Uhr abgereist. Die Gegend war immer angenehm. Doch nach Sippingen kann man sie schon nennen romantisch, gebirgig mit Felsen, schönen Wäldern. Ich halte auf! Auch die Bäume haben mehr. Das Aussehen von Bergbewohnern mit ihren kurzen Kicken, rothen Westen, daran große Knospe. Die Häuser sind auch malerisch mit Doppelfenster,

³⁵⁶ Slovo *Steierei* je odvozeno od *die Stauere*, což v rýnském dialektu znamená „mladá přivdaná žena“, „jenge Fra ein ins Haus“. Co ovšem slovo přesně vyjadřuje, se nepodařilo zjistit. Srv. <http://germazope.uni-trier.de/Projects/WBB/woerterbuecher/rhwb/selectarticle?lemid=RS24486>, 19. 3. 2007.

vorne in kleine Gallerie für Blumen. Besonders schön ist Geisslingen³⁵⁷, wo wir Pferde wechselten u[nd] uns einige Frauen bestürmten, ihre Drahtglasarbeit abzukaufen. Ein Erwerbzweig dieser kleinen Stadt. Gegen Ulm³⁵⁸ wird die Gegend weniger hübsch.

52.

Wir kamen in diese ehrwürdige Stadt um ½ 8 an. Gingen gleich zum dem Bewundernten. Das herrliche Portal des Heimsgleichen wohl nicht hat u[nd] mit seinen Bogen eine Vorhalle bildet. Es war zu finster um alles genau zu sehen. Den 20. gingen wir 5 Uhr nach dem Münster³⁵⁹ u[nd] vorüber dieses Prachtgebäude entzückt, welches man vollendet nennen kann, bis zum Thurm. Die Gewölbe sind hoch u[nd] herrlich. Glasgemälde Kanzel. Sacrament Häubchen, v[on] beiden Seiten führen Stufen hinauf.

53.

Die Sitze für die Domherrn prächtig geschnitzt. Das eiserne Gitter. Hochaltar bildhauer Arbeit v[on] Holz. Hinter d[em] Altar Jesus auf einem Palmesel lebensgroße. Jetzt ist diese schöne Kirche evangelisch. – Um 6 Abfahrt durch [...] garstige Gegend. In Augsburg³⁶⁰ began ich morgen Ochs essen. Mutter unwohl. Mit Vater Ulrichs Kirche,³⁶¹ schöner Thor auf der Seite gewölbt, ohne Stütze. Schöne Brunnen. Rathhaus mit prächtigen Hallen, goldener Saal, schöne Nebengemächer.³⁶²

³⁵⁷ Městečko na trase ze Stuttgartu do Ulmu.

³⁵⁸ Jihovýchodně od Stuttgartu na Dunaji.

³⁵⁹ Dóm v Ulmu byl vystavěn v gotickém stylu. Žádná jiná kostelní věž na světě údajně není vyšší. Tyčí se do úctyhodných bezmála 152 metrů. Viz http://de.wikipedia.org/wiki/Ulmer_M%C3%BCnster, 19. 3. 2007.

³⁶⁰ Severozápadně od Mnichova na řece Lech.

³⁶¹ Historie kostela sv. Ulricha v Augšpurku sahá do druhé poloviny 15. století. Kostel je již od 16. století evangelický. Viz

<http://www.schwabenmedia.de/Kirchen/Augsburg/Ulrichskirche.htm>, 19. 3. 2007;

Sidonie mohla ale také navštívit katolickou basiliku sv. Ulricha a Afry. Její současná podoba pochází z doby pozdní gotiky, z konce 15. století. Viz

http://de.wikipedia.org/wiki/Basilika_St._Ulrich_und_Afra_%28Augsburg%29, 19. 3. 2007

³⁶² Radnice v Augšpurku platí za jednu z nejkrásnější a nejvýznamnějších profánních staveb zaalpské renesance. Byla budována v letech 1615 – 1620. Vnitřní vybavení včetně přebohatého Zlatého sálu bylo dokončeno v roce 1624. Viz http://de.wikipedia.org/wiki/Augsburger_Rathaus, 19. 3. 2007.

Bischofssitz.³⁶³ Die Domkirche³⁶⁴ u[nd] Platz. Schauplatz der Augsburg[er] Theater.

54.

Antigone. Meine schöne Uhr 44. Dem Vater soll ich 3 Fl.³⁶⁵ Bayrisch. In 3 Wochen in Wien. Mit d[er] Eisenbahn 7 Uhr Weg durch garstige Su[m]pfgend. Zum Glück wand es finster Wind. Ankunft ½ 10 München. Beym gold[enen] Hirthe. ½ 9 Messe Jesuits Kirche³⁶⁶. Dann viele Bonife[?]. ½ 11 Uhr Picklottek³⁶⁷, schöne Reitenstatue Max. I., Obelisk. ½ 12 ganz math aus d[er] Picklottek. Besuch bey Marchal. – 3 Uhr gegessen. 4 Uhr holte uns Grafin Badgi ab. Schwanthaler³⁶⁸ einige Busten des Meisters zur Walhalla verschickt Rotinann³⁶⁹.

55.

Erz[?] Gießweg Stiegelwagen 6 Bey Triesten[?] vergoldet Mozart Gyps. Bavaria. Englischer Garten. – Den 22 te Mit[twoch] Pinakothek Nachlese. Begegnung mit Leuermann. Hut für Mutti. Besuch bey Ottingen. Ludwigs Kirche.³⁷⁰ Fruenkirche.³⁷¹ Besuch bey Marchal. Bayerische Glasmalerey[!]. Lange auf Ottings u[nd] neurermahlten Ditrichstein gewartet. Schnitzbilder v[on] A. Dürer, herrliche Bilder nach alter berühmten Kunstweise.

56.

³⁶³ Biskupská rezidence byla vystavěna v barokním stylu v letech 1740 – 1752. Viz http://de.wikipedia.org/wiki/Bischofsresidenz_Augsburg, 19. 3. 2007.

³⁶⁴ Augšpurkská katedrála se nazývá Hohe Domkirche Unserer Lieben Frau zu Augsburg, čili kostel Naší Panny Marie. Počátky katedrály sahají do 8. století. Dnešní vzhled pochází z doby vrcholného středověku. Srv. [http://de.wikipedia.org/wiki/Dom_Unsere_Liebe_Frau_\(Augsburg\)](http://de.wikipedia.org/wiki/Dom_Unsere_Liebe_Frau_(Augsburg)), 19. 3. 2007

³⁶⁵ Fl. = florénů.

³⁶⁶ Jesuitský kostel sv. Michala byl vystaven v druhé polovině 16. století podle římské předlohy Il Gesù. Viz [http://de.wikipedia.org/wiki/St._Michael_\(M%C3%BCnchen\)](http://de.wikipedia.org/wiki/St._Michael_(M%C3%BCnchen)), 19. 3. 2007.

³⁶⁷ Pravděpodobně se jedná o mnichovskou pinakotéku.

³⁶⁸ Ludwig von Schwanthaler (1802 – 1848) byl sochař a asi nejslavnější představitel klasicistní plastiky v jižním Německu. Srv. http://de.wikipedia.org/wiki/Ludwig_Schwanthaler, 31. 3. 2007.

³⁶⁹ Elisa Schliková ve svém deníku píše, že v Mnichově navštívila profesora „Rottmanna“, autora „*překrásných řeckých krajín*“. SOA Zámorsk, RA Šliků, inv. č. 311, V, 58, kart. 31, poznámky Elisy Šlikové, Deník z cesty do německých zemí a Nizozemí, Fol. 12, 19.

³⁷⁰ Katolický farní a univerzitní kostel sv. Ludvíka byl vystaven v první polovině 19. století. Viz [http://de.wikipedia.org/wiki/St._Ludwig_\(M%C3%BCnchen\)](http://de.wikipedia.org/wiki/St._Ludwig_(M%C3%BCnchen)), 19. 3. 2007.

³⁷¹ Trojlodní kostel Naší Panny Marie je chrámem katedrálního typu. Pochází z období pozdní gotiky. Viz [http://de.wikipedia.org/wiki/Frauenkirche_\(M%C3%BCnchen\)](http://de.wikipedia.org/wiki/Frauenkirche_(M%C3%BCnchen)), 19. 3. 2007.

Unvergeßlicher Eindruck der Madonna v[on] Giudo Reni³⁷². Von 2 Engel getragen, schwebt sie auf Wolken. Die Arme nach oben, ihr Haut ist von Lichte umflossen. Das heilige Auge schaut den Himmel, Glückseligkeit u[nd] h[eilige] Sehnsucht ist d[er] Glanz des Bildes u[nd] doch ist so viel Ruhe in der ganzen Gestalt, die nur durch den Geist (podtrhla S. H.) gehoben wird. – ½ 3 nach Haus, aßen, dann mit Papi einige Einkäufe.

57.

½ 5 mit Gräfin Botgé Hofkapelle. Begegnung mit der Königin auf der Treppe. Ich grüß ihren Schweizernotes[?]. Die Arcaden im Hofgate, englischer Garten. Cappied bey Marchal. Den 23. 5 Uhr abgereist, die liebe Heimath. Zu den ersten Kosten ist die Gegend noch garstig, bey Rosenheim³⁷³ wird sie aber neuer schöner. Es war leider ein Regentag. In Weisham³⁷⁴ aßen wir. In Erwartung der Knödel entsprang ich, u[nd] lief auf eine Anhöhe der schönen

58.

Bergen zu. – Es war ein schöner genußreicher Gang mit Sonne verherrlicht. Ich fühlte mich so glücklich, meine Seele war frei, alle schöne Eindrücke aufzunehmen. Doch die naßen Füße gerangen mich zur Rückkehr. – Schlachtes Essen, was mir sehr gut schmeckte, mein Magen war frei alles aufzunehmen. Nicht weit von Weisham überraschte uns d[er] Anblick des Chiemsee³⁷⁵ umgeben von karaitistischen Berge. Das Wetter war uns ziemlich günstig. Wir konnten uns reines, ganz heiter Augenblick erfreuen.

59.

Aber die Beleuchtung der wachselnden Nebeln war schön. Berge, von denen man keine Ahnung, erschienen wie aus Wolken gefallen. - Während dem Pferdwechsel lief ich mit Papi voran der Untersberg³⁷⁶. Staffner schön beleuchtet. Doch neuer Regen überrascht uns. Es wurde

³⁷² Italský malíř, který žil v letech 1575 – 1642. Viz http://en.wikipedia.org/wiki/Guido_Reni, 19. 3. 2007.

³⁷³ Městečko severozápadně od Chiemsee.

³⁷⁴ Městečko položené na břehu Chiemsee.

³⁷⁵ Jedno z jezer v bavorské části Alp na hranicích se Salcburskem.

³⁷⁶ Hora Untersberg dosahující do výšky 1973 metrů nad mořem je nejsevernějším výběžkem Berchtesgadenských Alp. Nachází se mezi městy Salcburk a Berchtesgaden, na hranicích Bavorska a Salcburkska.

finster. Ich begrüßte Österreich, u[nd] fuhr durch das Felsenthor in Salzburg ein. ½ 10 eine Herberge bey P[rinz] Karl. Beim Schiff mußten wir uns mit einem 3 ten Stelle begnügen. – Den 24 ten stand ich mit Ungeduld auf. Ich wollte gleich Ausflüge, doch ich mußte die Flügel stutzen. 8 Messe.

60.

Dann langes Frühstück. Dann Briefe. Liebe Briefe v[on] Julia, langer v[on] Bindie[?]. Ich war unglücklich u[nd] leider böse, da erscheint General. Machte lange Visite, will uns begleiten. Ich darüber unglücklich, hatte aber Unrecht. ½ 11 kamen wir erst wegbegleitet. V[on] Adj[unkt?] gingen wir am Schloßberg, wo uns der General erwartete. Wir besahen die Festung³⁷⁷ u[nd] bey jedem Fenster, Thurm freute ich mich über die Aussicht, die unaussprechlich schön. Eine Gesellschaft v[on] Schneeberg, die grüne Thaler, Grenzen.

61.

Im Schloß sind einige interessante alte Zimmer, Waffen etc. Die ganze Festung aber in einem schändlich schmutzigen Stand. Peter Kirchhof. – ½ 2 Essen. ½ 3 mit General Practicum. Postliche Fahrt. Wir durchfliegen die herrliche Gegend. Maria bleich. Eigen. Wirth der römischen Alterthum. Felsen Thor. Kaserne in Felsen gebauen. Grafın Thun. Portrait v[on] A[nn]a. J. [?] Anna gute Züge mit ihrem lieben Ausdruck. Ihre Haltung, kurze Stirne, Haare mit Kremmung[?] über den Augen. Vater sehr müde. Den 25ten nachdem der Vater [...], gefahren um 7 Uhr nach Hallein³⁷⁸.

62.

Gefahren immer durch schöne Gegend. Bey hübsches Schloß war die Kirche, wo Stalburg begraben. Das Haus, wo sie gestorben. Hellbrunn³⁷⁹.

³⁷⁷ Mohlo by se jednat o pevnost Hohensalzburg, která se vypíná nad Salcburkem. Byla založena již v 11. století a dnes je vůbec největší zachovanou stavbou pevnostního typu ve střední Evropě. Srv. http://de.wikipedia.org/wiki/Festung_Hohensalzburg, 4. 4. 2007

³⁷⁸ Město ve spolkové zemi Salcburksko na levém břehu Salzbachu, založené pravděpodobně už Římany, proslulé produkcí soli. Adolph von SCHADEN, *Taschenbuch für Reisende durch Bayerns und Tyrols Hochlande...*, München 1833, s. 55 – 58.

³⁷⁹ Letohrádek asi čtyři kilometry jihovýchodně od centra Salcburku obklopený zahradami. Sidonia Hoyos se při své zastávce v Hellbrunnu mohla procházet přírodním parkem anglického typu, ve kterém si snad prohlédla i letohrádek a divadlo poháněné vodní silou. Celý areál se dnes rozprostírá na ploše šedesáti hektarů. Čerpáno ze studie

Schloß v[on] Arco. Watzmann. Hallein. Loling[?] aus gezeichnete Lage, wo wir 10 Uhr ankamen. Wir bestellten das Mittagessen u[nd] mit zwei Wiener Wagen fahren wir zum Wasserfall!!³⁸⁰ Pass. Mit Befestigungen Croatio Höhle. - Recruit nach Dalineznen[?]. Edelweiß. Ersten 1 Uhr. Dann nach Hallein, wo wir wieder kleinen Wagen bekamen.

63.

Auf dem Latinen Berg fahren. Schöner Ausblick auf Hallein. Anzug. Einfuhr auf Wagen. Kutschparthie³⁸¹ 4 Mal. See beleuchtet. Tageslicht. Stärkung in Hallein. Heimfahrt. 8 Uhr. – Besuch des Generals, d[er] Gräfin Thun³⁸². 26. Abschied. V[on] Salzburg, 7 d[ie] Messe. Frühstück. 8 Uhr weggefahren. So lang man d[ie] Berge v[on] Salzburg sieht schön. Dann freundlich fruchtbar die Gegend wird wieder hübsch³⁸³ bey. Wo die Pferde gereist wurden. Ich ging worauf

Wolganga Saiko uveřejněné na

http://www.hellbrunn.at/hellbrunn/pdf/deutsch/die_gaerten_von_hellbrunn.pdf, 4. 4. 2007.

³⁸⁰ Pravděpodobně jela k vodopádu nedaleko výletního místa Golling, vzdálené asi šest hodin od Salcburku. Podle Adolpha von Schaden nesmí žádný turista tento slavný vodopád minout. Protože Sidonia Hoyos vodopád nijak zevrubně nepopisuje, dejme slovo Adolphu von Schaden, který naopak vodopád líčí nadšeně: „*Der Wasserfall am Guring gewährt in der That einen imposanten Anblick. Es bringt aus dem Bauche des hohen Söhl der Schwarzbach gewaltsam durch eine Mündung hervor. Kaum fünfzig Fuss davon krümmt sich ein hoher, wilder Felsenbogen über ihn hin und stellt eine natürliche Brücke dar. Der Bergstrom fließt derselben ruhig zu, und stürzt, ehe er sie noch erreicht, senkrecht in einen Abgrund hernieder. Aus dem Kessel reißt sich der Strom wieder heraus, eilt unter dem Felsenbogen über eine schiefe Bergwand ab, der zur Seite en Marmorkegel hinanstreckt. Der Hauptstrom schießt so heftig dahin, dass es die Wand kaum berührt, indessen das Nebenwasser von allen Seiten über die moosigen Stufen abwärts rinnt und Spiegel auf Spiegel gestaltet. Ruhig fließt nun der Bach aus dem grünen Becken, treibt eine Pulver- und Sägemühle und verliert sich endlich in die Salzach.*“ Adolph von SCHADEN, *Taschenbuch*, s. 58 – 59.

³⁸¹ Je docela možné, že si Sidonie přijemňovala cestu různými hrami.

³⁸² Hoyosové se s rodinou Thunů přátelili. Ještě v roce 1842 v srpnu až říjnu podnikla Sidonie spolu se svými rodiči cestu do Prahy, kde navštívili právě Thuny. Chtěli pobýt jen krátce, ale nakonec zůstali téměř tři měsíce. Thunové jim dělali společnost. Provázeli je po Praze, navštěvovali společně historické památky, divadla i kavárny. Viz SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, Aufzeichnungen der Gräfin Sidonie Hoyos, verm. Gräfin Lažanský, 1838 – 1859, inv. č. 243 – 245, kart. 18.

³⁸³ Krajinu okolo Salcburku líčí Adolf von Schaden jako „*zemi požehnanou*“, zemi ještě krásnější než Švýcarsko, dobový nejoblíbenější turistický cíl. Ve jeho popisu se ozývá i srdce patriota: „*Eine reiche, höchst wundersame (zdůraznil A. S.), große und herrliche Natur zeichnet das Salzkammergut im Allgemeinen aus..., ja viele Naturkenner finden das österreichische (zdůraznil A. S.) bei weitem interessanter noch, als anmuthige Helvetien (zdůraznil A. S.). Auch das Salzkammergut hat anmuthige Thäler, duftende Alpen, malerische Wasserfälle, große unenträthselte Naturwunder, weit sich ausbreitende Seen, riesige Hochgebirge und endlich schneebedeckte Gletscher... Ja es ist beinahe ausgemachte Thatsache, dass kein Gebirgsland der bekannten Erde in solchem beschränkten Flächenräume, so viele, so umfangreiche und mystische Seen*

64.

u[nd] unterhielt mich mit einem alten Bauern.

Der Mondsee³⁸⁴. Wir blieben da gern Stunde, da wir keine frischen Pferde bekamen. Wir aßen. In gar Bataillon[?]. Der Vater nahm einen offenen Wagen, die Leute folgten langsamen. Lange am Ufer d[es] Mondsee, prächtig! Über ein Sattel zum Grottensee³⁸⁵. Klein, aber wild. – Wolfgang See³⁸⁶. – In Lillen wechselten wir Pferde u[nd] nahmen wir eine Kutsche, das[!] uns bis Ischl³⁸⁷

65.

brachte. Der Weg am Wolfgang See. Dann wieder schon 6 Uhr in Ischl, das mir nicht sehr gefreut. Post Hotel, unsere Wohnung. Besuch dann zu Eveline, die aber ausgefahren. Wir unterhielten uns mit den Kindern. Gingen nicht ins Haus, damit sie es uns selber zeigen. Die Lage ist sehr schön. Ganz Ischl verschwindet im Thale. Man ist auch in einem Thal, aber in erstem Stock

66.

u[nd] gewinnt die Aussicht nach den hohern Bergen Dachstein³⁸⁸. ½ 9 zurück da, der Vater leider sehr müde von der Reise.

Am 27ten war übel Wetter. Sickingen besuchte uns um 9 Uhr, u[nd] wir fuhren mit ihm in seine schöne Villa, wo uns Eveline freundlich, wie uns recht sehr über ihr Aussehen u[nd] ihre hübschen frischen Kinder freuten. Wir plauderten eine Weile, bewunderten das Haus, welches das schöne mit dem angenehmen u[nd] nützlichen vereint. Dann fuhren wir wieder zur Post, schrieben u[nd] machten

*aufzuweisen hat, als dieses **Salzkammergut** gerade (zdůraznil A. S.).“* Adolf von SCHADEN, *Taschenbuch*, s. 110.

³⁸⁴ Jezero východně od Salcburku.

³⁸⁵ Další z jezer v oblasti Salzkammergut. Viz <http://de.wikipedia.org/wiki/Faistenau>, 20. 3. 2007

³⁸⁶ Jezero východně od Salcburku, jižně od Mondsee.

³⁸⁷ Dnešní Bad Ischl, Horní Rakousy, výletní oblast Salzkammergut, jež leží při jezerech Wolfgangsee a Mondsee. Město na obou březích řeky Traun se stalo oblíbeným letním cílem turistů z Rakous i odjinud po roce 1823. Turisté tu měli veškeré zázemí – ubytování, restaurace, kavárnu, nově postavené divadlo, poštu i hospodářské zázemí. „*Cizinec*“ si tu prý bydlí ve všech odledech pohodlně a také levně a dobře se tu prý naobědvá a navečeří. Adolf von SCHADEN, *Taschenbuch*, s. 122.

³⁸⁸ Nejvyšší hora ve Štýrku. Poprvé zdolána a změřena v roce 1823. Bez dobrého průvodce ale prý není radno vydávat se po strmých a úzkých stezkách vedoucích k vrcholku hory. Tato slova Adolfa von Schaden o „*dobřím průvodci*“ dokládají, že nejen v oblasti švýcarských Alp, ale i rakouských byla turistika již dříve vědomě orgnizována. Adolf von SCHADEN, *Taschenbuch*, s. 139.

67.

Toilette. Um wieder um 2 Uhr zu speisen, zu Sickie zu fahren. Bald nach dem Essen machten wir eine herrliche Fahrt nach dem Hallstätter See³⁸⁹. Hübsche Lage v[on] Laufen³⁹⁰ in Steck[?]. Nahmen wir Obst u[nd] gingen am Ufer des Sees. Gerne hatte ich mich mit einem Schiffchen dem Wasser vertraut. Doch es war zu spät noch gegen Hallstatt³⁹¹ zu fahren, wozu man zu Wasser nach eine Stunde braucht. Wir kamen Abend ins unsere Gasthaus.

68.

Den 28ten war ein tandel Tag u[nd] noch dazu bey schönem Wetter!! – Eveline holte mich um 9 Uhr ab und wir schlenderten in Ischl zu den Baden³⁹². Wirrels[?] Garten etc. Begegnung mit Erz[herzogin] Marie Luise³⁹³ (zvýraznila S. H.). Machten wir Toilette, fuhren dann zu Nanni Trauttmansdorf³⁹⁴, die nicht zu Hause. Dann zu Marie Bowkette[?], die mich nicht empfing. Dann Essen bey Eveline. Nach dem Essen stiegen wir wieder in Ischl herum, bis wir entsetzlich müde u[nd] ohne Entzücken zum Gasthof

69.

kamen. Von Ischl gefiel mir nur Sophien Ruhe. Den 29ten 6 Uhr von Ischl in leichten Postkutsche. Die Gegend gegen See herrlich. Wir mussten lange auf das Dampfschiff warten.

70.

³⁸⁹ Jezero přímo u Hallstattu, v jižní části Salzkammergut. Nedaleko odtud, z vrcholku Kocouří hory, Katerberg, se otevírá překrásný výhled „*Bayerns herrliche Ebenen, Böhmens dunkle Wälder, Österreichs freundliche Fluren, Steiermarks und Salzburgs unübersehbare Felsenmassen... anmuthige Ischl- und Wolfgangsthal mit den angrenzenden Seen.*“ TAMTÉŽ, s. 140. Může takovéto líčení českých hor vést k jisté typizaci, či stereotypizaci? Adjektivum „temné“ se na první pohled vyčleňuje v řady adjektiv „nádherné, velkolepé“, „přátelské“, „líbezné, půvabné“. Navíc lesy se často charakterizují adketivem „hluboké“, které na rozdíl od „temné“ nemá negativní zabarvení.

³⁹⁰ Lokalita na cestě z Ischlu do Hallstattu.

³⁹¹ Městečko jižně od Ischlu.

³⁹² Sidonia Hoyos nezmiňuje, že by se sama v lázních koupala, ale vyloučit to nelze. Ostatní lázeňští hosté si tam léčili (či spíše věřili, že si léčí) například i hypochondrii nebo hysterii. Adolph von SCHADEN, *Taschenbuch*, s. 126.

³⁹³ Pravidelně se jedná o Marii Luisu Habsburskou (1791 – 1847), dceru císaře Františka II. a manželku císaře Napoleona.

³⁹⁴ Mohlo se jednat o Marii Annu, narozenou roku 1806 a provdanou za Friedricha Krafta, Oettingen-Wallerstein. knížete Constant von WURZBACH, *Biographisches Lexikon* 47., Wien 1883, genealogická tabulka rodu Trauttmansdorf.

Den 1ten September um 7 Uhr von Wien mit dem Dampfwagen. Der Vater nahm um bequemer zu sein 3 Sitze. Papi hütete unser Wagen. Zu uns setzten sich zwei Herrn, Beamte. Der Vater sprach viel mit dem Herr mit der rothen Nase, - der Andere rieß die Augen auf u[nd] schaute ihn an, ich strickte, d[ie] Mutti schlief. – Der Herr mit dem rothen Nase saß an der sonnen Seite, der Vater wollte die Gegend sehen. Die rothe Nase war schrecklich beleuchtet. Der Herr schien mir unglücklich. Ich hatte den Vater den

71.

Vorhang herab zu lassen. Der Vater moguirte[?] sich über mich. – Doch die rothe Nase hatte mein Herz errathen. Und so entstand ein holdes Verhältniss unter uns, was aber grausam in Genserndorf gestört wurde, wo die Herrn die Eisenbahn verließen. Sie wurden aber bald durch Gadenen ersetzt, der uns bis Lundenburg³⁹⁵ begleitete. Da wurde Halt gemacht u[nd] wir benutzten - . Ich knüpfte um ein Schnitzel, bald wiegte ich den Vater, der die Leute theilte, die Mutter aber blieb feste bey ihrem Sinn,

72.

aß nicht. In Lundenburg mußten wir Train wechseln, die sich da die Bahn theilt, Gadenen fuhr nach Brünn, wir nach Olmütz meistens durch garstige Gegend. Bey Hradetz bemerkte ich zwei alte Schloßer auf einem Berg. Endlich wurde auch die Mutter hungrig.

73.

kresba jakéhosi hradu

74.

kresba kostela a tváře nějakého muže

75.

výpočty, účty

³⁹⁵ Břeclav.

Obrazové přílohy

1. NPÚ Plzeň, depozitář Státního zámku Manětín, ikonografické prameny z pozůstalosti Sidonie Hoyos, Sidonie Hoyos, kolorovaná kresba alpské krajiny, sign. MA 332

2. NPÚ Plzeň, depozitář Státního zámku Manětín, ikonografické
prameny z pozůstalosti Sidonie Hoyos, Sidonie Hoyos, kolorovaná
kresba alpské krajiny, sign. MA 324

3. NPÚ Plzeň, depozitář Státního zámku Manětín, ikonografické prameny z pozůstalosti Sidonie Hoyos, Sidonie Hoyos, kolorovaná kresba alpské krajiny, sign. MA 327

4. NPÚ Plzeň, depozitář Státního zámku Manětín, ikonografické prameny z pozůstalosti Sidonie Hoyos, Sidonie Hoyos, kolorovaná kresba alpské krajiny, sign. MA 131

5. NPÚ Plzeň, depozitář Státního zámku Manětín, ikonografické prameny z pozůstalosti Sidonie Hoyos, Sidonie Hoyos, kolorovaná kresba alpské krajiny, sign. MA 326

6. NPÚ Plzeň, depozitář Státního zámku Manětín, ikonografické prameny z pozůstalosti Sidonie Hoyos, Sidonie Hoyos, kolorovaná kresba alpské krajiny, sign. MA 132

7. Cestování parníkem po Rýnu u Schaffhausenu,
<http://www.stadtarchiv-schaffhausen.ch/>, sign. J 02.16.01/14

Seznam obrazových příloh

1. Sidonie Hoyos, kolorovaná kresba alpské krajiny, sign. MA 332.
2. Sidonie Hoyos, kolorovaná kresba alpské krajiny, sign. MA 324.
3. Sidonie Hoyos, kolorovaná kresba alpské krajiny, sign. MA 327.
4. Sidonie Hoyos, kolorovaná kresba alpské krajiny, sign. MA 131.
5. Sidonie Hoyos, kolorovaná kresba alpské krajiny, sign. MA 326.
6. Sidonie Hoyos, kolorovaná kresba alpské krajiny, sign. MA 132.
7. Cestování parníkem po Rýnu u Schaffhausenu.
8. Průběh cesty Sidonie Hoyos do Porýní a Belgie v roce 1842.

Použité prameny a literatura

Archivní prameny

Hoyos'sche Familienarchiv Horn, Egbert SILVA-TAROUCA, *Die sechs Schwestern Hoyos*, b. m., b. d., neuspořádané.

SOA Plzeň, pracoviště Klatovy, RA Lažanští (manětínská větev), Sidonie Hoyos, inv. č. 243 – 245, kart. 17, 18, 19.

SOA Zámorsk, RA Šliků, inv. č. 311, V, 58, kart. 31.

Obrazové prameny

NPÚ Plzeň, depozitář Státního zámku Manětín, ikonografické prameny z pozůstalosti Sidonie Hoyos, sign. MA 131, MA 132, MA 324, MA 326, MA 327, MA 332.

<http://www.stadtarchiv-schaffhausen.ch/>, sign. J 02.16.01/14.

http://www.firstworldwar.com/photos/graphics/gw_centraleurope_01.jpg.

Prameny vydané

GENLIS, Stéphanie-Félicité Du Crest, *Manuel du voyageur, ou Recueil de dialogues, de lettres, etc.* Suivi d'un itinéraire raisonné, á l'usage des François en Allemagne et des Allemands en France, par Madame de Genlis. Avec la traduction allemande par S.-H. Catel. Pour servir de suite ou de tome II aux Exercices de prononciation, de grammaire et de construction, Berlin 1799.

LA ROCHE, Sophie, *Briefe über Mannheim*, Mannheim 1791.

TÁŽ, *Briefe an Lina als Mädchen*. Ein Buch für junge Frauenzimmer, die ihr Herz und ihren Verstand bilden wollen, Leipzig 1807.

TÁŽ, *Pomona für Teutschlands Töchter*, Erstes Heft, Januar 1783.

TÁŽ, *Tagebuch einer Reise durch die Schweitz*, von Verfasserin von Rosaliens Briefen, Altenburg 1787.

TÁŽ, *Tagebuch einer Reise durch Holland und England*, von der Verfasserin von Rosaliens Briefen, Offenbach am Main 1788.

LEHMANN, Peter Ambros, *Die vornehmsten europäischen Reisen*. Wie solche durch Deutschland, Frankreich, Italien, Holland, England,

Dänemark und Schweden vermittelt der dazu verfertigten Reisekarten, nach den bequemsten Postwegen anzustellen und was auf solchen Curieuses zu bemerken. Wobei die Nebenwege, Unkosten, Münzen und Logis zugleich mit angewiesen werden, Hamburg 1729.

LENDEROVÁ, Milena (ed.), *Paříž rok 1808*. Deník Eleonory ze Schwarzenbergu, *Minulostí západočeského kraje* 33, 1998.

LENDEROVÁ, Milena – PLŠKOVÁ, Jarmila (edd.), *Gabriela ze Schwarzenbergu*. Krátká cesta životem a Evropou, Praha 2006.

POSSELT, Franz, *Apodemik oder die Kunst zu reisen*. Ein systematischer Versuch zum Gebrauch junger Reisenden aus den gebildeten Ständen überhaupt und angehender Gelehrten und Künstler insbesondere, Leipzig 1795.

REICHARD, Heinrich August Ottokar, *Der Passagier auf der Reise in Deutschland, in der Schweiz, zu Paris und Petersburg*. Ein Reisehandbuch für Jedermann, Prag 1814.

TÝŽ, *Handbuch für Reisende aus allen Ständen*. Nebst zwey Postkarten, zur großen Reise durch Europa von Frankreich nach England; und einer Karte von Schweiz und den Gletschern von Faucigny, Leipzig 1784.

TÝŽ, *Reichard's Passagier auf der Reise in Deutschland, der Schweiz, nach Venedig, Amsterdam, Kopenhagen, Paris und St. Petersburg*. Mit besonderer Berücksichtigung der vorzuglicksten Badeörter, der Gebirgsreisen, der Donau- und Rheinfahrt. Ein Reisehandbuch für Jedermann, Berlin 1837.

ROUSSEAU, Jean Jacques, *Emil čili o výchování*, Praha 1910.

ROUSSEAU, Jean Jacques, *Emil oder Über die Erziehung*, Stuttgart 2004.

SCHADEN, Adolph von, *Taschenbuch für Reisende durch Bayerns und Tyrols Hochlande...*, München 1833.

Literatura

BADALOVÁ, Marie, *Sestra slavných bratrů*. Eleonora Žofie ze Schwarzenbergu (1783 – 1846), diplomová práce HÚ JU, České Budějovice 2003.

- BAUERKÄMPER, Arnd – BÖDEKER, Hans Erich – STRUCK, Bernhard (edd.), *Die Welt erfahren*. Reisen als kulturelle Begegnung von 1780 bis heute, Frankfurt am Main 2004.
- BAUSINGER, Hermann – BEYER, Klaus (edd.), *Reisekultur*. Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus, München 1991.
- BERGER, Peter L. – LUCKMANN, Thomas, *Sociální konstrukce reality*. Pojednání o sociologii vědění, Brno 1999.
- BEZECNÝ, Zdeněk, *Příliš uzavřená společnost*. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století, České Budějovice 2005 (= Monographia historica 5).
- BIRKE, Adolf – KETTENACKER, Lothar (edd.), *Bürgertum, Adel und Monarchie*. Wandel der Lebensformen im Zeitalter des bürgerlichen Nationalismus = Middle classes, aristocracy and monarchy, München 1989.
- BOBKOVÁ, Lenka – NEUDERTOVÁ, Michaela (edd.), *Cesty a cestování v životě společnosti*. Sborník příspěvků z konference konané 6. - 8. září 1994 v Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 1997.
- BRINKER-GABLER, Gisela (ed.), *Deutsche Literatur von Frauen*, Bd. 2, 19. und 20. Jahrhundert, München 1988.
- BUDÍKOVÁ, Alena, *Výchova šlechtice v první polovině 19. století*, diplomová práce PF JU, České Budějovice 2001.
- BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526 – 1740)*, Opera historica 11, České Budějovice 2006.
- CHARD, Chloe, *Pleasure and guilt on the Grand Tour*. Travel writing and imaginative geography 1600 – 1830, Manchester – New York 1999.
- CONZE, Werner (ed.), *Sozialgeschichte der Familie in der Neuzeit Europas*, Stuttgart 1976.
- DALHOFF, Jutta – Uschi FREY (edd.), *Frauenmacht in der Geschichte*. Beiträge des Historikerinnentreffens 1985 zur Frauengeschichtsforschung, Düsseldorf 1986.
- ERBEN, Tino (ed.), *Bürgersinn und Aufbegehren*. Biedermeier und Vormärz in Wien 1815 – 1848, Wien 1988.

- FEIGL, Helmuth (ed.), *Adel im Wandel*. Vorträge und Diskussionen des elften Symposiums des Niederösterreichischen Instituts für Landeskunde Horn, 2. - 5. Juli 1990.
- FELDEN, Tamara, *Frauen reisen*. Zur literarischen Repräsentation weiblicher Geschlechterrollenerfahrung im 19. Jahrhundert, New York 1993.
- FOUCAULT, Michel, *Dějiny sexuality I*. Vůle k vědě, Praha 1999.
- FRIMMOVÁ, Eva – KLECKER, Elisabeth (edd.), *Itineraria Posoniensia*. Zborník z medzinárodovej konferencie Cestopisy v novoveku, ktorá sa konala v dňoch 3. – 5. novembra 2003 v Bratislave, Bratislava 2005.
- FURET, François (ed.), *Mensch der Romantik*, Essen 2004.
- GNÜG, Hiltrud – MÖHRMANN, Renate (edd.), *Frauen. Literatur. Geschichte*. Schreibende Frauen vom Mittelalter bis zur Gegenwart, Stuttgart 1989.
- GRIEP, Wolfgang (ed.), *Sehen und Beschreiben*. Europäische Reisen im 18. und frühen 19. Jahrhundert. Erstes Eutiner Symposium vom 14. bis 17. Februar 1990 in der Eutiner Landesbibliothek, Heide 1991.
- HABINGER, Gabriele, *Geschlecht, Differenzen und die Macht der Räume*. Diskurse und Repräsentationen von reisenden Europäerinnen im 19. Jahrhundert und beginnenden 20. Jahrhundert, Wien 2002.
- HÄRTEL, Susanne – KÖSTER, Magdalena (edd.), *Die Reisen der Frauen*. Lebensgeschichten von Frauen aus drei Jahrhunderten, Weinheim - Basel - Berlin 2003.
- HAUSEN, Karin – WUNDER, Heidi (edd.), *Frauengeschichte – Geschlechtergeschichte*, Frankfurt am Main 1992.
- HLAVAČKA, Milan, *Cestování v éře dostavníku*. Všední den na evropských cestách, Praha 1996.
- JÄGER, Georg, *Empfindsamkeit und Roman*. Wortgeschichte, Theorie und Kritik im 18. und frühen 19. Jahrhundert, Stuttgart 1969.
- JÄGER, Hans-Wolf, *Europäisches Reisen im Zeitalter der Aufklärung*, Heidelberg 1992.
- JÄGER, Hans-Wolf – GRIEP, Wolfgang, *Reise und soziale Realität am Ende des 18. Jahrhunderts*, Heidelberg 1983.

- JEDAMSKI, Doris – JEHLE, Hiltgund – SIEBERT, Ulla (edd.), „*Und tät das Reisen wählen!*“. Frauenreisen – Reisefrauen, Zürich – Dortmund 1994.
- KADLECOVÁ, Markéta, *Gabriela Buquoyová. Život neprovdané dámy v první polovině 19. století*, diplomová práce HÚ JU, České Budějovice 2005.
- KRASNOBAEV, Boris Ilich – ROBEL, Gert – ZEMAN, Herbert (edd.), *Reisen und Reisebeschreibungen im 18. und 19. Jahrhundert als Quellen der Kulturbeziehungsforshung*, Essen 1987.
- KROUPA, Jiří, *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost*, Brno 1986.
- KŘÍŽOVÁ, Květa, *Šlechtický interiér 19. století v dobových zobrazeních ze zámeckých sbírek*, Praha 1993.
- KUHN, Annette (ed.), *Die Chronik der Frauen*, Wien 1993.
- LEEDER, Claus, *Geschichte des Hauses Hoyos in Oesterreich*, Wien 1914.
- TÝŽ, *Johann Ernest Graf von Hoyos-Sprinzenstein. Ein biographischer Versuch*, Wien 1902.
- LENDEROVÁ, Milena, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999.
- LENDEROVÁ, Milena – BEZECNÝ, Zdeněk - KUBEŠ, Jiří (edd.), *Proměny elit v moderní době. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka*, České Budějovice 2003.
- LENDEROVÁ, Milena a kol. (edd.), *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002
- LORENZOVÁ, Helena – PETRASOVÁ, Taťána (edd.), *Biedermeier v českých zemích. Sborník příspěvků z 23. ročníku sympozia k problematice 19. století*, Plzeň, 6. – 8. března 2003, Praha 2004.
- MAN, Miloslav, *Cestovní deníky Jiřího Františka Buquoye z cest do Francie a Itálie v letech 1803 až 1805*, diplomová práce HÚ JU, České Budějovice 2004.
- MATHIEU, Jon – BOSCANI – LEONI, Simona (edd.), *Die Alpen! – Les Alpes! Zur europäischen Wahrnehmungsgeschichte seit der Renaissance*.

- Pour une histoire de la perception européenne depuis la Renaissance, Bern 2005.
- MEDICK, Hans – TREPP, Anne-Charlotte (edd.), *Geschlechtergeschichte und allgemeine Geschichte*. Herausforderungen und Perspektiven, Göttingen 1998.
- MEHLEM, Ulrich (ed.), HALL, Stuart: *Rassismus und kulturelle Identität*. Ausgewählte Schriften 2., Hamburg 1994.
- MEISE, Helga, *Die Unschuld und die schöne Schrift*. Deutsche Frauenromane im 18. Jahrhundert, Frankfurt am Main 1992.
- MRÁZEK, Štěpán, *Výchova a cestování schwarzenberských šlechticů na přelomu 18. a 19. století*, diplomová práce PF JU, České Budějovice 2000.
- NAKONEČNÝ, Milan, *Sociální psychologie*, Praha 1999.
- OAKLEYOVÁ, Ann, *Pohlaví, gender a společnost*, Praha 2000.
- OHNESORG, Stefanie, *Mit Kompaß, Kutsche und Kamel*. (Rück-) Einbindung der Frau in die Geschichte des Reisens und der Reiseliteratur, St. Ingbert 1996.
- PELZ, Annegret, *Reisen durch die eigene Fremde*. Reiseliteratur von Frauen als autogeographische Schriften, Köln - Weimar - Wien 1993.
- PERROT, Michelle (ed.), *Geschichte des privaten Lebens 4*. Von der Revolution zum Großen Krieg, Augsburg 2000.
- REINLEIN, Tanja, *Der Brief als Medium der Empfindsamkeit*. Erschriebene Identitäten und Inszenierungspotentiale, Würzburg 2003.
- SCHEITLER, Irmgard, *Gattung und Geschlecht*. Reisebeschreibungen deutscher Frauen 1780 – 1850, Tübingen 1999.
- SEKYROVÁ, Jana, *Eliška Šliková*. Život neprovdané hraběnky v první polovině 19. století, diplomová práce HÚ JU, České Budějovice 2006.
- STAGL, Justin, *Eine Geschichte der Neugier*. Die Kunst des Reisens 1550 – 1800, Wien – Köln – Weimar 2002.
- STAGL, Justin – ORDA, Klaus – KÄMPFER, Christel (edd.), *Apodemiken*. Eine räsionierte Bibliographie der reisetheoretischen Literatur des 16., 17. und 18. Jahrhunderts, Paderborn 1983.
- STEKL, Hannes (ed.), *Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit*, Wien – Köln – Weimar 1992.

STEKL, Hannes, *Österreichs Aristokratie im Vormärz*. Herrschaftsstil und Lebensformen der Fürstenhäuser Liechtenstein und Schwarzenberg, Wien 1973.

STEKL, Hannes – WAKOUNIG, Marija, *Windisch-Graetz*. Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert, Wien 1992.

STIBRAL, Karel, *Proč je příroda krásná?* Estetické vnímání přírody v novověku, Praha 2005.

TODOROV, Tzvetan, *Dobytí Ameriky*. Problém druhého, Praha 1996.

TREICHLER, Hans Peter, *La plume et le crayon*. Dessins de voyage du XIXe siècle: le charme de l'inachevé, Exposition, 2 juillet au 5 septembre 1999, [Musée national suisse Château de Prangins] = *Mit Block und Bleistift durch die Berge*. Reisezeichnungen aus dem 19. Jahrhundert: vom Reiz des Unfertigen, Ausstellung 2. Juli bis 5. September 1999, Prangins 1999.

WENTZ, Martin (ed.), *Stadt Räume*, Frankfurt am Main 1991.

WINKELBAUER, Thomas (ed.), *Vom Lebenslauf zur Biographie*. Geschichte, Quellen und Probleme der historischen Biographik und Autobiographik. Referate der Tagung „Vom Lebenslauf zur Biographie“ am 26. Oktober 1997 in Horn, Horn – Waidhofen/Thaya 2000.

Slovníky a encyklopedie

FRIEDRICH, Gustav, *Rukověť křesťanské chronologie*, Praha – Litomyšl 1997.

KILLY, Walther – VIERHAUS, Rudolf, *Deutsche biographische Enzyklopädie*, München 1997.

Ottův slovník naučný, Praha 1888 – 1909.

WURZBACH, Constant von, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Wien 1856 – 1891.

<http://www.wikipedia.org/>

Časopisy

Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 5, 1999.

Český časopis historický 88, 1990.

Český časopis historický 99, 2001.

Historische Anthropologie. Kultur. Gesellschaft. Alltag, 1996, Heft 1.

Studie k sociálním dějinám 4, 1999.